

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG

MEDDELELSER FRA ERHVERVSARKIVET

VIII

1956

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1956

Landsarkivet
for Nørrejylland

ERHVERVSHISTORISK
ÅRBOG

ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG

MEDDELELSER FRA ERHVERVSARKIVET
VIII

1956

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
1956

TITELVIGNET:

Udsnit af Hjørringkøbmanden Chr. H. Nielsens
regningsblanket fra 1840'erne

Redaktion: Vagn Dybdahl

Copyright by Erhvervsarkivet 1956

Printed in Denmark
by

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

INDHOLD

	Side
<i>Rich. Willerslev</i> : Dalum Papirfabrik. Fra konkurrence til sammen- slutning	7
Fra arkiverne. Breve fra C. A. Broberg i 1866. Ved <i>Finn H. Lauridsen</i>	51
Beretning om virksomheden 1. april 1955—31. marts 1956	63

Tillæg med selvstændig paginering:

Vagn Dybdahl, Vello Helk og Finn H. Lauridsen: Sagførere i
Århus. Undersøgelser og aktstykker tilegnede Carl Holst-Knud-
sen. 1886 · 28. maj · 1956.

Dalum Papirfabrik

Fra konkurrence til sammenslutning

Af RICH. WILLERSLEV

I. *Papirfabrikationen omkring 1870.*

Årene omkring 1870 blev mærkeår for den danske papirfabrikation. En ny i sine virkninger revolutionerende teknik slog igennem i udlandet. Der tænkes på anvendelsen af træmasse som råstof for papirfabrikationen. Det var givet, at denne nye teknik måtte stille den danske papirindustri over for store, nye opgaver. For en umiddelbar betragtning måtte det forventes, at den danske industri på længere sigt måtte svækkes i den internationale konkurrence. Landet var relativt velforsynet med klude — det hidtil så godt som eneherkende råstof — men fattigt på træ. Yderligere havde toldloven af 1863 kraftigt reduceret den særdeles begunstigede stilling, som den danske papirfabrikation havde arbejdet under i decennier. Og endelig fremstod i 1870erne en række nye, indenlandske fabrikker, som brød den Drewsenske familiekreds' hidtil dominerende stilling inden for papirproduktionen og medførte en hårdhændet, indenlandsk konkurrence. En kortfattet oversigt over denne nyudvikling skal gives i det følgende.

Der fandtes i 1872 8 papirfabrikker her i landet. Af disse 8 var de 3 uden større betydning, idet de kun beskæftigede 12 mand eller færre. De øvrige 5 med deres arbejdsantal fremgår af følgende tabel¹.

Tabel 1.

Papirfabrikerne i 1872.

Fabrikens navn	Ejer	Arbejdere
Silkeborg Papirfabrik	M. Drewsen & Søn	208
Strandmøllen	Drewsen & Sønner	140
Ørholm og Nymølle	— —	109
Papirfabriken i Køge	Chr. Jeppesen	64
Havreholm (Tikøb)	W. Culmsee	59

Vi har ingen oplysning om produktionen, men at denne har været stærkt stigende på trods af toldnedsættelsen i 1863 kan der næppe være tvivl om. Ved loven blev tolden på skrivepapir nedsat fra 4 til 2,5 sk. pr. pund, og grovere papir blev nedsat fra ca. 2 sk. til 0,5 sk. pr. pund, hvorimod beskyttelsen for trykpapir synes at være steget fra ca. 2 sk. til 2,5 sk. pr. pund. Samtidig med toldbeskyttelsens reduktion blev eksporttolden på klude ophævet; ikke mindst denne foranstaltning vakte uro inden for fabrikantkredse, som forsikrede, at »de danske papirfabriker kan ikke arbejde, når kludetolden ophæves«². Importtallene vidner imidlertid om, at fabrikerne indtil 1870ernes begyndelse arbejdede under særdeles gunstige vilkår. På trods af, at det indenlandske marked for papir som følge af pressens og bogtrykkeriernes vækst var i stadig ekspansion³, gik importen støt tilbage. I 1865/66 var overskudsindførslen omtrent 1 mill. pund. 1867/69 var den reduceret til ca. 500-600.000 pund, og 1870/72 var den knap $\frac{1}{4}$ mill. pund⁴. Bortfaldet af hertugdømmernes konkurrence i forbindelse med en modernisering af driften mere end opvejede den reducerede beskyttelse⁵.

Havde frygten for toldlovens virkninger således vist sig ubegrundet, så kunne der på den anden side være god grund for de danske papirfabrikanter til at nære frygt for virkningerne af den nye teknik, så meget des mere som der var en 10 % værditold på træmasse⁶. I 1856 havde tyskeren H. Voelter begyndt at anvende mekanisk træmasse, som bestod af slebet gran, i sin papirproduktion. 1857 grundlagdes det første træsliberi i Sverige⁷. Den kemiske træmasseproduktion befandt sig omkring 1870 endnu nærmest på forsøgsstadiet. Den begyndte at få betydning i U. S. A. i 1860erne, og i Sverige anlagdes den første kemiske træmassefabrik ved Delaryd i Småland 1870⁸.

Konsekvensen af den nye teknik var næppe til at overskue omkring 1870. Der var svenske papirfabriker, der i 1870erne anvendte indtil 85 % træ- og halmmasse i papiret, men det almindelige var at anvende halvt træ og halvt klude, og på det gamle Klippans Pappersbruk i Skåne var det først i 1885, at træet sejrede over kludene⁹.

Også herhjemme var de danske papirfabrikanter begyndt at anvende træmasse i årene omkring 1870. 1865 anlagdes det første danske træsliberi: Vingsted Mølle ved Vejle¹⁰, og i 1874 tog grev Frijs Frijsenborg initiativet til oprettelsen af en træcellulosefabrik ved Hinnerup jern-

banestation. Den blev iøvrigt anlagt af G. A. Hagemann og Godske Nielsen¹¹.

I tiden efter 1829, da landets første papirmaskine var blevet installeret på Strandmøllen, og indtil 1870, havde den danske papirindustri været genstand for en kraftig koncentrationsproces, hvorunder de mindre papirværker, som ikke kunne følge med i den nye teknik, var blevet nedlagt. Resultatet af udviklingen var, at fabrikationen — som illustreret i tabel 1 — omkring 1870 var samlet på temmelig få værker og på endnu færre hænder. Men tiden omkring 1870 og ikke mindst årene 1872/75 var herhjemme præget af en overordentlig livlig investering i industriforetagender. Pengerigeligheden var under de herskende fortrinlige eksportkonjunkturer stor, og investeringslysten blev stimuleret af de opadgående priser, af industriaktieselskabernes gennembrud og af de private bankers stærkt stigende betydning. I mange tilfælde blev bankerne de nye industriforetagenders fødselshjælper.

Hvor optimistisk stemningen og hvor stor tilliden til en stadig ekspansion var, viste sig ikke mindst for papirfabrikernes vedkommende. Thi de fabriker, der blev grundlagt i 1870erne, kan kun være oprettet i tillid til et stærkt voksende forbrug, idet de allerede eksisterende virksomheder så at sige var i stand til at dække den indenlandske efterspørgsel omkring 1870. Alligevel konstitueredes i 1872 aktieselskabet Magle Mølle ved Næstved, i 1873 Dalum Papirfabrik ved Odense; i 1873 blev Nørrebro Papirfabrik anlagt af Culmsee på Havreholm, og i 1876 indrettede han yderligere Haraldskær ved Vejle til papirfabrik. — Endelig stiftede C. Ferslew — grundlæggeren af de Ferslewske blade — i 1881 en papirfabrik på Frederiksberg. Der blev således i mindre end 10 år nygrundet fem store papirfabriker, mens kun en af de ældre opførte, nemlig fabriken i Køge. Den brændte i 1874 og blev ikke genopført.

At denne vældige nyinvestering i forbindelse med den tekniske revolution måtte få gennemgribende følger var på forhånd givet. Og vi har sat os som opgave på grundlag af en undersøgelse over en enkelt af de nydannede fabriker at søge at give en fremstilling af den danske papirproduktions vilkår indtil 1889, da de eksisterende fabriker sammensluttedes under De Forenede Papirfabrikker. Den fabrik, der er valgt som grundlag for undersøgelsen, er Dalum Papirfabrik. Det er ikke noget tilfælde, at valget er faldet på denne virksomhed, idet fabrikens regnskaber

og forhandlingsprotokoller venligst er stillet til min rådighed af De Forenede Papirfabrikker. Og det her givne materiale har på forskellige vigtigere punkter kunnet suppleres med oplysninger navnlig fra Fyens Disconto Kasses arkiv, som findes deponeret i Erhvervsarkivet.

II. *Aktieselskabet Dalum Papirfabriks stiftelse.*

Hvis man kan tro Berlingske Tidende, udgik initiativet til grundlæggelse af en papirfabrik ved Dalum fra daværende kammerrkasserer i Odense H. Haugsted¹. Det var ikke noget tilfælde, at man havde valgt Dalum i umiddelbar nærhed af Odense. Denne by havde siden stambanens åbning i 1866 været ude for en betydelig industriel opblomstring; og i de gyldne år i 1870ernes første halvdel var adskillige store industriforetagender blevet anlagt her, af hvilke flere sætter deres præg på byen den dag i dag. Blandt de i disse år nygrundlagte fabriker kan vi til eksempel anføre Odense Sukkerkøgeri, Munke Møllens Klædefabrik, Odense Glasværk, Slotsgadens Dampvæveri, Odense Savmølle og Odense Kalkværk².

Den kreds, der foruden Haugsted formentlig må henregnes til Dalum Papirfabriks stiftere, var indbyderne til aktietegning, nemlig kancelliråd Th. Borch, overretssagfører Octavius Hansen, arkitekt Vilhelm Haugsted, boghandler S. F. Helm-Petersen, købmand Sofus Jansen, købmand P. Jensen, købmand Vilh. R. Maegaard, Laurids B. Muus fra firmaet Elias B. Muus samt bygmester W. Wolf³. Endelig må vi til stifterne også henregne bankdirektør for Fyens Disconto Kasse L. Bierfreund. Selv om han ikke figurerer blandt indbyderne, var hans andel i fabrikkens start og hans indsats for virksomhedens fortsatte skæbne af aldeles gennemgribende betydning. Det er et spørgsmål, vi skal komme tilbage til senere.

Vort kendskab til gründer-periodens stiftere er ikke stort. Det er derfor ret påfaldende, at vi blandt de ovenfor anførte navne finder tre, som også var delagtige i andre industriforetagenders anlæg. Det drejer sig om Borch, der bl. a. sammen med bryggeriejer Brummer var med til at oprette Odense Glasværk⁴, om Octavius Hansen, der sammen med brødrene Rée var med til at stifte Københavns første skotøjsfabrik⁵, og endelig var Laurids B. Muus i hvert fald medvirkende ved oprettelsen af Kerteminde Gødningsfabrik⁶. Det er min opfattelse, som jeg

Octavius Hansen.

Dalum Papirfabriks formand. Overrets-, senere højesteretssagfører i København.

Efter Søndagsposten 19. april 1891.

også har fået bekræftet fra andre undersøgelser, at stiftergruppen rekrutteredes på en ganske snæver basis under gründer-perioden.

I indbydelsen til aktietegning gaves der en oversigt over de budgetterede anlægsomkostninger. Disse skulle i alt andrage 430.000 rd.; heraf skulle de 230.000 skaffes til veje ved aktieudstedelse, resten ved prioritetslån. Den i forhold til de beregnede anlægsomkostninger temmelig lave aktiekapital finder formentlig sin forklaring i stifternes optimisme med hensyn til værkets rentabilitet: jo mindre aktiekapital jo højere udbytte til aktionærerne. I det driftsoverslag, der var fremlagt i Fyens Disconto

Kasse, forespejledes der aktionærerne et udbytte på hele 15 %⁷. Iøvrigt fremgik det af indbydelsen, at de 100.000 rd. aktiekapital på forhånd var tegnet, således at kun 130.000 blev udbudt på det fri marked. Det hed så yderligere, at man kunne gøre sikker regning på at skaffe 70.000 rd. ved almindelige prioritetslån, og at man havde tilsagn fra Fyens Disconto Kasse, at når aktiekapitalen var sikret, ville den påtage sig at anbringe et partialobligationslån på 130.000 rd. mod 2. prioritet⁸. Der står i indbydelsen ikke noget om, hvem der ville yde 1. prioritetslånet, men der er næppe tvivl om, at det var Fyens Stifts Sparekasse, hvis direktør, F. C. Krag, iøvrigt selv var industridrivende⁹. I alle tilfælde blev det Fyens Stifts Sparekasse, der ydede 1. prioritetslånet, og vi har altså her et eksempel på, at sparekasserne gennem deres kreditgivning ikke var uden betydning for den industrielle ekspansion¹⁰.

Det gik med denne aktieemision som med så mange andre i de gyldne år i 1870erne, at der fandt en betydelig overtegning sted. Det viste sig nødvendigt at reducere alle tegninger over fem aktier med en femtedel. Den konstituerende generalforsamling fandt sted den 9. august 1873. Det oplystes iøvrigt her, at også Magle Mølle var blevet anlagt, hvad der næppe har været alle aktionærer bekendt, skønt dette selskab var blevet konstitueret allerede i december 1872. Til at forestå anlægget og driften havde man antaget cand. H. Sibbern, som havde leveret fuldstændige tegninger, planer og overslag¹¹. Det må være Sibbern, indbydelsen sigter til, når det her omtales, at man havde sikret sig en sagkyndig mand, der i en længere årrække havde forestået en større papirfabrik her i landet¹².

Der er næppe tvivl om, at dette valg var særdeles uheldigt. Vel var det vanskeligt under prisstigningsbølgen i 70ernes første år at opstille

Tabel 2.

Anlægsregnskab for Dalum Papirfabrik pr. 2/1 1875 (rd.).

	Overslag	Faktiske udg.	Overskridelse
Dalum Mølle	73.000	75.236	2.236
Bygninger	66.000	131.403	65.403
Maskiner, inventar m. m.	163.000	236.740	73.740
Etableringsomkostninger, skøde m. m.	30.000	41.818	11.818
Renter, skatter, assurance	15.000	16.670	1.670
Uforudsete omkostninger	15.000	9,688	÷ 5.313
Ialt ...	362.000	511.553	149.553

et nogenlunde holdbart budget; men at overskridelserne blev af det format, som tilfældet var, finder utvivlsomt sin forklaring i en ukyndighed og letsindighed, som var alt for udbredt i disse optimismens jubelår. Det vil erindres, at ifølge overslaget var omkostningerne kalkuleret til 430.000 rd.; heraf var de 68.000 beregnet til driftskapital, resten, de 362.000, til den egentlige anlægskapital. Den efterfølgende opstilling viser, hvorledes overslaget og faktiske udgifter forholdt sig til hinanden for anlæggets hovedposter¹³.

Overslaget var altså så ufuldkomment, at det blev overskredet med over 40 %. For bygningers vedkommende var merudgiften nær ved de 100 % og for maskiner og inventar m. m. op imod de 50 %. Man kan uden videre tilslutte sig revisionens bemærkning om, at det foreliggende overslag havde vist sig utilstrækkeligt i så at sige hver eneste post.

Man kan endvidere næppe undlade at bebrejde Sibbern og stifterne, at de i deres planer ikke havde taget hensyn til — eller i hvert fald taget alt for lidt hensyn til — den nye papirteknik, som gjorde bygninger for klude og halm delvis overflødige. Dalum Papirfabrik såvel som Magle Mølle var anlagt på at benytte klude med nogen tilsætning af halm og træmasse. Ifølge W. Scharling kunne en fabrik, der anvendte træmasse som råstof, og som var beregnet til samme produktion, være blevet anlagt for mindre end den halve kapital¹⁴.

III. *Aktieselskabets indre struktur.*

I de ældre industriaktieselskaber fra 1840erne var det ikke ualmindeligt, at stifterne i statutterne havde sikret sig forskellige forrettigheder f. eks. med hensyn til ledelse og udbytte. Da aktieselskabsdannelsen inden for industrien bryder frem med kraft efter 1872, var sådanne reservationer ukendte. Hvis stifterne ønskede at sikre sig en såkaldt promotor-gevinst, skete det på helt anden vis¹. Men selskaberne var i deres opbygning fuldt »demokratiske« således at forstå, at den afgørende magt ifølge statutterne lå hos generalforsamlingen.

Dalum Papirfabrik var i så henseende ikke nogen undtagelse. Generalforsamlingen havde ifølge statutternes § 8 den øverste myndighed. Men det er bemærkelsesværdigt, at aktionærernes stemmeret var begrænset således, at de ikke havde stemmeret i forhold til deres aktieandel, 1 aktie gav 1 stemme, 2—3 aktier 2 stemmer, 6—10 aktier 3 stemmer o. s. v. op

til 15 stemmer, som var det højeste antal, en aktionær kunne råde over. Vi står her over for en ældgammel regel inden for de danske aktieselskaber, en tradition som man så at sige ubrudt holdt fast ved fra 1616 — da det første danske aktieselskab grundlagdes — indtil 1866. I dette år blev traditionen første gang brudt af det af C. F. Tietgen grundlagte Københavns Sporvejselskab². Bestemmelsen om den begrænsede stemmeret var formentlig i sin tid blevet gennemført for at sikre generalforsamlingen selvstændig indflydelse og ikke gøre den afhængig af kapitalstærke klikker. Men den måtte naturligvis være en torn i øjet for kapitalstærke grupper og for bankerne, der derigennem blev hæmmede i at gøre deres indflydelse gældende³. Det falder i den forbindelse naturligt at gøre opmærksom på, at Landmandsbanken ifølge bankkommissionens betænkning af 1924 udøvede sin stemmeret ikke blot for sine egne aktier, men også for belånte eller blot deponerede aktier — som oftest uden at spørge om tilladelse⁴. Det er da også betegnende, at Tietgen var den første, der i sit selskab indførte, at stemmeretten skulle være proportional med aktieandele, og det er ligeledes betegnende, at bankdirektør Bierfreund på den konstituerende generalforsamling stillede et ændringsforslag, hvorefter enhver aktionær skulle have lige så mange stemmer, som han havde aktier. Dette forslag forkastedes imidlertid, idet generalforsamlingen holdt fast ved det oprindelige forslag for at søge de store aktionærers overvægt afværget. Derimod udstemtes ifølge Bierfreunds forslag en bestemmelse i udkastet om, at aktierne kun skulle give stemmeret, for så vidt de havde været noteret på vedkommendes navn i de sidste 8 dage før generalforsamlingen⁵. I stedet for kom § 11 til at gå ud på, at befuldmægtigede skulle være forsynet med skriftlig fuldmagt. Det gav i alle tilfælde banken mulighed for at udnytte stemmeretten for deponerede eller belånte aktier.

I spørgsmålet om selskabets opløsning, afhændelse af selskabets faste ejendom, optagelse af prioritetslån o. l. krævede § 11 et kvalificeret flertal, idet mindst halvdelen af selskabets aktier skulle være repræsenteret, og der skulle gives tilslutning fra $\frac{2}{3}$ af de afgivne stemmer. Selskabets forretninger skulle varetages af en bestyrelse på 5 aktionærer valgt af generalforsamlingen. Af bestyrelsen skulle på hver ordentlig generalforsamling et medlem udtræde, de fire første gange efter lodtrækning mellem de oprindelige medlemmer og senere det medlem, der havde fungeret længst. Fratrædende medlemmer kunne genvælges. Bestyrelsen havde

under ansvar til generalforsamlingen den overordnede ledelse af selskabets anliggender og disposition over selskabets formue.

Vi skal ikke i denne forbindelse komme ind på bestemmelserne om udbyttets fordeling, der i de første mange år blev så sørgelig uaktuelle, blot gøre opmærksom på, at efter amortisation, henlæggelser og udbetaling af 5 % til aktionærene skulle ifølge § 22 af resten henlægges 10 % til arbejderne⁶.

Aktierne var dels navne- dels ihændehaveraktier à 100 rd. eller 200 kr. Desværre findes aktieprotokollen ikke bevaret. Den ville have givet os mulighed for at se, hvem der stod som aktionær i begyndelsen, og også til en vis grad gjort det muligt for os at følge fluktuationerne inden for aktionærkredsen, da en del af aktierne jo var navneaktier. Derimod får vi gennem generalforsamlingsprotokollen sporadiske oplysninger om, hvor mange aktionærer der deltog, og hvor mange aktier de repræsenterede. Disse oplysninger tyder på, at aktionærernes fremmøde var ret varierende, fra 88 i 1877 til en halv snes + bestyrelsen i 1882⁷. De aktionærer, der fremmødte 9. august 1873, repræsenterede selv eller gennem deres befuldmægtigede i gennemsnit godt 20 aktier pr. person, i 1877 16 aktier. Dette tyder på, at det var de større aktionærer, der mødte eller lod sig repræsentere.

Som nævnt skulle på hver ordentlig generalforsamling et medlem af bestyrelsen fratræde, men det er i denne forbindelse ikke uden interesse at fastslå, at der var ganske få udskiftninger inden for bestyrelsesmedlemmernes kreds. I de 16 år, selskabet bestod, var bestyrelsesmedlemmernes stole besat af kun 11—12 forskellige personer. Fra 1880 og til 1889 var der tilmed kun tale om 6 forskellige bestyrelsesmedlemmer. Af de 5 bestyrelsesmedlemmer i 1873 var der 2, der sad de 16 år ud, og Octavius Hansen var formand for bestyrelsen fra 1876 til 1889⁸. Det var med andre ord en lille konstant gruppe, der besatte bestyrelsesposterne, folk der efter generalforsamlingens skøn havde gjort sig uundværlige eller af anden grund var ønskværdige. Der er nemlig — som vi skal se i anden forbindelse — grund til at antage, at generalforsamlingen med hensyn til valg af bestyrelsesmedlemmer var genstand for et vist pres udefra.

IV. *Fra grundlæggelsen indtil 1881.*

Fabriken skulle ifølge planerne have påbegyndt driften senest september 1874; men arbejdet var af forskellige grunde stærkt forsinket, bl. a.

fordi de danske maskinfabriker under den daværende højkonjunktur var travlt beskæftiget og kun kunne levere udstyr med store forsinkelser. Således blev en dampmaskine fra firmaet Hellerung & Hauberg trods daglig mulkt leveret først fem måneder efter fristens udløb¹. Da man i foråret 1875 var kommet så vidt, at man var parat til at begynde produktionen, viste det sig, at forlagstøjet, d. v. s. forbindelsen mellem dampmaskinen og de øvrige maskiner var uheldig, og nyt forlagstøj måtte anskaffes hos Frich i Århus². Først fra maj 1875 kom fabriken i drift, men denne var i de første år indtil 1878 af forskellige grunde meget ujævn og afbrudt af talrige standsninger. Det viste sig f. eks. i de første par år vanskeligt at sikre den fornødne kvindelige arbejdskraft. Der var overvejelser fremme om at indforskrive denne fra Sverige, men disse planer måtte opgives på grund af manglende arbejderboliger, og det endskønt direktørboligen var blevet indrettet til logi for kvindelige arbejdere. Arbejdermangelen blev imidlertid vel som følge af depressionen og arbejdsløsheden afhjulpet i 1877³. Men andre vanskeligheder var trådt til. Det viste sig, at åens vand på grund af urenheder var uegnet til anvendelse ved papirfabrikation, og brøndboringer måtte foretages i 1876⁴. I 1877 var fabriken standset i 1½ måned, fordi en reservedampkedel skulle installeres, men fabriken arbejdede også slet i 1½ måned efter denne installation⁵. Også i driftsåret 1877/78 havde produktionen af forskellige grunde være indskrænket, og først det følgende år var fabriken i fuld og regelmæssig drift, idet den af årets 300 arbejdsdage havde arbejdet de 293⁶. Under disse hyppige standsninger begyndte man inden for bestyrelsen at tvivle på Sibberns evne som driftsleder. Man synes i 1878 at have truffet den ordning med driftsbestyreren, at han gav en garanti på 20.000 kr. for det tab, der i fremtiden måtte fremkomme som følge af hans ledelse. Et bestyrelsesmedlem ville ikke gå med til denne højst ejendommelige ordning og fratrådte kort efter, i begyndelsen af 1879 fratrådte også Sibbern og blev erstattet med den merkantilt uddannede C. L. Kjeldsen⁷.

Vanskeligheder ved driften var ikke den nystartede fabriks eneste bekymring. Den var anlagt under en højkonjunktur og begyndte at arbejde, da en depression satte ind. Priserne var tilsyneladende genstand for et stadigt fald. Kan man fæste lid til Octavius Hansens beretning på generalforsamlingen, var der i 1876 tale om et fald i papirprisen på 10 % og et lige så stort fald det følgende år. I 1878 fortsatte nedgangen uden

tilsvarende nedgang i råmaterialernes pris; først i 1879 faldt disse, så at de — stadig ifølge Oct. Hansen — stod i et rimeligt forhold til de færdige papirpriser⁸.

Under de herskende prisforhold og den intense konkurrence var det vanskeligt at skaffe sig faste kunder, og resultatet var, at man i alt for vid udstrækning var nødsaget til at producere på lager. Hvor stor produktionen var, har vi kun højst ufuldstændige oplysninger om, idet der ikke er bevaret noget driftsregnskab; men af generalforsamlingsprotokollen fremgår produktionens størrelse i følgende fire år.

Tabel 3.

Produktionen på Dalum Papirfabrik.

	Skrivepapir (pd.)	Tryk- (og omslags)- papir (pd.)	I alt (pd.)	Værdi (kr.)
1877/78	786.600	803.400	1.590.000 + 3.5 mill. konvolutter	
1878/79	844.000	851.000	1.695.000	525.000 (brutto)
1879/80			1.728.000	
1880/81			1.878.000	596.650 (brutto) ¹

¹ I rabat var der ydet 18.750 kr., der må fradrages for at få nettobeløbet.

Oversigten giver desværre for få holdepunkter til belysning af prisudviklingen. Men den viser, at produktionen var lagt an halvvejs på skrivepapir og halvvejs på trykpapir. I generalforsamlingsprotokollen hedder det iøvrigt, at produktionen i 1879/80 for lidt over halvdelen bestod af trykpapir. 1878/79 var som anført det første år, hvor fabriken var i fuld drift; alligevel lykkedes det, som det fremgår af tabellen, at sætte produktionen ikke uvæsentlig op herefter.

Vanskelighederne ved at finde afsætning for produktionen og nødvendigheden af at producere på lager foranledigede meget store rentetab. I 1877/78 skal konsignationslageret i omkostninger og rentetab have medført et årligt tab på 15—20 %⁹. Hvor stort lageret egentlig var, er vanskeligt at sige med sikkerhed, idet de lageropgørelser, der findes på status aktivside, er fremkommet efter afskrivninger af ubekendt størrelse. Men et vist holdepunkt til bedømmelse af lagerinvesteringen giver de dog og skal derfor meddeles.

Tabel 4

Lagerbeholdningen af færdigt papir iflg. status (i kr.).

	Udsalget i København	Papirlageret i København	Papirlageret på fabriken	I alt
^{30/9} 75	ca. 145.000		46.970	ca. 191.970
^{30/9} 76	125.140		46.540	171.680
^{30/9} 77	77.080		49.650	126.730
^{30/9} 78		225.340		
^{30/9} 79		114.890	21.950	247.290
^{30/9} 80		118.550	27.730	142.620
^{30/9} 81		143.350	37.310	155.860
			57.850	201.200

Tabellen illustrerer, omend ufuldkomment, hvor vanskeligt det i det første driftsår var at finde afsætning for produktionen. Fabriken var i drift i ca. 5 måneder, produktionen beløb sig til 359.000 kr., og lagerbeholdningen havde på trods af en afskrivning af 7.600 kr.¹⁰ en størrelse af henimod 200.000 kr.

Den store lagerbeholdning skulle tynge fabrikens økonomi adskillige år fremefter. I 1878 var den efter en midlertidig nedgang vokset til 247.000 kr. efter afskrivninger. Først i driftsåret 1879/80 lykkedes det at nedbringe lageret til en størrelse, som Oct. Hansen fandt passende. En del af nedgangen skyldtes dog ikke afsætning, men svind og udskydning af ukurante varer¹¹. Herefter var lageret dog atter i betænkelig vækst og nåede i 1881 op på samme størrelse som ved det første driftsårs slutning.

Overkapitaliseringen som følge af den nye teknik, gentagne standsninger, prisfald og afsætningsvanskeligheder bl. a. som følge af den stærkt stigende konkurrence var hårde vilkår for den nye fabrik at arbejde under. Ifølge regnskabet var der 1874/75 et overskud på 31.000 kr., men det er vist meget tvivlsomt, om der her forelå noget egentligt driftsoverskud. I alle tilfælde arbejdede fabriken fra nu af med store tab.

Tabel 5.

Dalum Papirfabriks tabssaldo iflg. status (i kr.).

^{30/9} 1876	11.510	^{30/9} 1879	137.060
^{30/9} 1877	68.060	^{30/9} 1880	192.120 ¹
^{30/9} 1878	111.870	^{30/9} 1881	283.480 ²

¹ Heri inkluderet en afskrivning på fabriken på 100.000 kr.

² Heri inkluderet en afskrivning på fabriken på 125.700 kr.

Tallene, der stammer fra status, er en opsummering af de enkelte års tabskonti. Således er underskudet på 68.000 kr. i 1877 fremkommet ved, at tabet for 1876 på 11.500 kr. blev forøget med det følgende års underskud på 56.500 kr. I virkeligheden var underskudet indtil 1880 større, end det fremgår af tabellen, idet der i disse år ikke blev foretaget nogen som helst form for afskrivning på anlægget. Først i 1879/80 fremkom et driftsoverskud på 44.900 kr. Der blev nu afskrevet 100.000 kr. på fabrikkens konto, og forskellen mellem de to beløb kom — som det ses af tabellen — til at belaste tabs- og vindingskontoen. Også driftsåret 1880/81 fremviste et overskud på 32.400 kr. Fabrikkontoen blev nu nedskrevet fra 1.020.000 kr. til 899.450 kr., altså med næsten 124.000 kr. Forskellen mellem overskudet og afskrivningen blev overført til tabskontoen, der således steg med godt 90.000 kr. til i alt 283.480 kr.

Det falder i denne forbindelse naturligt at nævne, at bestyrelsen søgte at reducere driftsomkostningerne ved at presse arbejdslønnen ned. Man tog ikke dette skridt uden visse betænkeligheder. Oct. Hansen meddelte på generalforsamlingen i 1877, at en sådan reduktion var farlig, og at den fordel, man kunne opnå, måske ikke svarede til den risiko, man løb¹². Man var jo som forud anført endnu i 1876 hæmmet af mangel på kvindelige arbejdere og turde altså ikke løbe den risiko at støde flere arbejdere fra sig; men i løbet af 1877 blev arbejdsudbudet som nævnt større, og ved generalforsamlingen 1. februar 1878 kunne formanden meddele, at arbejdernes lønninger var blevet nedsat med 10 %, hvilken nedsættelse arbejderne havde modtaget på »loyal« måde¹³. Ifølge Oct. Hansen var arbejdslønnen for mænd da i almindelighed kr. 1,88 for 12 timers arbejde, og den kunne efter hans opfattelse næppe siges at være for høj¹⁴. I 1878 kunne det se ud til, at arbejdslønnen atter blev reduceret¹⁵. Det er iøvrigt bemærkelsesværdigt, at disse opgivelser af arbejdslønnen fra bestyrelsens formand dårligt harmonerer med de oplysninger, som Bayer giver om papirarbejdernes fortjeneste¹⁶.

Fabriken var, som det vil erindres, planlagt med en aktiekapital på 230.000 rd. eller 460.000 kr., en 1. prioritet på 140.000 kr. og en 2. prioritet på 260.000 kr. Denne sidste blev iøvrigt af mig ukendte grunde reduceret til 247.000 kr. Disse således tilvejebragte beløb skulle ifølge projektet kunne finansiere anlægs- og driftskapitalen. Men som nævnt blev anlægskapitalen overskredet med 150.000 rd. eller 300.000 kr., i de følgende år fremkom et stadigt stigende driftsunderskud. Hvorledes fabrikkens finan-

Tabel 6.

Status passivside 1875—1881 (kr.).

	30. sept. 1875	30. sept. 1876	30. sept. 1877	30. sept. 1878	30. sept. 1879	30. sept. 1880	30. sept. 1881
Aktiekapital	460.000	460.000	460.000	460.000	460.000	460.000	460.000
Præferenceaktier			254.000	254.000	254.000	254.000	254.000
1. prioritet	140.000	140.000	140.000	140.000	140.000	140.000	140.000
2. —	247.000	247.000	247.000	247.000	247.000	247.000	247.000
3. —	300.000	300.000	60.600	60.000	60.000	60.000	60.000
Accepterede vekslers ...	120.911	162.104	87.943	58.521	60.599	72.660	58.105
Diverse kreditorer, } varekreditorer	93.216	84.924	211.875	381.298	287.867 29.208	278.731 7.279	295.814
Reserve- og amortisa- tionsfond							36.656
Gevinst- og tabskonto	30.830						
Påløbne prioritets- renter	10.308	10.113	5.683				
	1.402.264	1.404.141	1.467.102	1.600.819	1.538.674	1.519.670	1.551.575

siering under disse uheldige forhold fandt sted, får vi et vist indtryk af gennem status passivside, som til og med 1881 findes gengivet i tabel 6.

Betragter vi først status i 1875, viser det sig, at det lykkedes fabriken at opnå et 3. prioritets partialobligationslån på 300.000 kr. til at dække overskridelserne på anlægsomkostningerne. Af disse 300.000 overtog iøvrigt bestyrelsen de 100.000, medens en del af resten vistnok anvendtes til betaling af håndværkere, der således i stedet for rede penge fik partialobligationer¹⁷. Foruden disse faste lån arbejdede fabriken i 1875 med en løs gæld på over 200.000 kr., bestående dels af en vekselgæld på 121.000 kr., dels af et lån på 93.000 kr., som er posteret under diverse kreditorer. Denne konto var vistnok både nu og i de følgende år i alt væsentlig identisk med en kassekredit i Fyens Disconto Kasse. Det vil bemærkes, at påløbne prioritetsrenter er opført på en særlig konto indtil 1877. Det var dog ikke ensbetydende med, at de herefter blev betalt, men de kom fra nu af til at belaste kontoen: diverse kreditorer. Overskudet, som er anført for 1875, er som tidligere nævnt vistnok en rent bogholderimæssig postering. Det skulle ifølge generalforsamlingsreferatet for 1876 anvendes til henlæggelse til reservefonden¹⁸, men dette blev ikke gjort. En reservefond blev, som det fremgår af oversigten, først oprettet i 1881.

De ved optagelsen af et 3. prioritetslån samt ved udnyttelse af kasse- og vekselkredit fremskaffede summer slog imidlertid ikke til. I 1876 stod

bestyrelsen over for en mangel på driftskapital, som efter formandens udtalelser lammede dens handlefrihed. Det var umuligt i videre omfang at få de betydelige summer, der skulle til, ved at trække yderligere på veksel- og kassekrediten. For at udvide kreditmulighederne var der ifølge Oct. Hansen ingen anden udvej levnet end at konvertere 3. prioritetslånet til præferenceaktiekapital¹⁹. Nu var ejerne af disse panteobligationer vistnok hovedsagelig fabriken nærtstående personer. Bestyrelsen havde som nævnt tegnet sig for 100.000 kr. af dette lån, og en del var anvendt til betaling af håndværkere. Men konverteringen måtte støde på den vanskelighed, at obligationerne blev forrentet fast med 6 %, medens præferenceaktierne, der ifølge forslaget også skulle forrentes med 6 %, naturligvis kun bar rente, såfremt virksomheden gav overskud. Alligevel lykkedes konverteringen i vid udstrækning, sandsynligvis fordi obligationsejerne ved en standsning af fabriken sikkert med god grund kunne anse deres penge for tabt. Ved generalforsamlingen januar 1877 kunne Oct. Hansen meddele, at samtykke til ombytningen var givet for 210.000 kr. af partialobligationslånets 300.000 kr.²⁰.

Herefter blev der udstedt præferenceaktier til et beløb af 300.000 kr. Som det ses af tabel 6, lykkedes det at få hele dette beløb undtagen 60.000 kr. indfriet med partialobligationer. Obligationsejere for 28.000 kr. havde erklæret, at de ikke ville fordre rente, før fabriken gav udbytte²¹.

Den nytegnede præferenceaktiekapital indrømmedes fortrinsret såvel med hensyn til kapitalen som med hensyn til dividenden. Ved selskabets opløsning skulle den være fortrinsberettiget frem for den almindelige aktiekapital, og efter at der var henlagt til amortisations- og reservefonden efter generalforsamlingens bestemmelser, skulle der tillægges præferenceaktier en dividende på 6 % og de oprindelige aktier 4 %. Af det overskud, der herefter blev tilbage, skulle 16 $\frac{2}{3}$ % anvendes til amortisation af præferenceaktier. Der gaves nu bestyrelsen bemyndigelse til at optage et nyt lån på 160.000 kr. og for dette helt eller delvis at indrømme pantsikkerhed i selskabets faste ejendomme med tilbehør²².

Optagelsen af dette lån slog imidlertid ikke til²³. Det viser sig bl. a. ved den rivende vækst i kontoen diverse kreditorer fra 85.000 kr. i 1876 til 212.000 kr. i 1877 og 381.000 kr. det følgende år, altså en forøgelse med op imod 300.000 kr. Samtidig gik dog vekselgælden ned fra 162.000 kr. til 59.000 kr. I de følgende år holdt vekselgælden sig konstant på

omkring 60—70.000 kr., medens posten diverse kreditorer faldt til omkring 300.000 kr. I 1881 foretoges den første henlæggelse til amortisations- og reservefonden. Det var tilsyneladende ved at lysne noget for fabriken.

V. *Dalum Papirfabrik og Fyens Disconto Kasse.*

Det er almindeligt for dette tidsrum at skelne mellem to forskellige former for bankvirksomhed eller snarere to forskellige former for banker. På den ene side banker, som hovedsagelig holdt sig til de traditionelle udlånsformer såsom veksellån, lombardlån og andre placeringer på kortere sigt. På den anden side de s. k. »gründerbanker«, som så det som deres opgave med en væsentlig del af deres kapital at medvirke til stiftelsen af større erhvervsforetagender, herunder industrivirksomheder. Efter stiftelsen bidrog de som regel på forskellig måde til virksomhedernes konsolidering og udvidelse. Ofte ejede de en større eller mindre del af bedrifternes kapital og var dermed på en måde trådt ind i driftsherrenes række¹. De større danske banker hørte i 1870erne overvejende til denne sidste kategori, og Fyens Disconto Kasse var ingen undtagelse, hvad der bl. a. fremgår af bankens forhold til Dalum Papirfabrik.

I denne forbindelse er bankens bevarede kopibøger en vigtig kilde. Ganske vist giver de ikke nogen mulighed for at opgøre størrelsen af bankens långivning til Dalum Papirfabrik til forskellige tidspunkter, men de giver meget vigtige holdepunkter til oplysning om långivningens former og dens betingelser. Hvad långivningens former angår — betingelserne vil blive behandlet senere i sammenhæng — da fandt långivningen i de første 2—3 år af fabriken eksistens sted under følgende former:

1. 2. prioritets partialobligationslån.
2. 3. prioritetslån mod pant i fast ejendom og mod bestyrelsens solidariske hæftelse.
3. Direkte finansiering ved, at banken ejede som (nogenlunde) fast bestanddel i sin fondsbeholdning Dalum-aktier og -obligationer.
4. Løbende kredit mod sikkerhed af forskellig art.
5. Indirekte kreditgivning ved belåning af Dalum-aktier og -obligationer.

ad 1. Som tidligere anført havde Fyens Disconto Kasses almægtige direktør L. Bierfreund givet stifterne løfte om et 2. prioritetslån på 260.000 kr. Af en eller anden grund blev dette lån — som det fremgik af ovenanførte tabel 6 — reduceret til 247.000 kr.

ad 2. Da anlægsomkostningerne blev overskredet med ca. 300.000 kr., var en yderligere låntagning uundgåelig — medmindre man da kunne udvide aktiekapitalen. Bestyrelsen for fabriken henvendte sig til Bierfreund med anmodning om et 3. prioritetslån, men han var yderst tilbageholdende. Han foretrak en udvidelse af aktiekapitalen og at lade det forblive ved den hidtidige pantsætning². Formentlig har den af Bierfreund anviste udvej vist sig ufremkommelig, i hvert fald skriver han til bestyrelsen den 9. dec. 1874, at banken er villig til at tilstå en kredit på 150.000 rd. eller 300.000 kr. mod pant i fabriksbygningen, arbejderboliger, samtlige maskiner og inventar, når bestyrelsen som kautionister vil indestå alle for een og een for alle for skadesløs betaling, »idet vi dog imødekommer, at hver enkelts ansvar begrænses til 37.500 rd.«³. Bestyrelsen løb således ved optagelse af dette lån en meget betydelig personlig risiko. Tilmed havde den set sig nødsaget til for at få generalforsamlingen til at anerkende denne nye låntagning at stille i udsigt, at bestyrelsen selv ville tegne sig for 100.000 kr.⁴. At den virkelig gjorde det, er der ingen tvivl om. På et langt senere tidspunkt, da 3. prioritetsobligationerne var blevet ombyttet til præferenceaktier, meddelte Oct. Hansen, at bestyrelsen havde tegnet 100.000 kr. præferenceaktier⁵. I sept. 1875 var 3. prioritetslånet dels overtaget, dels tegnet. Banken beregnede sig iøvrigt herfor 1 % provision, eller 3000 kr.⁶.

ad 3. Det har ikke været mig muligt at oplyse, hvor stor en del af Dalum-aktierne og -obligationerne, der indgik som fast bestanddel i bankens fondsbeholdning. Men vi skal senere se, at den største del af partialobligationerne endte her.

ad 4. Mod bestyrelsens eller andre fabriken nærtstående kredses kaution eller anden form for sikkerhedsstillelse gav banken selskabet fra starten en løbende kredit på 100.000 kr.⁷, som senere blev forøget til 200.000⁸. På lignende vilkår påtog den sig indfrielse af udtrukne obligationer og indfrielse af koupons⁹.

ad 5. Som eks. på, at banken mere indirekte medvirkede til finansiering af Dalum Papirfabrik, nemlig ved belåning af dens aktier eller obligationer, kan vi fremdrage følgende lånetransaktion, der både afslører den økonomiske knibe, bestyrelsesmedlemmerne kunne geråde i, og samtidigt giver et vistnok ganske karakteristisk billede af Bierfreunds person. Der er tale om bestyrelsens senere formand, Oct. Hansen, som i begyndelsen af 1875 henvendte sig til banken om et lån på 37.500 kr.,

som skulle indbetales på hans interimsbevis. Det drejer sig formentlig om indbetaling af Oct. Hansens part af 3. prioritetslånet, som er omtalt ovenfor. Til låneansøgningen bemærker Bierfreund, at det egentlig ligger udenfor bankens virksomhed at gøre forretninger med folk uden for provinsen, men han ydede dog lånet d. 12. marts 1875¹⁰. Den 16. novbr. samme år fik Oct. Hansen meddelelse om, at lånet ønskedes indfriet ved forfald¹¹. Oct. Hansen har nu tilsyneladende tilskrevet dette hurtige krav om indfrielse Bierfreunds irritation over, at Dalum Papirfabrik ikke havde overholdt sine betalingsforpligtelser overfor banken, thi 22. novbr. 1875 skrev Bierfreund, at det var en misforståelse, når Oct. Hansen syntes at mene, at opsigelsen skulle være »en art straf for Dalums hensynsløshed lige overfor os«. Det lå nærmest for at begynde inddragningen overfor låntagere udenfor provinsen. Bierfreund ville imidlertid vise Oct. Hansen den attræde imødekommenhed at nøjes med afbetaling af halvdelen, »ja, selv et meget mindre beløb, ifald sådant måtte være Dem magtpåliggende«. Bierfreunds langmodighed var dog ikke uden grænser. Han måtte for de følgende 3 måneder beregne sig $\frac{1}{2}$ % provision foruden renten¹².

Som vi har set i forrige afsnit var fabrikkens økonomiske forhold i en håbløs forfatning også efter optagelse af 3. prioritetslånet. Man måtte have rede penge for enhver pris for at holde driften gående. Formentlig i slutningen af 1876 eller straks efter nytår 1877 henvendte bestyrelsen sig til banken med en ny lånebegæring. Man ønskede en forøgelse af 3. prioritetslånet eller eventuelt et 4. prioritetslån, men mødte her et bestemt afslag fra Bierfreunds side, idet bankens »vedtægter ikke tillader engagements af denne art«. Han var derimod ikke uvillig til at åbne en kredit på indtil 120.000 kr., når der stilledes tilstrækkelig sikkerhed. Dog forudsatte Bierfreund, at de beløb, for hvilke banken stod i forskud med hensyn til renter og afdrag, blev dækket¹³. Bestyrelsen var af nærliggende grunde ikke i stand til at honorere dette krav, og i skrivelse af 3. feb. 1877 gik Bierfreund ind på at udrede de pr. 1. juli forfaldne afdrag samt de senere afdrag, »mod at der, for hvad vi således betaler, gives os tinglyst deklaration eller skadesløs sikkerhed næstefter det efterhånden resterende beløb for dette lån . . . forbeholdende os selvfølgelig renter efter vor bestemmende for, hvad vi således kommer til at betale«. Yderligere gik Bierfreund ind på at udrede den nævnte kassekredit på 120.000 kr., men mod tilstrækkelig sikkerhed. »Hvad derimod den tillige ønskede

kassekredit for 120.000 kr. angår«, skriver han, »da kan vi ikke nøjes med at have garanti som simple kautionister, men må bestemt holde på, at de bliver selvskyldnerkautionister«¹⁴.

Skønt jeg i kopibogen ikke har fundet nogen udtalelse om nødvendigheden af at konvertere 3. prioritetsobligationerne til præferenceaktier, er der næppe tvivl om, at det er Bierfreund, der har stillet dette krav som forudsætning for yderligere lån. Denne konvertering fandt sted i begyndelsen af 1878 og herefter fik Dalum Papirfabrik en yderligere kredit på 160.000 kr.¹⁵. Det er sandsynligt, at også denne er ydet af Fyens Disconto Kasse.

De oplysninger, vi gennem kopibøgerne har fået om bankens långivning til fabriken, er set ud fra et industrihistorisk synspunkt ganske værdifulde, idet fabrikens regnskaber kun giver højst summariske oplysninger om låneforholdene. Men hvad, der gør kopibøgerne til en kilde af en ganske særlig interesse for os i denne forbindelse, er imidlertid de meddelelser, de giver om långivningens »politiske« betingelser, om det afhængighedsforhold, som fabriken kom i til Bierfreund og banken.

Da Dalum Papirfabrik i dec. 1874 fik tilstået den ovennævnte kredit på 300.000 kr. mod pant og bestyrelsens solidariske hæftelse, var det på den udtrykkelige betingelse, at banken skulle være berettiget til at fordre sit tilgodehavende berigtiget efter 14 dages varsel, hvis der indtræder en ændring i bestyrelsens sammensætning, som banken skønnede ikke var betryggende m. h. t. fabrikens drift¹⁶. Der er — som det vil fremgå af det følgende — grund til at antage, at bestyrelsen gik ind på denne betingelse. Og det skønt denne på et væsentlig punkt — nemlig m. h. t. valg af bestyrelsesmedlemmer — gjorde generalforsamlingen delvis beslutningsudygtig og satte den under formynderskab af banken.

Efter den store låntagning i 1877 og 1878 blev fabrikens afhængighed af banken formentlig yderligere forøget. Man kan så at sige læse det ud af den til tider usædvanlig skarpe form, som Bierfreund nu anvender i sine breve. Således skriver han den 1. juli 1879: »Efter at vi ved enhver lejlighed har vist Dem den største imødekommenhed, har det i højeste grad måttet undre os, at De har ladet udbetalingstermin for udtrukne obligationer og coupons komme uden i det mindste at vise os den opmærksomhed først at meddele os, at De savnede midler dertil, og dernæst anmode De os at fortsætte vor imødekommen. En sådan ligegyldig og uforretningsmæssig fremgangsmåde ville have haft til følge, at vi, hvor

nødt vi ville udsætte Dem for den prostitution at nægte betaling for Dem, dog ville have tilbagevist coupons . . , dersom ikke direktør Krag indstændig havde anmodet os om at undlade sådant. Vi har givet efter

Lorenz Bierfreund.

Fyens Disconto Kasses stifter og direktør 1846–91.

for hans anmodning og derfor indfriet, hvad der fremkom, men må her ved alvorligt pålægge Dem at sørge for, at dækning for vort udlæg snarest fremkommer, ligesom at slige hensynsløsheder ikke gentages«¹⁷.

Brevets usædvanlig skarpe tone indicerer som sagt, at fabrikenes dispositionsfrihed nu var i den grad beskåret, at bestyrelsen nu måtte godtage grove skældud fra Bierfreunds side. Hvorledes man var kommet i denne lidet misundelsesværdige situation, vil fremgå af det følgende brev til fabriken, som ligeledes fortjener at gengives in extenso. Den 30. jan. 1879 skriver Bierfreund til Oct. Hansen, bestyrelsens formand:

»Når De i Deres fortrolige meddelelse af 26. jan. har givet os en detailleret oversigt over Dalum Papirfabriks nuværende situation, og bl. a.

oplyser os om, at fabriken ved den af Dem forventede imødekommen af Deres kreditorer i forbindelse med en besparende drift vil kunne håbe på en mulig eksistens i det løbende driftsår fra 1. april 1879 til 30. marts 1880, skal vi i svar herpå meddele, at vi, når et imødekommende og bindende tilsagn fra samtlige fabrikens kreditorer foreligger, ikke skulle være utilbøjelige til i samme forhold som disse at give afslag på den sidst beregnede diskonto af resp. 30.000, 48.000 og 120.000 kr. Dog må vi, hvad sidstnævnte beløb angår, udtrykkelig hævde, at forsåvidt De kan opnå overenskomst med de omtalte garanter om enten at indbetale beløbet eller selv forrente det, er dette en sag, som er os uvedkommende, idet vi vil gøre påstand om, at renten heraf erlægges prompte til os og garanteret af bestyrelsens medlemmer. Da de forhåbninger, som den ærede bestyrelse har knyttet til opnåede indrømmelser, bestandig er blevet skuffet, må vi som betingelse for den af Dem attråede lettelse i renten gøre påstand på, at en af os udnævnt mand bliver adjungeret fabriken med det hverv at føre en stadig kontrol med fabrikens drift, lager og samtlige forretninger, så at vi til enhver tid har kunnet holde os à jour med situationen. At der påhviler fabriken at udrede en gage til vedkommende, er en selvfølge.

Da det ligeledes har vist sig, at den nuværende bestyrer ikke har været i stand til trods for alle hidtil med beredvillighed fra alle sider ydede lettelser at føre fabriken fremad, billiger vi fuldkomment den ærede bestyrelses beslutning at lade ham fratræde sin stilling, så meget mere som han synes at have den almindelige opinion imod sig¹⁸.

Nogen bedre dokumentation for den grænseløse afhængighed, som Dalum Papirfabrik var kommet i til banken, kan næppe tænkes. Det fremgår af brevet, at bestyrelsen foruden det regnskab, der blev forelagt aktionærene til vedtagelse, opererede med et internt, detailleret regnskab, som blev forelagt Bierfreund. Dennes indflydelse var så indgribende, at man fra bestyrelsens side ikke kunne gå til en afskedigelse af driftsbestyreren uden at rådspørge banken. Og bestyrelsens afmægtighed var så fuldendt, at Bierfreund som betingelse for en rentelettelse kunne kræve, at fabriken skulle underkaste sig en stadig kontrol.

Tilsyneladende var Bierfreund i tvivl om de foreslåede rentelettelser kunne hjælpe fabriken til økonomisk at komme på fode igen. Han taler om den »mulige eksistens« i det løbende driftsår. Men i alle tilfælde blev rentelettelsen givet. De skyldige beløb på 198.000 blev herefter beregnet

til 5 % p. a. mod (sandsynligvis) 6 tidligere. Derimod beregnede banken sig for udtrukne obligationer og indfrielede kouponer 6 %¹⁹. Det viste sig imidlertid, at når fabriken herefter budgetterede med 5 % rente af 198.000 kr., gjorde den regning uden Bierfreund. I et brev af 1. juni 1880 gør han bestyrelsen opmærksom på, at han i sine beregninger over skyldige renter var kommet til et adskilligt højere beløb end denne, idet han foruden de 5 % gjorde krav på en halvårlig provision af $\frac{1}{4}$ %²⁰.

Hvorledes gik det nu med de overordentlig hårde betingelser, som Bierfreund havde stillet for at imødekomme rentelettelsen. Gik fabriken ind herpå, eller kunne den i tillid til, at en debitor også kan stå stærkt, afvise dem?

Vi kan besvare spørgsmålet med fuldkommen sikkerhed: bestyrelsen måtte bøje sig. Det fremgår af et brev af 23. marts 1880 til ovennævnte sparekassedirektør F. Krag. Det hedder her, at Bierfreund, »foranlediget af en tilfældig ytring af Dem (d. v. s. Krag), at De forment, at det Dem overdragne hverv med Dalum Papirfabrik nu turde være overflødig«, aldeles ikke var enig med Krag. Tværtimod ønskede Bierfreund, at Krag også fremdeles ville påtage sig hvervet som tilsynsførende, hvorfor han naturligvis også i fremtiden kunne beregne sig et passende honorar²¹.

Det var altså sparekassedirektør Krag, der blev udpeget til bankens kontrollant overfor fabriken. Bankens kreditgivning havde hermed ført til et sådant afhængighedsforhold for Dalum Papirfabrik, at det fra 1879 er Bierfreund, som må betragtes som dens egentlige leder. Det var et afhængighedsforhold, som var skabt af kreditten, og det måtte forventes at ville opføre, når fabriken efterhånden blev økonomisk konsolideret.

VI. Mellem konkurrence og aftaler.

Industriens sammenslutninger, aftaler og andre forsøg på at begrænse konkurrencen er blevet betegnet som »Kinder der Not«, således at forstå, at disse konkurrencebegrænsende aftaler eller foranstaltninger i særlig grad skulle være opstået i depressionstider.

Det er vel tvivlsomt, om denne opfattelse er holdbar for den danske industri i 1800-tallets slutning¹. Koncentrationsbestræbelserne synes efter 1870 at gå deres gang uafhængigt af om det var opgangs- eller nedgangstider, og udviklingen indenfor papirindustrien forekommer mig ikke at modsige denne opfattelse. Forsøgene på en sammenslutning går ganske

vist tilbage til 1870ernes depression, men noget endegyldigt resultat af disse fremkom dog først i 1889, da i al fald Dalum Papirfabrik stod som et velkonsolideret og rentabelt foretagende.

Forudsætningerne for en sammenslutning af landets papirfabriker måtte på forhånd synes at være gunstige. På trods af en livlig nygrundlæggelse af fabriker mellem 1872 og 1881 var produktionen dog vedblivende koncentreret på relativt få enheder og på endnu færre hænder, idet såvel Drewsen & Sønner som Culmsee ejede flere bedrifter. Dertil kom, at toldbeskyttelsen trods reduktionen af 1863 ikke var uanselig. Det måtte derfor anses for sandsynligt, at fabrikkerne før eller senere ville finde sammen i bestræbelser for at udnytte denne beskyttelse fuldt ud. Men vejen til den endelige sammenslutning i 1889 var lang og trang. Perioder af samarbejde afbrødes af perioder med hensynsløs konkurrence. Gennem den fra 1881 bevarede forhandlingsprotokol for Dalum Papirfabriks bestyrelse får vi så at sige lejlighed til at betragte denne udvikling »indefra«.

Tanken om en samvirken fabrikkerne imellem meldte sig allerede få år efter Dalum Papirfabriks oprettelse. Ved fabrikens generalforsamling den 31. jan. 1877 var den ovenfor omtalte sparekassedirektør F. Krag blevet valgt til medlem af bestyrelsen, men han lod valget være afhængig af, at der opnåedes en overenskomst med de øvrige fabriker². Bestyrelsen bestræbte sig for at opnå en sådan om en 10 % forhøjelse af priserne, hvad der med en omsætning på 600.000 kr. ville betyde en meget anselig forøgelse af indtægten³. Forhandlingerne fortsatte år efter år uden at føre til noget resultat. På generalforsamlingen i jan. 1879 meddeltes det, at fabriken var gået med fuld kraft, fordi man ville afvente en overenskomst (og formentlig mente at få bedre vilkår under en sådan overenskomst jo større produktionen var). Men bestyrelsens bestræbelser var af den konkurrent, som man frygtede mest, blevet besvaret med yderligere prisnedsættelse⁴. Det følgende år hedder det, at man endnu ikke var nået til enighed om ensartede priser, og at forhandlingerne endnu var svævende⁵.

Først for 1881 nåede man til en aftale om en vis reduktion af produktionen og en lidet vidtgående aftale om priser. Aftalen synes indgået for 2 år, for 1881 og 1882. Den gik ud på, at fabrikkerne skulle standse et vist antal dage i hvert kvartal. Dalum Papirfabrik var således standset ekstraordinært 9 til 12 dage hvert kvartal i 1881 og 12 dage hvert kvartal

i 1882⁶. Aftalen gik yderligere ud på, at glittet papir ikke måtte sælges i trykpapersformat, at glitning af trykpapir skulle betales med 3 øre, og at uglittet skrivepapir kun måtte sælges 2 øre billigere end glittet⁷.

Den af Ferslew i 1881 på Frederiksberg åbnede papirfabrik var næppe med i overenskomsten, og det er tænkeligt, at denne virksomheds oprettelse var medvirkende til, at aftalen brød sammen. Det er heller ikke utænkeligt, at den ret stærkt forøgede merimport af papir (se fig. 1 p. 39) har medvirket til, at denne ret løse aftale blev opgivet. I alle tilfælde blev den ikke fornyet for 1885, men man søgte derimod at nå frem til andre former for konkurrenceregulering. En ny aftale blev sluttet den 12. sept. 1885, og dens ophavsmand var vistnok C. F. Tietgen⁸. Der var her tale om et højtudviklet afsætnings- og priskartel, der omfattede Drewsen & Sønner, M. Drewsen & Søn, Magle Mølle samt Dalum Papirfabrik. Overenskomstens hovedindhold var følgende:

- a. Deltagernes afsætning reguleredes efter visse procenttal — Dalums andel blev således $25\frac{1}{4}$ %, Magle Møllens $19\frac{1}{2}$ % — således at den deltager, som i et kvart år havde solgt mere end sin procentdel af det samlede salg skulle overtage en tilsvarende værdi af papir fra de deltagere, der havde solgt mindre end deres andel.
- b. Der blev vedtaget en fælles priskurant og dertil hørende salgsbetingelser.
- c. Der forekom en fordeling af sorter og masser mellem fabrikerne.
- d. Til at føre tilsyn med, at fabrikerne overholdt forpligtelserne blev der udpeget en kontrollør og vedtaget bøder for en overtrædelse af overenskomsten. Om bødernes højde og anvendelse — om de skulle anvendes til præmier eller til fælles formål — findes desværre ingen oplysning. Aftalen var bindende for 2 år fra 1. okt. 1885 og kunne herefter opsiges med 3 måneders varsel. Under visse betingelser kunne den dog opsiges tidligere.
- e. Mellem de nævnte fabriker og Ferslew (Frederiksberg Papirfabrik) blev der indgået en tillægsoverenskomst om overtagelse af dennes overproduktion indtil 750.000 pd. om året⁹.

Overenskomsten kom kun til at vare et år. Der kan næppe være tvivl om, at den højst overraskende importstigning (se fig. 1) var en stærkt medvirkende faktor, selvom sandsynligvis også andre betæneligheder har gjort sig gældende¹⁰. Der blev herefter gjort forsøg på at finde frem

til en anden aftale på grundlag af et af kontrolløren H. Meyer affattet udkast, men bestræbelserne viste sig resultatløse¹¹.

Der var herefter åbnet for en konkurrence, som efterhånden skulle blive stadigt hidsigere. Dalum Papirfabrik måtte udviklingen forekomme ganske truende. I dec. 1884 var der vistnok på foranledning af Landmandsbanken blevet indgået en overenskomst mellem Strøyberg på Silkeborg og Magle Mølle, hvorefter begge fabriker for en periode af ti år skulle ledes af fælles driftsbestyrer, og forhandlingen af fabrikernes produkter skulle foregå fra et fællesudsalg. Såfremt driften af de to fabriker i fællesskab i to på hinanden følgende år gav et (årligt?) overskud på mindst 200.000 kr. til deling, kunne kontrakten ophæves med et kvart års varsel¹². Desuden besluttede Magle Mølle sig i 1885 til at anskaffe endnu en papirmaskine, og Ferslew havde tanker i samme retning. Foranlediget af disse udsigter til en konkurrence på liv og død genoptoges forhandlingerne vistnok på Dalum Papirfabriks initiativ. Man sigtede mod at opnå en ordning, hvorefter samtlige fabriker skulle forpligte sig til i 3 år ikke at forøge deres produktion, og de 4 store virksomheder: Silkeborg, Dalum, Magle Mølle og Strandmøllen skulle forpligte sig til at overtage overproduktionen fra Frederiksberg Papirfabrik på ca. 35.000 pd. månedlig til dagens pris. Bestræbelserne for at oprette et sådant produktionskartel mislykkedes imidlertid¹³.

På generalforsamlingen i jan. 1886 udtalte Oct. Hansen, at det nu gjaldt om at udvide produktionen. At man ville komme til at overfylde markedet, var et argument, der ikke længere kunne komme i betragtning. Det gjaldt nu om at sørge for sin egen fabrik¹⁴.

Resultatet af den øgede konkurrence efter 1884 blev et stærkt prisfald og sandsynligvis et yderligere fald i papirets kvalitet, som i 1880erne var yderst ringe¹⁵. Forbrugerne kunne ikke undgå at bemærke dette sidste. Enhver, der har siddet med de yderligt skrøbelige og stærkt guldene aviser fra dette decennium, kan underskrive, at kvaliteten var eksempelløs slet. Derimod mærkede forbrugerne næppe noget til prisfaldet på skrivepapir, idet papirhandlerne ifølge V. A. Secher dannede en ring, som fastholdt priserne på samme niveau som under aftalen i 1883/84. Der var ifølge Secher papirsorter, hvorpå de handlende tjente over 70 %¹⁶. Sechers opfattelse, at papirgrossisterne opretholdt priserne, er sikkert rigtig for de nærmeste år efter 1883/84. Jørgen Pedersens og Strange Petersens undersøgelse over prisudviklingen viser, at fra 1883 til

og med 1886 var de priser, som Den grønlandske Handel betalte for skrivepapir, uændret¹⁷.

VII. Teknik og produktion.

Overenskomsten mellem fabrikerne i 1881 og 1882 var ikke egnet som sovepude. Der var ikke tale om noget indgribende kartel, og det stod de enkelte parter frit for at underbyde hinanden og udvide markedet på de andres bekostning. Aftalen hindrede da heller ikke en ganske kraftig teknisk udvikling for Dalum Papirfabrik. De samtidige forhandlinger i landstinget om en ny toldlov måtte iøvrigt også anspore til tekniske forbedringer. Ifølge Estrups forslag skulle visse sorter papir kunne indføres mod en told af 4 øre pr. pd. mod tidligere 5 øre. Dette foranledigede fabrikerne at indgive et andragende til finansministeriet, hvori man anførte de uheldige rentabilitetsforhold for de nyanlagte fabrikker og advarede mod toldreduktionen, som ville medføre den største fare for, at den danske papirfabrikation bukkede fuldstændigt under i konkurrencen¹.

Toldnedsættelsen blev ikke til noget, men truslen herom virkede sandsynligvis stimulerende for den tekniske nydannelse herhjemme. Indenfor denne tekniske nydannelse var Dalum Papirfabrik vistnok i adskillige henseender førende, og æren herfor tilkom frem for alt fabrikkens nye forretningsfører C. M. Kjeldsen. Efter sin ansættelse i 1879 var han på talrige rejser i udlandet for at sætte sig ind i de nyeste opfindelser. Det var fremfor alt fra Tyskland, han fik sine impulser.

Omkring 1880 fandt man i en fabrik ved Basel frem til en ny produktionsteknik, hvorved slebet træ ved en ny blegningsproces kunne frembringe et hvidere papir end hidtil, og ved at føre dette papir gennem tørrekamre i stedet for omkring tørrevalser blev det adskilligt stærkere². Kjeldsen var ivrig efter at indføre dette system på Dalum Papirfabrik, men tanken måtte foreløbig opgives, idet den kun kunne realiseres i forbindelse med en ny papirmaskine, som ville koste omkring 150.000 kr. Det blev Nymølle, der i stedet blev pioner for dette s. k. Grellengensystem i 1882³, medens Dalum Papirfabrik måtte indskrænke sig til forskellige udvidelser og forbedringer⁴. Efter et fornyet besøg i Tyskland fik Kjeldsen metoden for halmfabrikationen omordnet⁵, og i 1884 fik han bestyrelsens tilslutning til en udvidelse og nyordning af glitterafdelingen⁶.

Dalum Papirfabrik.

Efter at overenskomsten med fabrikerne var hævet fra 1. okt. 1884, satte Kjeldsen — iøvrigt livligt assisteret af forhandleren Trolle — al sin energi ind på at få fabriken udvidet med en ny tidssvarende papirmaskine. Den, der forefandtes, var fortrinligt egnet til at producere finere papir, men mindre egnet til at fabrikere avispapir og simple sorter til-

strækkelig billigt. Priserne på avispapir var ifølge Kjeldsens fremstilling overfor bestyrelsen i nov. 1884 nu så lave, at dette papir kun kunne sælges med ligefrem tab. Og hvis tolden blev nedsat — hvad der efter Kjeldsens opfattelse formentlig kun var et tidsspørgsmål — ville fabriken i hvert fald være ude af stand til at producere dette papir med nogen fortjeneste. Der måtte handles hurtigt, at ikke andre fabrikker kom Dalum i forkøbet, og der måtte handles, inden generalforsamlingen havde fået lejlighed til at drøfte spørgsmålet, for at andre fabrikker ikke for tidligt skulle få kendskab til planerne. Han anførte, at avispapir på den nye maskine ville kunne produceres for ca. 17 $\frac{3}{4}$ øre (pr. pd.), hvorved man ville se sig i stand til at optage konkurrencen såvel med ind- som med udland, selvom beskyttelsen formindskedes⁷.

Det var ikke usædvanligt, at bestyrelsen lod foretage endog ganske kostbare nyanskaffelser på forventet efterbevilling fra generalforsamlingen, skønt det stred mod statutterne. Motiveringen var den, at det var uhensigtsmæssigt at give konkurrenterne interne oplysninger⁸. Men i dette tilfælde, hvor nyanskaffelsen var kalkuleret til omkring 200.000 kr., vovede man dog ikke at træffe dispositioner på forventet efterbevilling. Forslaget blev vedtaget på en ekstraordinær generalforsamling 4. febr. 1884, men blev herefter foreløbigt udsat, idet fabriken for øjeblikket arbejdede med en tilfredsstillende avance.

Uden betydning for denne udsættelse var det næppe, at man frygtede en overfyldning af markedet. En indsender i Dagbladet havde i febr. 1885 advaret mod anskaffelsen. Han skrev, at forholdet for nærværende var det, at når alle fabrikker arbejdede med fuld kraft, produceredes der en sjettedel mere papir, end der forbrugtes. Papirfabrikerne måtte nu for flere sorters vedkommende nøjes med en meget ringe eller slet ingen avance, når indførsel af fremmed papir skulle hindres. Og skulle de sælge i udlandet, måtte de sælge mindst 6 øre billigere pr. pd. Ved anskaffelse af en ny papirmaskine kunne Dalum Papirfabrik næppe reducere produktionsomkostningerne mere end 3—4 øre pr. pd. Den ville derfor ikke komme til at eksportere, men ville ødelægge den indenlandske papirindustri¹⁰.

I sept. 1885 fik Kjeldsen imidlertid den ønskede tilladelse til at anskaffe den nævnte maskine. Det havde vist sig, at fabriken i det forløbne driftsår kunne have solgt mere end den producerede, og at Magle Mølle

var gået i gang med at installere en ny papirmaskine samtidig med, at Ferslew havde planer i samme retning¹¹.

Den nye papirmaskine af Strobels fabrikat blev af Kjeldsen købt brugt i Schlesien¹². Køb og installation kostede langt under det kalkulerede beløb, nemlig kun 102.000 kr. Den var installeret i dec. 1886¹³ og fordoblede derefter næsten produktionen¹⁴.

Kjeldsens næste indsats gjaldt en forbedring af de dyrere og bedre papirer. Efter licitation var Dalum af kultusministeriet antaget som leverandør for et år af alt trykpapir og en del skrivepapir, medens ingen af de andre indenlandske fabrikker havde fået nogen leverance¹⁵. Det gjaldt nu om at sikre sig denne kunde også for fremtiden, og for at opnå bedre kvaliteter, var det ifølge Kjeldsen nødvendigt, at fabriken var i stand til at lime animalsk. Og han talte nu med en betydelig autoritet overfor bestyrelsen. »I erkendelse af nødvendigheden,« hedder det i bestyrelsesprotokollen for nov. 88 i anledning af Kjeldsens ovenfor omtalte forslag, »at Dalum Papirfabrik ved hensigtsmæssige og besparende nyanskaffelser og omdannelser sættes i stand til at arbejde med den størst mulige økonomi og effektivitet, og i tillid til, at forretningsføreren nu ligesom tidligere har det rette syn på, hvad der i så henseende kræves og vil vide at gennemføre reformerne med økonomi og omsigt indenfor de af ham angivne bekostningers grænser, billiger bestyrelsen de af ham ... i forslag bragte nyanskaffelser og bemyndiger ham til på reservefondens bekostning at sætte de nævnte forslag i værk«¹⁶.

Tabel 7.

Dalum Papirfabriks og Magle Mølles produktion.

	Dalum Papirfabrik		Magle Mølle	
	Pd.	Værdi i kr.	Pd.	Værdi i kr.
1881	1.878.000	596.700	1.856.000	543.500
1882	1.997.000	630.535	1.790.000	553.200
1883		681.700	2.020.000	611.660
1884		} 727.100		
		} 681.700 netto		580.000
1885	(400.000 pd. mere end i 1884)	653.400		584.300
1886		588.600		595.900
1887				
1888	3.927.000	825.000		

De oplysninger, vi har om fabrikkens produktion, er ikke meget fyldestgørende. De er sammen med enkelte talangivelser for Magle Mølle sammenstillet i følgende oversigt¹⁷.

Det må anføres, at værdiangivelsen for Dalum og formentlig også for Magle Mølle er angivet brutto, d. v. s. at bl. a. rabatter ikke er fradraget. Det ser ud til, at produktionen for de to fabriker indtil 1886 — hvor sammenligningsgrundlaget holder op — har været af nogenlunde samme størrelse. Det er bemærkelsesværdigt, at aftalerne i 1881 og 1882 ikke har forhindret Dalum i at udvide produktionen. For 1884, hvor karteloverenskomsten var gældende til 1. okt., har vi desværre ingen produktionstal, men det fremgår af oversigten, at produktionen det følgende år steg med 400.000 pd. Dette kan sandsynligvis opfattes som et bevis for, at karteloverenskomsten medførte en ikke ringe nedgang i produktionen. Installationen af den nye papirmaskine bevirkede som nævnt, at produktionen for 1887/88 — i hvilket driftsår fabriken omtrent fuldt ud havde arbejdet med begge maskiner¹⁸ — steg til næsten det dobbelte. Derimod steg værdien ikke på langt nær tilsvarende, hvad der finder sin naturlige forklaring i, at der fortrinsvis var tale om en merproduktion af billigt papir.

Om afsætningsvilkårene giver lagerbeholdningens størrelse et vist indtryk, omend det også her gælder, at tallene må tages med en vis forsigtighed, da de er fremgået af status efter afskrivninger. Vi er dog nu så heldigt stillet, at vi fra forhandlingsprotokollen kender afskrivningsprocenternes størrelse.

I 1881 og 1882, hvor produktionen som nævnt skulle indstilles visse dage af året, var afsætningsvanskelighederne tilsyneladende store. Lager-

Tabel 8.

Dalum Papirfabriks lagerbeholdning af papir iflg. status (i kr.).

	Udsalg samt lager i København	På fabriken	I alt
30/9 1881	143.350	57.850	201.200
30/9 1882	146.600	72.210	218.810
30/9 1883	129.830	44.620	174.450
30/9 1884	117.410	92.510	209.920
30/9 1885	113.380	72.350	185.730
30/9 1886	88.270	42.110	130.380
30/9 1887	102.380	73.560	175.940
30/9 1888	125.450	44.780	170.230

beholdningen svulmede op på trods af en nedskrivning af værdien i 1882 på 20 % mod $16\frac{2}{3}$ % det foregående år. Den stigende produktion på lager finder sandsynligvis sin forklaring i den øgede konkurrence fra Ferslews 1881 åbnede fabrik¹⁹ og i den øgede import (se fig. 1, p. 39). Efter en midlertidig lagernedgang i 1883 svulmede det i 1884 op til et beløb af over 200.000 kr. på trods af ekstraordinært store afskrivninger, nemlig først 10 % og derefter 30 % på restbeløbet. Sandsynligvis med rette blev den store lagerforøgelse tilskrevet kartelaftalen af 1883/84 og den stærkt forøgede import (se fig. 1)²⁰. I de følgende to år formindskedes lageret bl. a., fordi fabriken overtog leverancen af papir til Social-Demokraten²¹, men steg igen i 1887 med den forøgede produktion, som ifølge Oct. Hansen krævede en fyldigere assortering²².

Det ville i denne sammenhæng unægtelig have været på sin plads at give en oversigt over prisudviklingen for papir en gros og for landets samlede produktion. I begge henseender er vi imidlertid uheldigt stillede. Kun for et enkelt år kan vi med nogenlunde sikkerhed skønne over landets samlede produktion, og anvendelige data for prisudviklingen for de mangfoldige sorter af papir, der fremstilledes, har jeg ikke fundet. Jeg vil derfor i det følgende begrænse mig til de oplysninger af mere almindelig karakter, som findes i bestyrelsesprotokollen og i generalforsamlingsreferaterne.

Landets samlede produktion fremgår for 1881 af følgende oversigt, som stammer fra Scharling i Danmarks Statistik²³.

Der mangler desværre oplysninger om produktionen for et par fabrikker, men det er næppe meget galt, når Scharling anslår den samlede produk-

Tabel 9.

Den danske papirproduktion 1881.

	Mill. pd.	Værdi i kr.
Strandmøllen	1,5	700.000
Ørholm-Nymølle	1,8	500.000
Silkeborg	2,4	800.000
Haraldskær	1,5	240.000
Magle Mølle	2,0	570.000
Dalum Papirfabrik	1,8	550.000
Roskilde og Nymølle i Lem	ca. 0,6	ca. 100.000
Nørrebro Papirfabrik	?	?
Frederiksberg	?	?

tion til omkring 14 mill. pd. og til en samlet værdi af over 4 mill. kr.²⁴. I de følgende år har produktionen næppe været udsat for større ændringer. I alle tilfælde opgiver Trolle i jan. 1888 landets hele produktion til mindst 10½ mill. pd. foruden pakkpapir²⁵. Tages der hensyn til merimporten har forbruget pr. individ ligget på 7—8 pd. årligt. Når man tager i betragtning, at det nuværende forbrug ligger på over 60 kg pr. person om året, vil man forstå, hvilke enestående ekspansionsmuligheder papirfabrikationen havde i tiden efter 1880erne.

Af produktionen på rundt regnet 14 mill. pd. i 1881 lagde Dalum og Magle Mølle beslag på hver $\frac{1}{7}$ del. Og hvis det er rigtigt, at produktionen herefter var stagnerende eller i tilbagegang, er det altså lykkedes Dalum at sætte sin andel ikke uvæsentlig i vejret under den skarpe konkurrence i 1880erne.

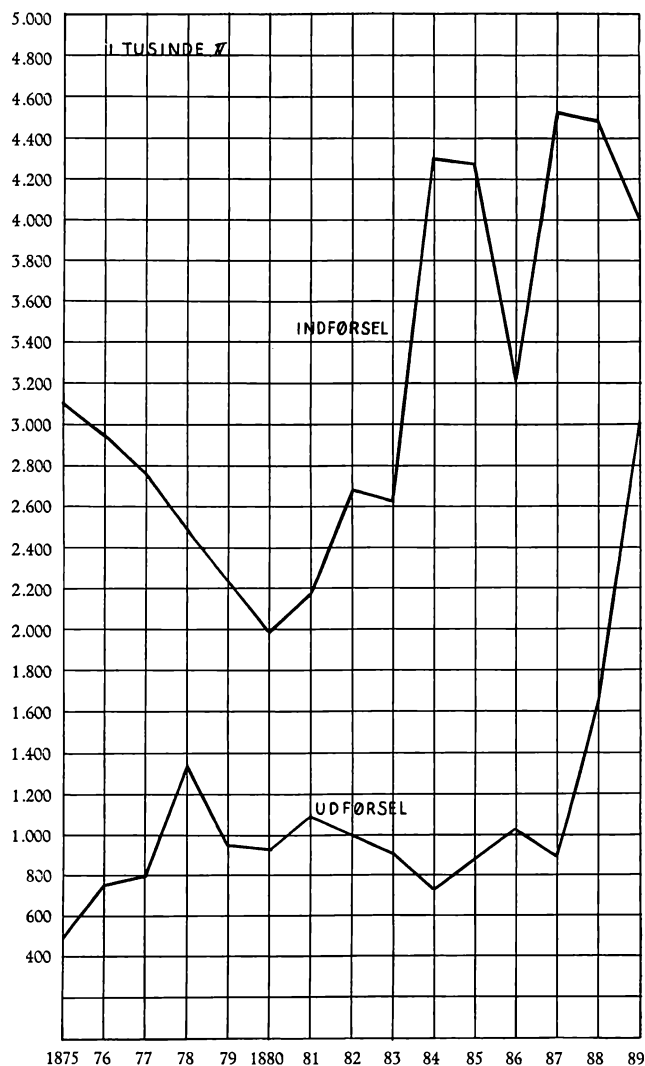
Angående priserne ser det ud til, at disse i 1881 og 1882 var ganske tilfredsstillende på trods af en vigende tendens i slutningen af 1882²⁶. Kartelaftalen for 1883/84 medførte en ikke uvæsentlig prisforøgelse²⁷, men da denne trådte ud af kraft, faldt priserne betydeligt²⁸, og prisleddet fortsatte efter jan. 1885²⁹. På generalforsamlingen feb. 1885 udtalte Oct. Hansen, at udlandet mødte med forbavsende lave priser³⁰. Dette prisledd synes at have fortsat, thi på det følgende års generalforsamling fremførte han, at priserne aldrig havde været så lave, og i 1888, at priserne viste en tendens til stadig tilbagegang³¹. Ifølge en udtalelse af Trolle i 1888 var priserne på avispapir nu kun halvdelen af, hvad de var 15 år tidligere³².

Perioden synes således med få undtagelser at være præget af stadig prisnedgang. En af undtagelserne var 1883/84, da man fra fabrikernes side søgte at holde priserne oppe gennem kartelaftalen. Men iøvrigt var erfaringerne med denne overenskomst ikke de bedste. Dalums afsætningsforhold blev som tidligere anført i højeste grad besværliggjort, og landet oversvømmedes af udenlandske papirer. Dette sidste fremgår af kurve 1, der angiver importen og eksporten i 1000 pd.³³.

Kurven viser, at merimporten efter 1875 formindskedes, indtil den i årene 1878—81 androg ca. 1 mill. pd. Overenskomsten i 1881 og 1882 medførte tilsyneladende en vis stigning, men navnlig var denne udpræget under kartelaftalen i 1883/84. Eksporten falder i 1884, medens importen stiger med mellem 1½ og 2 mill. pd. Merimporten beløb sig nu til mellem 3 og 4 mill. pd. og holdt sig i de følgende år med undtagelse af 1886 oppe på dette høje niveau.

Tabellen kan sikkert tages som udtryk for, at det under kartelaftalen lykkedes de udenlandske papirfabriker at vinde et solidt fodfæste her i landet, som det først efter en skarp konkurrence skulle lykkes at fravriste dem. Først i 1889 — altså efter dannelsen af De Forenede Papirfabrikker — var merimporten faldet til ca. 1 mill. pd., som havde været normen i årene omkring 1880.

Fig. 1.

VIII. *Rentabilitets- og finansieringsforhold 1881—1888.*

Som tidligere nævnt var 1880 det første år, hvor der forelå et driftsoverskud. Men saldoen på tabs- og vindingskontoen vedblev med at stige til og med 1881, idet man nu så sig nødsaget til at foretage de afskrivninger på anlæget, som på trods af overinvesteringen ved grundlæggelsen var forsømt de foregående år. Udviklingen efter 1880 vil iøvrigt fremgå af efterfølgende oversigt.

Tabel 10.

Dalum Papirfabriks bruttoavance og tabssaldo iflg. status.

	Bruttoavance	Tabssaldo
30. sept. 1880	44.939 kr.	192.123 kr. ¹
— 1881	69.008 -	283.483 - ²
— 1882	78.822 -	241.317 -
— 1883	142.855 -	153.118 -
— 1884	97.067 -	109.037 -
— 1885	111.532 -	43.512 -
— 1886	99.116 -	
— 1887	127.115 -	
— 1888	121.407 -	

¹ Incl. afskrivning på fabriken på 100.000 kr.² Incl. afskrivning på fabriken på 123.712 kr.

Hvad der navnlig falder i øjnene ved betragtning af de her givne tal er dels, at fabriken nu arbejdede med avance, dels at bruttoavancen for 1884, hvor der arbejdedes under kartelaftalen, ikke gav et overskud så stort som det foregående år eller de efterfølgende år. Det kunne tilsyneladende bedre betale sig for Dalum Papirfabrik at arbejde under fuld konkurrence end under de indskrænkninger, som aftalen indebar.

Fra 1881 foretoges regelmæssigt afskrivninger på fabrikskontoen, og efter eventuelt andre henlæggelser blev bruttoavancens restsaldo overført til kontoen for tab fra tidligere år. I 1886 var denne bragt ud af verden, og fra og med 1886 kunne Dalum Papirfabrik give aktionærene dividende, i 1886 6 % til præferenceaktierne og 2 % til de almindelige aktier, de følgende 2 år henholdsvis 6 og 4 %.

Den gunstigere udvikling gjorde fabriken mere uafhængig i økonomisk henseende af Fyens Disconto Kasse. Den ukonsoliderede gæld til banken blev stærkt reduceret, hvad der fremgår af faldet i kontoen

diverse kreditorer. I 1881 havde man fået betalt banken alle restancer af prioriteter og andre kreditter¹, og i 1882 begyndte man at afvikle de forskellige garantilån, der var optaget. Man var nu ikke længere i den grad afhængig af banken som tidligere, når det gjaldt nyinvestering. Betegnende herfor er således drøftelserne indenfor bestyrelsen i 1881, hvorledes man skulle finansiere nyanskaffelser til en værdi af 34.000 kr. De skulle skaffes til veje dels af den forhåndenværende driftskapital, dels ved, at fabriken trak vekslers på forhandleren Trolle, som havde en stadig voksende debit over for fabriken². Betegnende for den større økonomiske uafhængighed af banken er ligeledes overvejelserne over, hvorledes man kunne finansiere anskaffelsen af en ny papirmaskine, som af Kjeldsen blev anslået til at ville koste ikke over 173.000 kr. Ved at udnytte kassekredit i Fyens Disconto Kasse fuldt ud kunne skaffes 60.000 kr., ved at råvarer, der hidtil var betalt kontant, nu blev taget på kredit, kunne rejses 45.000 kr., ved begrænsning af lageret og udestående fordringer kunne fremskaffes 50.000 kr., og endelig mente man at kunne anvende 28.000 kr. af reservefonden. Hvordan man tænkte sig dette praktiseret, gives der ingen oplysning om.

Kontoen diverse debitorer var stadigt voksende. Indtil 1880 udgjorde den 25.000 kr. eller mindre, voksede i sidstnævnte år til 66.000 kr., og var i 1888 tæt ved de 300.000 kr.⁴. En af fabrikens største debitorer var utvivlsomt forhandleren Trolle, som i slutning af 1883 — i betragtning af den store risiko, fabriken havde hos ham — måtte afgive løfte om, at han hverken personligt eller hans firma måtte påtage sig nogen form for kaution overfor trediemand, for trediemand pr. akkommodation eller som venskabstjeneste overtage nogen vekselforpligtelse⁵.

Hvor radikalt forbedret fabrikens status var blevet viste sig ikke mindst, da den nye papirmaskine blev installeret. Udgifterne var adskiligt lavere end beregnet, nemlig kun godt 100.000 kr., og disse udgifter kunne afholdes af de til disposition værende midler, og man ville endog kunne klare en (forventet) betydelig forøgelse af papir- og råvarelagrene uden optagelse af nye lån⁶.

Med hensyn til finansieringsforholdene iøvrigt ville disse bedst kunne beskrives i forbindelse med en oversigt over status passivside.

Det fremgår af tabellen, at indtil 1885 forbliver pantegælden uændret. Vekselgælden bliver stærkt reduceret for til slut at forsvinde og formentlig gå op i kontoen diverse kreditorer. I 1881 havde fabriken oprettet et

Tabel 11.
Status passivside 1881—1888.

	30. sept. 1881	30. sept. 1882	30. sept. 1883	30. sept. 1884	30. sept. 1885	30. sept. 1886	30. sept. 1887	30. sept. 1888
Aktiekapital	460.000	460.000	460.000	460.000	460.000	460.000	460.000	460.000
Præferenceaktier	254.000	254.000	254.000	254.000	254.000	254.000	254.000	226.400
1. prioritet	140.000	140.000	140.000	140.000	140.000	200.000	195.000	190.000
2. —	247.000	247.000	247.000	247.000	247.000	247.000	375.000	365.000
3. —	60.000	60.000	60.000	54.000	54.000	54.000		
Kt. f. indfrieede præ- ferenceaktier								27.600
Accepterede vekslers ..	58.105	66.125	53.934	21.676	10.593			
Diverse kreditorer ...	295.814	268.342	178.718	201.289	172.258	156.968	64.963	89.409
Reservefond og } amortisationsfond }	36.656	50.620	78.550	64.536	90.634	115.634	50.028	64.225
Delcredere kt.			10.000	10.000	10.000	10.000	20.000	40.000
Kt. f. arbejderfonden			4.000	6.160	8.406	10.743	15.337	18.057
- - tantième							9.718	7.943
- - udbytte til aktionærene ..							34.016	32.384
- - udtrækn. af præference- aktier							27.765	22.860
Gevinst og tabs kt ...						24.670 ¹		
	1.551.576	1.546.088	1.486.203	1.458.661	1.446.891	1.533.014	1.605.882	1.658.933

¹ Da regnskabet for 1885—86 blev affattet, var man endnu ikke stillet over for kravet om udbytteudbetaling (se teksten).

reservefond, og fra nu af foretoges regelmæssige afskrivninger på 6 % af maskinernes og 3 % af bygningernes værdi. Kun een gang blev afskrivningerne på fabriken mindre end sædvanlig, nemlig i 1886, hvor beløbet blev reduceret fra godt 40.000 til 25.000 kr. Det var efter et krav fra Fyens Disconto Kasse, idet forudsætningen for, at banken ville medvirke til en omprioritering af gælden, var, at der blev betalt aktionærene dividende for 1885/86⁷.

Som følge af de store udestående fordringer oprettedes fra 1883 et delcrederefond. Samtidig foretoges ifølge statutterne henlæggelser til et arbejderfond, som skulle anvendes til alderdomsunderstøttelse for arbejderne. Forsøgene på at nå en overenskomst med disse, hvorefter de selv skulle bidrage til understøttelsen, mislykkedes imidlertid. De hævdede, at de ikke havde råd til at skyde til⁸.

En særlig interesse knytter sig til kontoen diverse kreditorer. Denne

afspejler som nævnt ganske overvejende en gæld til Fyens Disconto Kasse, som for en parts vedkommende var sikret gennem bestyrelsesmedlemmernes og andre personers kaution eller anden form for garanti. Flere af garantierne krævede i 1882 og følgende år at blive udløst for deres forpligtelser, og fabriken fik herefter den ordning med banken, at gælden skulle afvikles ved månedlige indbetalinger⁹. Kontoen faldt her- efter fra ca. 300.000 kr. i 1881 til 172.000 i 1885.

Det var naturligt, at det spørgsmål herefter rejste sig, om det ikke skulle være muligt at konsolidere den løse gæld ved en omordning af prioritetsforholdene. Som det ses af tabellen lykkedes det i 1886 at forøge 1. prioritetslånet i Fyens Stifts Sparekasse med 60.000 kr. til 200.000 til 4 % årlig rente¹⁰, og året efter fik man en ordning med Fyens Disconto Kasse. Den gæld, man ønskede at få afløst af et samlet 2. prioritetslån, var følgende:

Udtrukne obligationer af 2. prioritet	104.000
Udtrukne obligationer af 2. pr., som var sikret ved skadesløsbrev	143.000
Et lån hos F. D. mod depot af 3. pr. obligationer	21.200
Et lån hos F. D. mod personlig garanti, rest	71.200

Så at sige alle 2. prioritetspartialobligationerne ejedes af Fyens Disconto Kasse. Foruden disse lån i banken havde Dalum Papirfabrik et lån hos Middelfart Diskonto Kasse på 20.000 kr. Alt i alt drejede det sig altså om 359.400 kr., som ønskedes konverteret til et 2. prioritetslån på 350.000 kr. à 4½ % og årlig afbetaling med 12.000 kr.¹¹.

Som nævnt satte banken som betingelse for at gå med til denne konvertering, at der blev udbetalt aktionærene dividende i 1886¹². Det nye lån blev, som det fremgår af tabellen, på 375.000 kr. til 5 % og skulle afdrages med 10.000 kr. årligt. Omkostningerne ved konverteringen udgjorde 14—15.000 kr.¹³, bl. a. fordi de partialobligationer, som banken indehavde, skulle indfries med kurs 102½. Det er formentlig hertil Oct. Hansen sigter, når han på generalforsamlingen dec. 1886 udtalte, at vilkårene vel måtte kaldes gode, selvom lånet måske kunne være opnået noget billigere andetsteds. Men bestyrelsen havde tillige ment, at selskabet skyldte banken så meget, ja overhovedet det, at aktierne nu var noget værd, så man gik derfor med til den af Bierfreund foreslåede ordning¹⁴.

Der manglede nu, for at selskabet skulle fremtræde som et helt igen- nem velkonsolideret foretagende, at ombytte de i nødsåret 1877 udstedte

præferenceaktier med almindelige aktier. Et forslag sigtende hertil blev i dec. 1886 forelagt generalforsamlingen. Man tilbød herefter ejerne af præferenceaktier en ombytning i forhold 6 almindelige aktier mod 5 præferenceaktier eller en mod en samt 20 % af aktiens pålydende i kontant betaling¹⁵.

Der var imidlertid hos ejerne af præferenceaktierne ikke nogen tilbøjelighed til at gå ind på denne ordning¹⁶, og den nedgang i præferenceaktiekapitalen, som ifølge tabellen fandt sted i 1888, skyldes udelukkende, at en del af aktierne efter statutternes bestemmelse blev udtrukket og amortiseret.

IX. *Likvidation og sammenslutning.*

Efter at papirfabrikerne karteloverenskomst fra 1883—84 var blevet sprængt, fortsatte forhandlingerne om et fornyet samarbejde og eventuel sammenslutning. Det sidste alternativ synes dog at være blevet afvist af Dalum Papirfabrik. I alle tilfælde erklærede Oct. Hansen på generalforsamlingen februar 1885, at han regnede med støtte fra aktionærenes side mod et forslag, der gik ud på, at Dalum-aktier skulle overtages til kurs 50—60, mod at aktionærene tog aktier i den eventuelle sammenslutning¹. Forhandlingerne om overenskomst førte — som vi har set — heller ikke til noget resultat og synes herefter at være afbrudt. I alle tilfælde melder bestyrelsens forhandlingsprotokol ikke noget herom før slutningen af 1888.

Initiativet til de nye forhandlinger toges af Landmandsbanken, sandsynligvis af dennes direktør Glückstadt. Planerne gik i deres første affattelse ud på, at Silkeborg Papirfabrik skulle omdannes til en sulfitcellulosefabrik, og at Magle Mølle eventuelt skulle forpagtes eller sælges². Under de fortløbende forhandlinger må planen om en sammenslutning af de vigtigere fabrikker være kommet til modning, thi den 27. december 1888 fremlagde Oct. Hansen fra bestyrelsen en plan, som var godkendt af de københavnske banker, og som i sine grundtræk gik ud på, at Drewsen & Sønners fabrik, Silkeborg (uden hovedgården) samt Dalum og Magle Mølle skulle overtages af et aktieselskab. Fabrikerne med grund og maskiner skulle overtages for et beløb af 3.450.000 kr. Det er ikke uden interesse at notere, at Dalum Papirfabrik skulle sælges for 950.000 kr., medens Silkeborg og Magle Mølles pris efter udkastet var henholds-

vis 700.000 og 600.000. Strandmøllen og Ørholm blev tilsammen vurderet til 1.200.000 kr. Dalum Papirfabrik var altså nu formentlig landets største bedrift. Ifølge planen skulle papir- og råvarelagrene overtages efter vurdering og udestående fordringer i det omfang, de måtte forekomme sikre. Det nye selskab tænkes funderet ved:

Faste prioriteter	1.725.000,—
Hovedobligationer med partialobligationer	1.800.000,—
Aktier	2.000.000,—
	<hr/>
I alt ...	5.525.000,—

Heraf skulle 2.075.000,— være driftskapital. Man forventede at opnå en overenskomst med Ferslew og eventuelt også at overtage Vejle Træmassefabrik, Haraldskær³.

Planen blev billiget af Dalum Papirfabriks bestyrelse, forudsat at man kunne forvente, at det nye selskab arbejdede tilfredsstillende, og en sådan garanti fandt bestyrelsen — som tilsyneladende stod stærkt i forhandlingerne — kun i, at ledelsen af det nye selskab blev overdraget fabrikens »prøvede og dygtige« forretningsfører Kjeldsen og forhandler Trolle. Dette var betingelsen for at forhandle videre.

Disse vilkår blev accepteret under de fortsatte forhandlinger, hvor man enedes om, at også Haraldskær samt Culmsees fabriker skulle tiltræde sammenslutningen, men vanskeligheder opstod med hensyn til Ferslews indordning under planen⁴. Den 11. januar 1889 var forhandlingerne dog nået så vidt, at sammenslutningen kunne vedtages, og fra 1. marts samme år gik følgende fabriker op i A/S De Forenede Papirfabrikker: Strandmøllen, Ørholm med Ny Mølle, Magle Mølle, Nørrebro Papirfabrik, Dalum Papirfabrik, Silkeborg Papirfabrik, Haraldskær samt Vingsted Mølle. Med hensyn til Ferslew skulle hans fabrik i 10 år sælge sin overproduktion til sammenslutningen, og han skulle begrænse produktionen til visse kvaliteter og et vist kvantum årligt⁵.

Efter sammenslutningen blev Silkeborg Papirfabrik foreløbig standset, idet omdannelsen til en cellulosefabrik måtte opgives på grund af byrådets modstand⁶. Desuden blev Havreholm nedlagt. Sammenslutningen skete under form af et køb af de enkelte fabriker til et beløb af 4,3 mill. kr. Kapitalen blev skaffet til veje ved udstedelse af aktier for 2½ mill., partialobligationer til 2½ mill. samt prioriteter til godt 1,9 mill. kr.⁷.

Næstformanden for det nystiftede aktieselskab blev Oct. Hansen, administrerende direktør C. F. Kjeldsen og grosserer H. Trolle.

For Dalum-aktionærene blev overgangen til det nye selskab ikke nogen dårlig forretning, hvad der fremgår af følgende oversigt over resultaterne af likvidationen.

Tabel 12.

Oversigt over resultaterne af likvidation af Dalum Papirfabrik (kr.).

<i>Indtægt.</i>	<i>Udgift.</i>
Tilgodehavende hos De forenede Papirfabriker	1. prioritet betalt med .....
1.291.767	187.500
Diverse debitorer	2. — — — .....
3.978	365.000
Saldo for udsalget i Kbhv.	Diverse kreditorer betalt .....
÷ saldo fra del credere kt. ...	21.634
283.783	Saldoen på delcredere kt., reservefonds kt. og amortisationsfonds kt. er afskrevet.
Kassebeholdning	35.183
Indvundne renter	8.666
	Saldo f. udbytte til aktionærene .....
	70.616
	Saldo f. kt. for ikke indfrie præferenceaktier er afskrevet.
	Arbejderfondens saldo er indbetalt til »D. P.'s arbejderlegat«
	20.000
	Saldo fra kt. for tantième .....
	21.001
	Til aktionærene er indbetalt à conto udbytte svarende til 100 % aktier i De foren. Papirfabr. ....
	578.400
	Kontant .....
	221.653
	800.053
	Udgifter under likvidationen ...
	31.001
	Diverse .....
	3.999
	Restudbytte til aktionærene 14½ % på 707.400 kr. ....
	102.573
	1.623.377
	1.623.377

Fabriken blev af De Forenede Papirfabrikker købt for 950.000 kr., 50.000 under den bogførte værdi. Lager af færdige papirer, råmaterialer samt en del udestående fordringer blev betalt med godt 341.700 kr., alt i alt 1.291.767 kr. Det viste sig imidlertid vanskeligt at indkræve de resterende udestående fordringer, da man overfor De Forenede Papirfabrikker havde forpligtet sig til ikke at gå for rigoristisk frem mod debitorerne. Dette kunne nemlig føre til deres standsning og fallit, hvilket ikke ville være i det nye selskabs interesse. Man tog derfor imod et tilbud fra Trolle om at overtage de endnu udestående fordringer, som ud-

salget havde i København, i alt 136.378 kr., for 96.077 kr., idet differencen var lig med delcrederefonden⁸. I alt var der ved likvidationen ifølge ovenstående oversigt den 16. september 1889 indkommet 1.623.377 kr.

Som det ses af tabellens udgiftsside, blev der til rest for aktionærene, efter at forskellige kreditposter som pantelånene samt tantieme, udbytte m. m. var betalt, et beløb på ialt godt 900.000 kr. Hvorledes denne sum fremkom, og hvorledes den blev fordelt mellem aktionærene, er der grund til at redegøre lidt nærmere for.

Der fandtes af oprindelige aktier i Dalum Papirfabrik for 460.000 kr. og af præferenceaktier for 226.400 kr. Disse sidste blev, efter at sammen slutningen var vedtaget, konverteret til almindelige aktier efter forholdet 6 til 5. Resultatet blev, at det samlede aktiebeløb — efter at de aktier, som fabriken selv ejede, var fradraget — udgjorde 707.600 kr.⁹ På den ekstraordinære generalforsamling 29. juni 1889 blev det vedtaget, at de aktionærer, der ikke ønskede kontant udbetaling, skulle tilbydes for hver Dalum-aktie à 200 kr. en tilsvarende aktie i det nye selskab + 10 % samt forholdsmæssig andel i, hvad likvidationen måtte udbringe udover de 100 %¹⁰. Det lykkedes dog ikke bestyrelsen at få disse krav honoreret, og ved en ny generalforsamlingsbeslutning blev vilkårene ændret derhen, at Dalum-aktionærer for hver fem aktier i det likviderede selskab skulle have seks i det nye. I tilfælde af overtegning skulle en passende reduktion finde sted. De aktionærer, der ikke ejede fem Dalum-aktier, skulle være berettiget til at få et tilsvarende antal aktier i det nye selskab + en kontant bonus af 10 %. Samtlige de gamle aktionærer bevarede deres ret til dividende, for så vidt likvidationen indbragte over 100 %.

Dalum Papirfabriks beholdning af aktier i det nye selskab beløb sig til 578.400 kr. Der fremkom begæring om ombytning af Dalum-aktier for 642.400 kr., således at en reduktion var nødvendig. Der blev herefter udbetalt i nye aktier 578.400 kr., i kontant 156.453 samt for aktier, der ikke ønskedes ombyttede, 65.200, i alt 800.053 kr., men desuden indbragte likvidationen aktionærene et udbytte på 14½ %. Alt i alt et ganske net resultat, når man tager i betragtning, at de almindelige aktier kun havde oppebåret udbytte i få år og intet år over 4 %.

Til slut skal blot gøres opmærksom på, at arbejderfonden — om hvis anvendelse der ikke kunne opnås enighed med arbejderne — den 21. juni 1889 stod opført med 27.000 kr. Heraf anvendtes de 7000 til likvidationsomkostninger, resten til et arbejderlegat.

NOTER

Afsnit I.

1. Rich. Willerslev: Studier i dansk Industrihistorie, 1952, p. 137.
2. Danmarks Statistik II, 1887, p. 520.
3. Studier i dansk Industrihistorie, p. 104 ff.
4. Danmarks Statistik II, p. 520.
5. Efter en brand i 1864 fik Silkeborg Papirfabrik en ny papirmaskine, se Berl. Tid. 19. maj 1865.
6. Danmarks Statistik II, p. 524.
7. Torsten Gårdlund: Industriens Samhælle, 1942, s. 112.
8. Torsten Gårdlund: Industriens Samhælle, 1942, p. 112. H. Anstrin: Papper och Massa, 1934, p. 28 ff.
9. T. Gårdlund: opus cit., p. 112, Klippans Pappersbruk, 1923, p. 118.
10. Studier i dansk Industrihistorie, p. 138.
11. Berl. Tid. 10. oktober 1874.

Afsnit II.

1. Berl. Tid. 26. maj 1874.
2. Ibidem, Bayer: Den danske Provsindustri, 1885, Odense.
3. Fyens Stiftstidende 26. juli 1873.
4. Berl. Tid. 26. maj 1874.
5. Fyens Disconto Kasses Kopibog 30. marts 1874. Banken anmodes her om at forestå aktietegningen.
6. C. Nyrop: Fredens Mølle, 1905, p. 134 f.
7. Fyens Stiftstidende 11. august 1873.
8. Ibidem 26. juli 1873.
9. Fyens Stifts Sparekasse, 1931, p. 250 f.
10. Andre eks. gives i Studier i dansk Industrihistorie, p. 200, 205 ff.
11. Fyens Stiftstidende 11. august 1873, generalforsamlingsreferat.
12. Ibidem 26. juli 1873.
13. Anlægsregnskab for Dalum Papirfabrik fra selskabets stiftelse indtil driftens begyndelse 2. januar 1875. Findes trykt i Dalum Papirfabriks arkiv.
14. Danmarks Statistik II, p. 523, jvf. A/S De danske Papirfabrikker, 1939, upagineret.

Afsnit III.

1. Studier i dansk Industrihistorie, p. 207 ff.
2. Ibidem p. 217.
3. Ibidem.
4. Bankkommissionens Betænkning, 1924, p. 105.
5. Fyens Stiftstidende 11. august 1873, generalforsamlingsreferat.
6. Generalforsamlingsprotokol for A/S Dalum Papirfabrik (i det flg. citeret: generalforsamlingsprotokol).
7. Fyens Stiftstidende 23. januar 1882, generalforsamlingsprotokollen.
8. På grundlag af generalforsamlingsprotokollen.

Afsnit IV.

1. Fyens Stiftstidende 15. december 1874. Her og i det flg. sigter henvisningerne til Fyens Stiftstidende på generalforsamlingsreferaterne.
2. Ibidem 1. februar 1876.
3. Ibidem 1. februar 1877, 1. februar 78.
4. Ibidem 1. februar 1877.
5. Ibidem 1. februar 1878.
6. Ibidem 2. februar 1880.
7. Ibidem 1. februar 1879.
8. Ibidem 1. februar 1878, 1. februar 79, 2. februar 80.
9. Ibidem 1. februar 1879.
10. Ibidem 1. februar 1876. Her oplyses om afskrivningens størrelse.
11. Ibidem 2. februar 1880.
12. Ibidem 1. februar 1877.
13. Ibidem 1. februar 1878.
14. Ibidem 1. februar 1878.
15. Ibidem 1. februar 1879.
16. I Dansk Provsindustri p. VI angives arbejdslønnen for 1881 eller 1882 til 854 kr. i årligt gennemsnit.
17. Fyens Stiftstidende 26. januar 1885.
18. Ibidem 1. februar 1876.
19. Ibidem 1. februar 1877.
20. Ibidem 1. februar 1877.
21. Ibidem 1. februar 1878.

22. Generalforsamlingsprotokol.
23. Fyens Stiftstidende 1. februar 1878.

Afsnit V.

1. Studier i dansk Industrihistorie, p. 218.
2. Fyens Disconto Kasses kopibog 24. oktober 1878 (i det flg. citeret kopibog).
3. Ibidem 9. december 1878.
4. Generalforsamlingsprotokol 14. december 1874.
5. Fyens Stiftstidende 26. januar 1885.
6. Kopibog 23. oktober 1875, 1. febr. 75.
7. Ibidem 18. december 1874, 31. dec. 74.
8. Ibidem 19. januar 1875.
9. Ibidem 29. juni 1875, 20. januar 76.
10. Ibidem 1. marts 1875, 12. marts 75.
11. Ibidem 16. december 1875.
12. Ibidem 22. november 1875.
13. Ibidem 22. januar 1877.
14. Ibidem 3. februar 1877.
15. Fyens Stiftstidende 1. februar 1878.
16. Kopibog 9. december 1874.
17. Ibidem 1. juli 1879. Efter koupons står et ord på 3 bogstaver, som det var umuligt at tyde.
18. Ibidem 30. januar 1879.
19. Ibidem 3. maj 1880.
20. Ibidem 1. juni 1880.
21. Ibidem 22. marts 1880.

Afsnit VI.

1. Studier i dansk Industrihistorie, p. 245.
2. Fyens Stiftstidende 1. februar 1878.
3. Ibidem 1. februar 1878.
4. Ibidem 1. februar 1879.
5. Ibidem 2. februar 1880.
6. Bestyrelsens Forhandlingsprotokol (i det flg. citeret forhandlingsprotokol) jvf. Fyens Stiftstidende 20. januar 1885.
7. Forhandlingsprotokol 24. septbr. 1881.
8. A/S De forenede Papirfabrikker, 1939, upagineret.
9. Forhandlingsprotokol 23. septbr. 1885.
10. Ibidem 20. juli 1884, jvf. Fyens Stiftstidende 26. januar 1885.
11. Forhandlingsprotokol 20. juli 1884.
12. Green: Danske Fonds og Aktier, 1887, p. 97.
13. Forhandlingsprotokollen 27. sept. 1885.
14. Fyens Stiftstidende 1. februar 1886.

15. V. A. Secher: Vort Papir, 1887, p. 46 ff.
16. Ibidem p. 33 ff.
17. An Analysis of Price Behaviour, 1938, tabel s. 252 f.

Afsnit VII.

1. Rigsdagstidende 1881—82, B, bilag, p. 14 ff.
2. Opfindelsernes bog, bd. 8, 1883, p. 75 f.
3. Ibidem.
4. Forhandlingsprotokol 24. septbr. 1889, 26. novbr. 89.
5. Ibidem 28. december 1883.
6. Ibidem 18. april 1884.
7. Ibidem 8.—9. november 1884.
8. Se bl. a. Fyens Stiftstidende 26. januar 1885.
9. Generalforsamlingsprotokol 4. februar 1885.
10. Dagbladet 12. februar 1885.
11. Forhandlingsprotokol 27. septbr. 1885.
12. Ibidem 30. januar 1886.
13. Ibidem 27. februar 1887.
14. Fyens Stiftstidende 31. december 1888.
15. Forhandlingsprotokol 6. juli 1888.
16. Ibidem 25. november 1888.
17. På grundlag af forhandlingsprotokollen, Danmarks Statistik II, p. 522, og Danske Fonds og Aktier, 1887.
18. Fyens Stiftstidende 28. december 1888.
19. Ibidem 20. januar 1885.
20. Ibidem 20. januar 1885.
21. Forhandlingsprotokol 25. april 1885.
22. Fyens Stiftstidende 31. december 1888.
23. Danmarks Statistik II, p. 523 f. Tallene har Scharling taget fra Bayers ovennævnte værk, og de kan ikke anses for at være fuldt korrekte.
24. Ibidem p. 523.
25. Berl. Tid. 21. januar 1888, jvf. note 32.
26. Fyens Stiftstidende 20. januar 1885. Forhandlingsprotokol 25. novbr. 1882.
27. Forhandlingsprotokol 23. septbr. 1885.
28. Ibidem 8.—9. november 1884.
29. Ibidem 25. april 1885.
30. Fyens Stiftstidende 16. februar 1885.
31. Ibidem 1. februar 1886, 28. decbr. 88.
32. Berl. Tid. 12. januar 1888.
33. På grundlag af Statistisk Tabelværks import- og eksportstatistik.

Afsnit VIII.

1. Forhandlingsprotokol 24. septbr. 1881.
2. Ibidem 24. septbr. 1881.
3. Ibidem 8.—9. november 1884.
4. Fabrikens regnskaber, statusbog.
5. Forhandlingsprotokol 28. decbr. 1883.
6. Ibidem 17. maj 1886, 17. septbr. 86.
7. Ibidem 5. november 1886.
8. Fyens Stiftstidende 28. decbr. 1888.
9. Forhandlingsprotokol 21. januar 1882, 25. novbr. 82, 2. juni 83, 23. septbr. 83 etc.
10. Ibidem 27. februar 1887.
11. Ibidem 17. september 1889.
12. Ibidem 5. november 1886.
13. Ibidem 5. november 1886.
14. Fyens Stiftstidende 6. decbr. 1886.
15. Generalforsamlingsprotokol 4. decbr. 1886.
16. Forhandlingsprotokol 30. decbr. 1887.

Afsnit IX.

1. Fyens Stiftstidende 16. februar 1885.
2. Forhandlingsprotokol 28. oktober 1888, 25. novbr. 88.
3. Ibidem 27. december 1888.
4. Ibidem 14. januar 1889. Politiken 6. januar 89.
5. Politiken 6. januar 1889.
6. Ibidem 4. juni 1890.
7. Danske Fonds og Aktier, 1891.
8. Forhandlingsprotokol 27. marts 1890.
9. Ibidem 23. marts 1889.
10. Generalforsamlingsprotokol 29. juni 1889.
11. Ibidem 7. december 1889.

Bemærkning: Mindre unøjagtigheder i tabellernes talrækker skyldes afrundinger af tallene.

Fra arkiverne

Ved FINN H. LAURIDSEN

Breve fra C. A. Broberg i 1866.

Det er ikke meget, der er overladt til eftertiden fra det i midten af forrige århundrede så store og betydningsfulde, københavnske handelshus Chr. Broberg & Søn; en pakke med breve er alt. Til gengæld byder den lille samling på overordentlig interessant stof. Hovedstammen består af en række breve over årene 1866—70, som husets daværende seniorchef Christian August Broberg (1811—86) har skrevet til sønnen Carl August Broberg (1846—1917), medens denne uddannede sig i handelen i England og Frankrig; brevene den modsatte vej er desværre ikke bevaret. Til England kom Carl Broberg i november 1866, og han blev her ansat i Liverpool hos firmaets hovedforbindelse E. Johnston & Co. Også dette hus nød stor anseelse, og det formidlede både her og fra Brasilien den kaffeimport, som dominerede handelen for Chr. Broberg & Søn. Det danske firma ansås i almindelighed i disse år for Nordens største på dette område. Denne fremtrædende plads holdtes dog kun kort. I 1874 bragte sønnen, der ellers ikke var nogen dårlig handelsmand, under faderens fravær ved meget dristige spekulationer forretningen så omfattende tab, at den aldrig mere genvandt sin tidligere position.

De tre breve, der her offentliggøres, giver et godt indtryk af samlingens karakter. Faderen var en flittig brevsriver, og han holdt omhyggeligt sønnen underrettet om alle sider af såvel familiens dagligdag som døgnets begivenheder i det hele, det være sig fra forretningen, det politiske liv eller finansverdenen, hvor han sammen med C. F. Tietgen havde en meget betydelig indflydelse. Heller ikke sladder gik han af vejen for. I det hele giver de tre breve da en prøve på de muligheder samlingen rummer for at tegne både synspunkter og dagligdag samt begivenheder inden for de ledende københavnske forretningskredse i 1860'erne.

Med hensyn til de vedføjede noter skal det bemærkes, at en hel præcis bestemmelse af nogle af de optrædende personer er vanskelig.

Ved et nærmere studium af de øvrige breve og familiens omgangskreds er det dog lykkedes at sandsynliggøre de fleste.

Kjøbenhavn, d. 20. Novbr. 1866.

Kjære Carl!

Tak for Dit Brev af 16. ds., som jeg modtog idag, (jeg skrev Dig sidst til d. 15. ds.), hvoraf det glæder mig at see, at Du er vel. At Arbeidet, Du har paa Contoiret, er noget trivielt, undrer mig ikke, thi for det Første vil man vel prøve Dig noget, og for det Andet er det vel ogsaa vanskeligt endnu at give Dig noget selvstændigt Arbeide, saa længe Du ikke endnu er Sproget mere mægtigt; stræb imidlertid at gjøre det, man giver Dig at bestille, om det end er trivielt, saa godt og vel, som muligt, og Du vil vel da nok efterhaanden faae noget mere interessant Beskjæftigelse. Noget lærer Du imidlertid altid ved Afskrivning baade med Hensyn til Sproget og Forretningerne. Det glæder mig, at Du er begyndt med Dine engelske Timer, hvor mange har Du ugentlig, og hvad giver Du pr. Time? Det vil dog interessere mig at vide for at bedømme de engelske Forhold ogsaa i den Henseende; af Dit Brev til Marie¹ seer jeg, at [Du] af og til kommer sammen med Herr Engel² og synes ret godt om ham, hvilket jo er meget behageligt. Har Du ingen af de Danske i Liverpool seet? En Beskrivelse over, hvorledes Søndagen gaaer, vil interessere mig.

Vil Du underrette Johnston om, at jeg med denne Rio-Post har givet Johnston & Co. den sidst omtalte Ordre til at aflade »Rjukan« med Caffé, limiteret til 55 høist 57 sh. pr. Ctweight frit ombord inclusive Fragt for Superior, hvoraf jeg helst vilde have hele Ladningen, dog kan i Nødsfald ogsaa afskibes Noget af lavere Qualiteter til forholdsviis billigere Priser, men af Superior maa der mindst være 2.500—3.000 Sække; Rembours er opgivet paa Fred. Heith & Co. Veiret er meget ustadigt og stormfuldt, den eene Dag Frost med nordlig Vind, den anden Storm af V. S. V. »Dannevirke« ligger nok endnu paa Helsingørs Rhed og »Øresund« i Malmø seilfærdig for Maroim; »Brasilianeren« bliver færdig i denne Uge til at kunne gaae fra Gøtheborg til Rio; forresten er her yderst stille i Forretningen, af Caffé solgte jeg kun ca. 150 Sække, siden jeg sidst skrev til Dig. Der er mange Forliis i denne Tid, og de private Assurandører³ have ogsaa nogle Tab, men værst er det gaet det 4de Com-

pagnie⁴ (det sidst etablerede), som i denne Maaned har anmeldt Skader til et Beløb af 50.000 Rdl. Amalgamationen af samtlige kjøbenh. Dampskibsrhederier til eet Compagnie synes at komme istand⁵, deriblandt 4 nye smukke Baade byggede i England nu, hver paa ca. 800 Tons, hvoraf de 3 ere færdige⁶; kommer Sagen istand, som jeg troer, skal jeg være i Directionen, men forresten skal da Koch⁷ styre Farten paa Østersøen og England, Prior⁸ den paa Øerne og Petersen⁹ den paa Jylland under Control af Directionen.

Af dine Venner har jeg Ingen seet og ei heller modtaget Brev fra Nogen af dem til Dig, de more sig formodentlig paa bedste Maade. Christian Knudtzon¹⁰ var her igaar til Middag, han frygtede for, at han ikke skulde blive blandt de 3 Lieutenanter, som komme i fransk Tjeneste, da der er saa Mange, som søge derom; jeg lovede at interessere mig for ham hos Raasløf¹¹, enten gennem Suhr¹² og Tietgen, som staae paa venkabelig Fod med ham, eller ved mig selv. Vedlagt Brev fra Anna¹³, hun siger at have skrevet Dig, at vi havde Selskab igaar paa Emilies¹⁴ Fødselsdag, men ikke hvem her var, og da det i Mangel af bedre og interessantere Nyheder dog maaske kan more Dig at høre, skal jeg nævne dem: Therese Tobiesen¹⁵, Rikke Kittler¹⁶, Anna Steenstrup¹⁷, Lyngbye og Frue¹⁸, Lieut. Christiansen og Frue¹⁹, Larsen og Frue²⁰, Colla og Frue²¹ og Christian K[nudtzon], Harald Hansen²², Lieut. Irminger²³, den yngste (for at more Emilie). Det gik efter Omstændighederne ret godt; Stemningen var temmelig animeret. Efter Bordet spillede vi 2 Partier à la guerre²⁴, hvoraf jeg vandt det Eene og Tobiesen²⁵ det Andet (Querne, som vare i en miserabel Tilstand, har jeg faaet i god Stand); Du havde formodentlig Intet havt imod at have giort Partierne med; senere spillede vi Kort: Tobiesen, Christian, Fru Lyngby og Fru Christiansen 1 Partie og 5 Herrer et andet; Irminger gik i Aftenselskab. Skibsted²⁶ var her da forleden paa Afskedsvisit, men traf Ingen hjemme, han skal være afreist herfra. Fra Pastoren²⁷ havde jeg Brev idag; paa Mandag d. 26. ds. kommer han til os paa Besøg. Paa Tirsdag skulle vi have Prøvevalg paa det Medlem, som skal vælges istedetfor Andræ²⁸ til Landstinget, da han blev Kongevalgt; jeg skal da atter dirigere, den fremherskende Mening synes at være for [, at] David²⁹, som jeg antager for sikkert, bliver valgt. Det vil sandsynligvis ærgre Kongen, som efter hvad jeg har kunnet erfare, personlig har modsat sig, at han paa ny skulde være Kongevalgt; det fortælles, at Grunden til, at han er falden i Unaade er, at han mod-

satte sig forskjellige Ønsker, som Kongen og Oxholm³⁰ havde med Hensyn til Istandsættelse af Slottene, men som David (dengang han var Finantsminister) modsatte sig, da han fandt, at det henhørte under Civilisten, hvorpaa Kongen skulde have sagt til ham, at det var Noget, som selv Monrad³¹ vilde have indvilliget i, men hvortil David skulde have svaret, at han ikke troede, at han for at bevare sin Konges Gunst behøvede at gjøre, hvad en Anden muligen maatte gjøre for at erhverve den; et Svar som Kongen skulde have taget ham meget ilde op³². Det er forresten dumt af Kongen, men at han er dum, det er jo ikke noget Nyt. Man fortæller om Prinds Valdemar, at han forleden ved Middagsbordet spildte noget og da strax satte en Talerken derover, i hvilken Anledning hans Nabo spurgte, hvorfor hans kongl. Høihed gjorde det, hvortil Drengen svarede: »Jo, for naar Fader seer det, han siger: »*Din Sviin*, thi jeg skal nu sige Dem, han kan ikke sige *Dit Sviin*«³³.

Moder beder at hilse; hun er i daarligt Humør over Jfr. Ordrup; hendes Opførsel var ogsaa baade uventet og upassende, der maa stikke noget under, som man ikke veed, jeg antager, at Cathrine, den Surmule, har sat Ondt i hende. Den nye Syjomfru, vi have faaet, hedder Jomfru Neie, er ingen Skjønhed, men lader ganske maneerlig.

I sidste Uge har jeg destoværre maattet ride i Ridehuset paa Grund af det slette Veir. Vi vare forleden i det kng. Theater og saae »Den bogstavelige Udtydning« og »Herr og Fru Møller«, men det var ikke meget interessant; forøvrigt spillede Fru Eckardt Fru Heibergs Rolle meget tilfredsstillende³⁴. Paa Torsdag skulle vi i stort Familiegilde til Middag hos Emilie³⁵, men jeg skal da gaae Kl. 6³/₄ til Valgmødet. Mulle³⁶ er lidt forkjølet, men er forøvrigt vel og meget elskværdig. »Dagbladet« er bestilt og betalt, og det første Exemplar skal være afgaaet i Mandags 8 Dage; skulde Du nu mod Formodning ikke fremtidigt faae den ordentligt, da underret mig derom.

Din hengivne Fader

C. A. Broberg.

Kjøbenhavn, 26. Novbr. 1866.

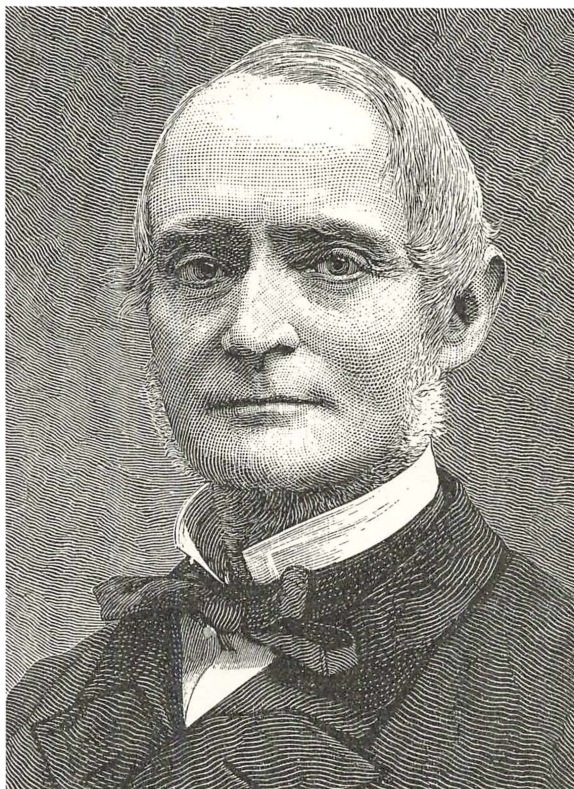
Kjære Carl!

Jeg skrev Dig til sidst d. 20. ds. og har siden ikke modtaget noget Brev fra Dig, hvorimod Dit Brev af 19. ds. til Moder kom d. 24. ds. her-

til, netop, som hendes Brev til Dig var sluttet, og hun var gaaet ud, hvoraf det glæder os at see, at Du har det godt. Som Moder siger mig at have underrettet Dig om, reiste jeg Løverdags Morges lidt før Kl. 6 til Hørsholm i Anledning af Dit militair Væsen, der er jo nemlig ikke ringe Udsigt til, at der skeer den Forandring i Værnepligtsloven, at al Stilling kommer til at ophøre, og det vilde altsaa for at gaae sikkert, naar Du skulde være fri for Tjeneste, være nødvendigt at faae stillet for Dig, inden Forandringen skeete³⁷; dette kunde lade sig gjøre saaledes, at man som Loven hjemler Ret, lod Dig udskrive nu forlods og da stillede for Dig; imidlertid var Sessionen her i Kjøbh. forbi, tildeels inden jeg kom hjem, og jeg blev først gjort opmærksom paa hele denne Sag i Fredags og erfarede da tillige, at det endnu kunde lade sig arrangere, naar jeg endnu samme Dag kunde skaffe et Flyttebeviis for Dig fra Kjøbhs Rulle til Frederiksborg Amts Rulle, for hvilket Amt der var Session i Søndags Morges Kl. 9 og endog den sidste Session for i Aar i hele Landet. Jeg var saa heldig at træffe Justitsraad Skibsted³⁸ og strax at faae nævnte Flyttebeviis, og i Hørsholm henvendte jeg mig til min gamle Skole- og Klasse-Camerat, Etats[raad] Petersen³⁹, som nu er Udskrivningschef (forhen i Marine-Ministeriet), og han lovede mig at bringe Sagen i Orden; det, som det kunde knibe for, var at faae Birkedommeren i Hørsholm, som fører Rullerne, til at modtage Flyttebeviiset, noget, som han ikke er forpligtet til at gjøre, men som er en Villighed. Jeg [har] imidlertid idag faaet de fornødne Documenter tilsendte fra Petersen, og Sagen er saaledes i Orden, og jeg stiller nu en paalidelig Mand for Dig og haaber, at Du er tilfreds hermed, saa meget mere, som det jo ingenlunde er givet, at ikke Enhver ogsaa kommer til at gjøre 1 Aars Garnisons-tjeneste her. Suhr har truffet det samme Arrangement for Olaf⁴⁰.

Hvad Nyt her er, har vistnok Moder⁴¹, Bluhme⁴² og Møller⁴³, fra hvem vedlagt Brev, fortalt Dig, ligesom jo ogsaa »Dagbladet« holder Dig a'jour med, hvad der passerer i den politiske Verden. For David er det naturligvis en stor Triumph, at han blev valgt saa at sige enstemmigt til Landstinget, medens det for Ministeriet og Kongen er et Nederlag. Møller var herude igaar Formiddags, og vi spillede 4 Partier Caroline⁴⁴, hvoraf han vandt 2 og jeg 2. Jeg maatte forresten holde mig inde hele Dagen igaar, thi Løverdags Aftes fik jeg en voldsom Diarrhee, som varede hele Natten og endeel af Dagen igaar, men nu er jeg da i Orden igjen; det var forresten kjedeligt for mig, thi jeg skulde have været

i Selskab hos Jacobsen⁴⁵ paa Carlsberg, hvor jeg jo havde truffet endeel Mennesker, som jeg gjerne kommer sammen med f. Ex. Hall⁴⁶ og Krieger⁴⁷, men jeg maatte naturligvis sende Afbud; paa Tirsdag skal jeg spise

C. A. Broberg.

Illustreret Tid. 1886, nr. 32.

hos Professor Meldahl⁴⁸, og paa Onsdag skulle Moder og jeg til Hornemanns⁴⁹. Et Træk af gamle Tante Hanne⁵⁰, som jeg troer, at de Andre ikke have fortalt Dig, og som er karakteristisk, maa jeg dog fortælle Dig; hun havde en Diaconisse til at passe sig; men de kunde naturligvis ikke forliges, Diaconissen var meget religiøs og prædikede for Tante Hanne, og da de skulle skilles ad, sagde Diaconissen til hende, at hun maatte bede Gud at give sig den rette Tro, thi ellers blev hun ikke salig i det tilkommende Liv, hvortil Tante Hanne ganske lakonisk svarede: »Iligemaade«. Et Træk af Foss⁵¹ vil ogsaa more Dig; forleden jeg kommer til ham paa Børsen, siger han: »Har De hørt, at der er død en Notabilitet i Kjøbh?«

hvorpaa jeg svarede »Nu« og spurgte om, hvo det var, og Svaret var: »Gamle Heymann!«⁵² (Mæglerens Fader). Det Puggaardske Raffinaderie⁵³ ligger stille allerede, da Noget af Maskineriet er gaaet itu, jeg har seet den Melis, man har fabriqueret der og sammenlignet den med Tutein's⁵⁴, og den staaer overordentlig langt tilbage for Tuteins, imidlertid kommer man vel efter [det med] Tiden, men det koster Lærepenge. Det synes dog at have hjulpet, at jeg i Sommer gjorde Vrøvl med Jernbanebestyrelsen i Bordeaux med Hensyn til den langsomme Befordring af Prøverne⁵⁵ derfra, som de faar fra Rio, thi allerede idag modtog jeg Efterretning fra Lübeck, at »Rota«s Prøver vare ankomne dertil og afsendt hertil, og de kommer altsaa hertil med Godstoget i Eftermiddag og ere saaledes kun 7 Dage underveis denne Gang mod ellers 10—12 Dage; jeg vil haabe, at de falde godt ud og har da Haab om at faae denne Ladning taalelig solgt i Götheborg, ligesom jeg ogsaa har Kjøbere i Christiania til hele »Gertrude Sarauw«s Ladning, hvis den falder tilfredsstillende ud, men dens Prøver faaer jeg først [med] næste Post over England, da Johnstons ei havde faaet Tid at faae dem sendt via Bordeaux, hvilket er meget kjedeligt, thi i 14 Dage kan Folks Kjøbelyst tabe sig. Her er det lige usselt med Caffé, i hele forrige Uge solgte jeg kun ca. 170 Sække, og jeg har endnu ca. 1.000 Sække tilbage. Erichsen⁵⁶ har speculeret voldsom i Kornvarer, og da Priserne steeg, har han tjent brillant, hvilket har hjulpet ham en hel Deel, og han har seet sig istand til at betale os, hvad han havde løbende for Caffé, saa at vi nu er blanke med ham, Tuteins⁵⁷ gaaer det ligeledes godt, og de haver afbetalt omtrent 100.000 paa vort Engagement med dem. Idag med Morgentoget kom Pastoren og befinder sig vel, han logger i Dine Værelser, hvor Alt er uforandret. I forrige Uge havde vi 4—5 Dages Frost og nogen Snee, men siden i Fredags er det atter Tøveir og idag en saadan Taage og saadant Mørke, at jeg neppe kan see at skrive uden Lys. Vinden holder sig bestandig nordlig og sydvestlig, igaar temmelig stormende. Vi længes meget efter at høre, hvorledes Aftenselskabet den 28. ds. er gaaet af; det er meget opmærksomt af Johnston ogsaa at introducere Dig andre Steder.

Din hengivne Fader.

C. A. Broberg.

Kjøbenhavn, 3. Decbr. 1866.

Kjære Carl!

Jeg skrev Dig sidst til den 26. f. M., og har i den forløbne Uge hav[t] grumme travlt, ellers havde jeg allerede besvaret Dine interessante Breve af 23. f. M. Jeg takker for Beskrivelsen af Personerne paa Contoiret, som har moret mig, ligesom det ogsaa har interesseret mig at læse Dine politiske Betragtninger; af »Dagbladet« vil Du see, hvilke fortræffelige (!) Udvalg man nedsætter i Folketinget f. E. til Finantserne og i Anledning af Bagladegeværene etc.⁵⁸, jeg hører imidlertid, at man har foreviist Udvalget saa mange Slags Geværer, at man ere blevet aldeles ør i Hovederne og derefter har taget den eene rigtige Beslutning i Udvalget aleene at ville tage Priisspørgsmaalet, men ikke Vaabnenes Caliber under Overveielse. Hvad Brevenes forskjellige Gang angaaer, da er det ordinaire vistnok 4 Dage, og naar de undertiden naae Dig i 3 Dage, saa maa det ligge i, at Dampbaaden fra Ostende, som bringer Posten, undertiden kommer saa tidligt til London, at Brevene endnu komme afsted derfra med Hurtigtoget om Formiddagen ca. Kl. 11, kommer Dampbaaden senere, sendes de med Eftermiddagstoget, som vi gik med, men bliver da først udleverede den næste Morgen⁵⁹.

Indesluttet Brev fra Emilie og Moder, som meget takker for Dit Brev om Beskrivelsen over Festen d. 28. November, som har moret os alle meget, og som endog kom, medens jeg var begyndt paa dette Brev; ligeledes takker Marie for Brevet til hende. Vi beundre og paaskjønne Din Taalmodighed at give et saa fuldstændigt Referat. Historien om de 15 % Avance i Götheborg paa Caffeladng. pr. »Brasilianeren« blev mig ogsaa meddelt fra Johnstons i London, men jeg kunde deraf see, at der kun var Tale om de bedre Sorter. Du vil have seet af mit sidste Brev til Johnston's i Liverpool, at jeg paa en fiin Maade besvarede disse Ytringer. Det skulde gjøre mig ondt, om Johnston ikke var lykkelig i sine huuslige Forhold; de americanske Damer pleie ikke at udmærke sig synderligt som gode Koner og gode Husmødre. Det glæder mig, at Du har faaet Fægtetimer 3 Gange ugentlig om Aftenen, det er en god Motion og udvikler Kræfterne. Endelig kom da »Rota«s Prøver, og af mit Brev til Johnstons vil Du have seet, at jeg var meget vel tilfreds med Qualiteten, da den var fiinere, end jeg igrunden, efter hvad vi havde ordineret, kunde ventet, og den passede godt for Götheborg, og Markedet her er usselt, saa meget meere som man i alt har kjøbt 4 Ladninger Caffé svømmende,

saa arbeidede jeg paa Salg i Götheborg, og havde jeg faaet Prøven 14 Dage [før], vilde Salg da have været fordeelagtigere og lettere end nu, da Puggaards traadte op og concurrerede med mig med »Saga«s Ladning paa 5.000 Sække; efter megen Correspondance og Telegraphering naaede jeg endelig op til 26¼, høiere var det umuligt at drive dem, og slog da til. Ladningen koster 24¼, saa det gik jo endda an, naar den nu kun leveres i god Stand, thi jeg skal indestaae for Havarie, ligeledes kommer vi rimeligvis til at betale ½ % Tillægspræmie for Forseiling herfra til Götheborg, da jeg ingen Ordre have givet Larsen til at anløbe Frederikshavn, da jeg oprindeligt havde bestemt denne Ladning hertil og tillige antog den for stor for Götheborg; denne Tillægspræmie udgjør ca. 600 Rdl., imidlertid seer jeg mod en Gratification til Lodserne at snappe Larsen op ved Dover eller Skagen, og lykkes det, undgaaes jo denne Udgift. »Gertrude«s Ladning har jeg Haab om at kunne sælge svømmende til Christiania, naar Ladningen passer for den Plads; Prøverne af dens og »Marie Augusta«s Ladninger venter jeg i Slutningen af denne Uge. Jeg handlede ogsaa om »Rota« med lange Meyer⁶⁰ og Krukke-David⁶¹ her, men de kunde ei bestemme sig og vaklede mellem at købe den og »Saga«s Ladning. Jeg skal nu bearbejde dem med Hensyn til »Marie Augusta«s Ladning; jeg skulde være glad, om jeg ogsaa kunde faae disse 2de Ladninger taalelig solgte, thi jeg troer, at Priserne senere endnu gaae lavere. Med gamle Caffeer er det aldeles under Fødderne, vi have endnu ca. 900 Sække tilbage og ei engang til 24½—25 kan man sælge det, som man før fik 27—27½ for; Gud ske Lov, at jeg endda ikke har mere tilbage.

Du vil af »Dagbladet« have seet, at der har været Actietegning i Odense til Udvidelse af [den] derværende Banks Capital; Tietgen og jeg fik hver der ca. 18.000 Rdl. Actier, og der er allerede budt os en Avance af Rdl. 720 hver, men vi vilde have 1.000 Rdl., og der er al Udsigt til, at det snart vil kunne naaes⁶²; jeg har i saa Fald derved tjent Stillingssummen for Dig, thi den bliver temmelig høi, naar jeg vil have en Mand, som sikker Dig for alle Eventualiteter, altsaa ogsaa for at kunne tages til Forstærkning, og det vil jeg naturligviis, thi saa maa de ei være over 32 Aar gammel og skal være disponible i 16 Aar.

Meldahl, hos hvem jeg var i Selskab i Torsdags, er da ogsaa raget uklar med Kongehuset, da man bestandigt stiller Fordringer til ham om Reparationer af Palaiser etc., som han ikke kan inklade sig paa, fordi de henhøre til Civilisten, og de tager hans Vægringer meget ilde op, uden

at ville indsee, at han gaaer saavidt, som det kun er muligt. Paa Søndag skulle vi have Herreselskab, og jeg havde indbudt Krigsminister Raasløf og vilde ogsaa have indbudt Christian Knudtzon for at have præsenteret ham for Raasløf, men denne sidste kan destoværre paa Grund af en daarlig Fod ikke gaae ud; det er kjedeligt, thi det kunde muligen dog have hjulpet lidt; Suhr har anbefalet ham. — Da Sterling Coursen er lav, kjøber jeg saa meget Sterling, som jeg kan overkomme, thi om en Maanedstid vil den gaae høiere; jeg har for egne Midler faaet kjøbt ca. 20.000 £ nu, og nu laaner jeg Penge for at see at faae endnu et lignende Beløb, thi for Caffeladninger har jeg fra 1. Jan. til 3. Marts at dække 50.000 £. Paa Contoiret Intet nyt. Først for 3 Dage siden fik vi østlig Vind, og da afgik »Øresund« fra Malmø til Maroim, og »Brasilianeren« fra Götheborg til Rio; naar »Dannevirke« er afgaaet fra Helsingør, veed jeg ikke. Igaar vare Pastoren og jeg paa Havslunde⁶³. Idag have vi atter S. V. Vind og 3—4° Varme. Jeg befinder mig vel. Dampskibshistorien kommer upaatvivlelig istand; vi bruge i det hele 560.000 Rdl., og de 440.000 Rdl. ere allerede samlede. Kjærligst Hilsen,

Din hengivne Fader

C. A. Broberg.

Med Jfr. Ordrup er der ingen Fare paafærde; hun kom strax efter til Besindelse og bad Moder om Forladelse og indsaae meget vel, at hun havde baaret sig forkert ad. Det er Faderen, der vil have hende hjem igen, og denne lader sig jo intet sige.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Carl Brobergs søster.
2. Formentlig en tysk medarbejder i firmaet.
3. Såvel Broberg selv som hans hustrus familie, Gotschalk, havde interesser i dette selskab. Se Julius Larsen: De private Assurandører. 1886. Passim.
4. Fjerde Søforsikringsselskab. Limiteret, grundlagt 1863.
5. De afsluttende forhandlinger om oprettelsen af Det forenede Dampskibsselskab forties i disse dage.
6. Oprindeligt bestilt til et af C. P. A. Koch planlagt selskab »The Anglo-Danish Steam-Navigation Company«.
7. C. P. A. Koch (1816—92) af rederiet Koch & Henderson, der gik op i D. F. D. S.
8. H. P. Prior (1813—75), hvis rederi gik op i D. F. D. S.
9. Paul Petersen af rederiet Brødrene Petersen, hvis skibe dog først 1868 gik op i D. F. D. S. Se i øvrigt vedrørende det nyc selskab Julius Schovelin: Det

- forenede Dampskibs Selskab 1866—91. 1891. Kap. 1—3.
10. S. Chr. Knudtzon (1844—1913), senere nationalbankdirektør (Carl Brobergs fætter), søn af grosserer P. C. Knudtzon.
  11. Waldemar Raasløf (1815—83), krigsminister i ministeriet Frijs 1866—70. R. var økonomisk og personligt nøje knyttet til de tietgenske kredse.
  12. O. B. Suhr (1813—75), grosserer af handelshuset I. P. Suhr & Søn. Firmaet var deltager i flere af de store tietgenske foretagender.
  13. Carl Brobergs søster, død ugift 1881.
  14. Carl Brobergs søster (1840—1904), gift med daværende premierløjtnant, senere oberst i ingeniørkorpset Frederik Peter August Vilhelm Tobiesen (1835—1906).
  15. Søster til pr.løjtnant Tobiesen (1833—92).
  16. Muligvis datter af kapelmusikus Gottlieb Fr. Kittler (død 1819) og Antoinette (død 1869).
  17. Muligvis Anna Cathrina Maria Steenstrup (1842—97), datter af auditør, senere byfoged i Frederikshavn Michael V. Steenstrup, 1880 gift med døvstummelæreren og opfinderen Rasmus Malling Hansen.
  18. Muligvis senere grosserer Hans Peter Joh. Lyngbye (død 1904) og Emilie Vilhelmine, født Svitzer (død 1884).
  19. Muligvis løjtnant i flåden Asmud Eduard Christiansen (1831—84) og Karen Margrethe, f. Hvidt (1837—1924).
  20. Kan ikke nærmere bestemmes.
  21. Kan ikke nærmere bestemmes. Et kaldenavn?
  22. Kan ikke nærmere bestemmes.
  23. Muligvis løjtnant i flåden, senere kommandør Otto Irminger (1836—1923).
  24. Egl. Blanche à la guerre, billardspil med to store baller.
  25. Se note 14.
  26. Kan ikke nærmere bestemmes. Om slægten, se: Th. Hauch Fausbøll: Slægt-håndbogen. 1900.
  27. Kan ikke nærmere bestemmes.
  28. C. G. Andræ, politiker og matematiker (1812—93).
  29. C. N. David, politiker og nationaløkonom (1793—1874).
  30. W. Oxholm, diplomat, overhofmarskal (1805—76).
  31. D. G. Monrad, politiker, biskop (1811—87).
  32. Om valget, se: Harald Jørgensen: C. N. David II. 1950. S. 450. Om modsætningsforholdet til kongen — eller i virkeligheden langt snarere til dronningen, se samme s. 410—11. Det var hele civilistens størrelse, der var uenighed om.
  33. Chr. IX bar hele livet i sit sprog præg af sin tyske oprindelse, lærte bl. a. aldrig at bruge »stødet«. Jfr. P. Stavnstrup: Christian IX. »Danmarks Konger«. 1944, s. 487.
  34. »Den bogstavelige Udtydning«, komedie af W. H. Brømel, oversat af E. C. K. Munthe. Opført 15. nov. 1866. »Herr og Fru Møller« (»Embedsiver«), lystspil i 3 akter af Bayard, bearbejdet af F. L. Høedt. Opført 15. nov. 1866 med Josephine Eckardt som fru Møller. Rollen havde tidligere kun været spillet af Johanne Louise Heiberg.
  35. Se note 14.
  36. Emilie og Tobiesens datter.
  37. Stillingstilladelsen, der var indført sammen med den almindelige værnepligt 1849, ophævedes ved hærloven af 6. juli 1867.
  38. A. J. Skibsted, chef for 2. udskrivningsdistrikt.
  39. Anton Frederik Petersen.
  40. Skal formentlig være Oluf Bernt Suhr (1848—72).
  41. Ida Frederikke Broberg, f. Gotschalk (1814—77).
  42. Muligvis søofficer og senere politiker Emil Bluhme (1833—1926), søn af politiker C. A. Bluhme.
  43. Muligvis en af Brobergs handelsrejsende, jfr. brev af 8. dec. 1866 i arkivet.
  44. Billardspil med 5 mellemstore baller.
  45. J. C. Jacobsen, brygger og mæcen (1811—87).
  46. C. C. Hall, politiker, jurist (1812—88).
  47. A. F. Krieger, politiker, jurist (1817—93).
  48. Arkitekt, senere direktør for Kunstakademiet F. Meldahl (1827—1908).

49. Stabslæge i Sø-etaten Christian Wilken Hornemann (1816—92) og Harriet Julie, f. Gotschalk (1821—80), søster til fru Broberg.
50. Muligvis Johanne Marie Kierulff, f. Mørch (1798—1867), gift med kaptajn P. S. K. (1793—1842), en broder til Ida Brobergs moder. Jfr. C. Klitgaard: Kjørulfske Studier. 1914—18. S. 118-19.
51. Muligvis grosserer, generalkonsul Holger Troels Foss (1818—87).
52. Grosserer Wulff Philip Heyman (1794—1866).
53. Sukkerraffinaderiet »Phønix«, der 1866 var blevet overtaget af handelsinterentskabet Det københavnske Skibsrederi (H. Puggaard & Co.). Jfr. Krak: Danmarks ældste Forretninger. 1915. S. 60.
54. »Helsingørgades Sukkerraffinaderi«, der 1833—59 blev drevet af grosserer Ferdinand Tutein (1788—1880). Denne afstod det nævnte år til sin søn, William Axel Tutein (1829—1901), og denne igen 1872 til Det københavnske Skibsrederi, hvorefter det ligesom »Phønix« gik op i »De danske Sukkerfabrikker«. Jfr. Krak: Danmarks ældste Forretninger. 1915. S. 60.
55. Af kaffe.
56. V. Richter: 100 Aars Dødsfald (1791—1890) anfører tre grosserere af dette navn døde efter 1866, nemlig Carl August (1890) Ferdinand (1890) og Julius (1888).
57. Jfr. note 45.
58. Udvalget til udarbejdelse af finanslov for 1867—68 blev nedsat 27. nov. 1866 (jfr. Dagbladet 24. nov. 1866). Udvalget til hærens forsyning med nye håndvåben blev nedsat 26. november 1866 (jfr. Dagbladet 26. og 27. november 1866).
59. Brobergs tidsangivelser afviger lidt fra en poststatistik, der i 1950 er udarbejdet på Erhvervsarkivet og offentliggjort i Erhvervshistorisk årbog 1950. — På grundlag af et omfattende brevmateriale opgiver Axel Nyborg her i »Postgang i det 19. århundrede« dagtallet for Vestengland til 5—6 for årene 1864—66.
60. Kan ikke nærmere bestemmes.
61. Grosserer J. L. David.
62. Forøgelsen af aktiekapitalen i Fyens Disconto Kasse blev vedtaget på en generalforsamling 12. nov. 1866 (jfr. Dagbladet 17. novbr. 1866 og »Fyens Disconto Kasse 1846—1946«. S. 55).
63. Brobergs landsted i Tårbæk.

Beretning om virksomheden

1. april 1955—31. marts 1956.

Indsamling af arkiver.

Der er ikke sket nogen bedring i Erhvervsarkivets lokalemæssige situation i det forløbne år. Årets tilvækst andrager ca. 1.600 bind og pakker, som det kun har været muligt at tage ind, fordi man i visse magasiner har kunnet gå til den nødudvej at opstille en række reoler uden på de i forvejen eksisterende. De nye reoler, der er af jern, har på grund af pladsforholdene kun kunnet anbringes i gangenes ene side; men kapaciteten er dog herved flere steder forøget med 50 %.

Til større, tidligere modtagne fonds er indgået omfattende nyafleveringer. Fra *Det danske Hedeselskab* er modtaget en aflevering for årene 1902—48, der foruden almindelige regnskabs- og korrespondancesager rummer materiale vedrørende produktionen af indenlandsk brændsel under 2. verdenskrig. Disse arkivalier er færdigordnede, således at hovedparten af Hedeselskabets afleveringer (se beretningen i årbogen 1953) nu er færdigordnede i følgende hovedgrupper: Indkomne breve 1866—1934, regnskabsbilag 1866—1932, plantagesager 1874—1935 (hovedsagelig regnskaber), tørvelån 1940—48 (ansøgninger og bevillinger). Den i 1953 skete aflevering fra *Brdr. Vorbechs* klædehandel, Århus, er i årets løb efterfulgt af sager for 1948—52, som har gennemgået en foreløbig summarisk ordning.

I klæde- og konfektionsbranchen opviser året i øvrigt en betydningsfuld tilvækst med arkivet fra *A/S G. Falbe-Hansen*, Randers, der er bevaret nogenlunde ubrudt over årene 1872—1945 og tæller mere end 500 bind og pakker. Også dette arkiv er ordnet summarisk; det omfatter hovedparten af virksomhedens bogholderi- og korrespondancesager (indkomne breve er dog først bevaret fra 1903); særlig må fremhæves en lang række af salgs- og ordrebøger, der for benytteren vil forenkle arbejdet med de ofte vanskeligt tilgængelige hovedbøger.

Fra det i 1941 nedlagte bryggeri »*Skandia*«, Nørresundby, er modtaget et arkiv, der i mange henseender er repræsentativt. Arkivet, der er

færdigordnet, dækker årene 1860—1948, idet sagerne for 1942—48 dog fortrinsvis er af privat karakter. Enkelte papirer går tilbage til virksomhedens forgængere omkring 1820. Det rummer foruden almindeligt bogholderi og korrespondance en del, dog helt nyt materiale vedrørende arbejderforhold på bryggeriet og sager vedrørende to af ejernes, Erhard og Carl Erhard Pedersens, bryggeritekniske uddannelse.

Til disse større samlinger kommer enkelte mindre: *Viggo Madsens boghandel* i Ålborg med tilhørende filial i Blokhus 1899—1942 (færdigordnet, fortrinsvis bogholderisager), *Frijsenborg apotek*, Hammel, 1894—1946 (regnskaber, korrespondance, receptkopier). Endelig er der sket efterafleveringer til arkiverne fra handelshuset *N. M. og F. Plum*, Assens, 1866—1940 (summerisk ordnet, omfatter hovedsagelig ledernes korrespondance vedrørende forskellige erhvervspolitiske og politiske tillidshverv) og fra *Industriforeningen i København* (afdøde kontorchef Rasmus Bergs optegnelser til foreningens historie). Af en særlig karakter er arkivet fra den nu ophørte organisation »*Byggefagenes Landspropaganda for Sæsonudjævning*« 1951—56; dette arkiv er færdigordnet.

Af fallit- og dødsboer er modtaget meget store samlinger fra dommerembederne i Grenå, Præstø, Stege, Roskilde, Lejre herred og Ramsø-Tune herreder.

Ordningsarbejdet.

Foruden de i foregående afsnit omtalte ordningsarbejder er følgende færdigordnede i årets løb:

Af afleveringer fra forskellige dommerembeder:

Detailhandler Carl Ludvig Ågesen, Uggerløse (1875—99), købmand Hans Andreas Johannes Isak Andersen, Køge (1853—57), møller O. Andersen, Køge (1876—91), detailhandler Søren Andersen, Køge (1869—79), købmand Niels Frederik Arentzen, Grenå (1852—54), købmand Gotfred Sophus Marius Ideus Barfred, Køge (1869—89), købmand Johan Christian Brøgger, Grenå (1899—1904), detailhandler Frederik Kristian Bøjstrup, Grenå (1881—84), købmand og brændevinsbrænder Niels Christensen, Skanderborg (1850—90), købmand Edvard Julius Clausen, Køge (1876—78), købmand H. F. Clausen, Køge (1863—82), Enderslev-Vråby sognes forbrugsforening, Vråby (1880—1904), detailhandler Iwar Fahnøe, Køge (1892—95), købmand Mathias Fuglede, Køge (1832—40), mode- og manufakturhandler Frederik Ludvig Gottlieb, Køge (—1881—), skrædder Carl Christian Hansen, Køge (1880—81), vinhandler Conrad Anton Hansen, Køge (1873—89), købmand Henrik Hansen, Køge (1881—87), købmand Kristen Hansen, Fjellerup (1879—89), detailhandler Marie Sofie Frederikke Hansen, Køge (1892—1911), detailhandler Oluf Peter Hansen, Køge (—1877—), detailhandler P. Hansen,

Grenå (1878—87), modehandler Victoria Henningsen, Køge (1879—81), cigarfabrikant Gregers Hjorth, Køge (1860—91), detailhandler Laurits Nielsen Hoppe, Køge (—1871—), detailhandler Poul Møller Iwersen, Køge (1822—29), detailhandler Anders Jensen, Køge (1861—71), detailhandler M. Jensen, Køge (1870—75), detailhandler N. C. Jensen, Grenå (1896—1907), møller Johansen, Køge (1866—71), møllebestyrer Johansen, Nimtofte (1879—86), smedevend Niels Jørgensen, Jersie (1861—71), slagter H. V. Kemner, Køge (1873—76), skomager O. Koch, Køge (1893—96), detailhandler Andreas Peter Henrik Kramer, Rønne (1869—76), købmand Niels Andreas Kretzschmer, Køge (1854—56), skibsprovianteringshandler Henrik Larsen, Køge (1882—83), detailhandlerfirmaet Laursen & Olsen (S. M. Laursen & O. S. Olsens enke), Grenå (1871—74), manufakturhandler S. J. Lindhardt, Køge (1863—72), skovrider M. A. Løschau, »Juellund«, Volleslev-Gørslev (1839—94), hattemager C. H. Meissner, Køge (1856—76), farvehandler C. Mikkelsen, Grenå (1888—97), skrædder Rasmus Nielsen, Køge (1890—96), gæstgiver Chr. Hansen Pank, Køge (1894—99), prokurator Hans Ferdinand Payngk, Køge (1836—42), sadelmager Chr. Petersen, Køge (1877—79), købmand Chr. H. Petersen, Køge (1872—88), gårdejer P. Petersen, Vråby (1866—79), hjulmager P. N. Petersen, Køge (1871—80), manufakturhandler Søren Marius Nielsen Petersen, Grenå (1899—1904), købmand J. R. Poulsen, Køge (1892—93), købmand Andreas Qvist, Grenå (1895—1910), bager G. Rasmussen, Køge (1879—80), detailhandler I. D. A. Richter, Køge (—1880—), snedker Peter Schwartz, Køge (1809—74), maskinfabrikant J. Chr. Skovsø, Grenå (1899—1904), Slimminge bys og omegns forbrugsforening, Slimminge (—1876—), tobakshandler Ferdinand Ludvig Stadager, Køge (1872—85), købmand B. Svendsen, Køge (1848—72), købmand Th. Svendsen, Køge (1875—88), skrædder Th. Svendsen, Køge (1878—88), købmand Carl Hartmann Wilhelm Starck Sørensen, Grenå (1848—50), brændevinsbrænder Hans Sørensen (kaldet Rasmussen), Skanderborg (1890—94), købmand P. Sørensen, Nimtofte (1876—78), blikkenslager P. A. Sørensen, Grenå (1880—91), sangdirektør Albert Teutiger, Stockholm (u. å.), købmand Wilhelm Henrik Valentin Thomsen, Køge (1856—84), ukendt farver, Køge (1850—52), ukendt hattemager, Køge (1883—87), ukendt købmand, Blovstrød (1871—76), ukendt købmand, Bæverskov (?) (—1875—), ukendt købmand, Enderslev-Vråby (1871—82), ukendt købmand, (?) (1853—72), ukendt skrædder, Køge (1897—98).

Desuden er udført ordningsarbejder i arkiverne fra elselskabet ARKE, Dansk Arbejdsgiverforening, Det danske Hedeselskab, Falcks Redningskorps, handelshuset Hage, Stege, Industriforeningen i København, Industrirådet, Det kongelige danske Landhusholdningsselskab og Trælastbranchens Sekretariat. Af retsbehandlede arkiver er også ordnet 26 fonds fra det 20. århundrede, disse er dog indtil videre utilgængelige.

Arbejdet med person- og stedregister til Landhusholdningsselskabets brevjournaler er fortsat, og til selskabets journalsager er opstillet en oversigt over fremlægninger. Oversigten er en væsentlig lettelse for benyttelsen.

Håndbiblioteket.

Bogbestanden er forøget med 835 bind. Heri indgår blandt andet en betydelig samling jubilæumsskrifter skænket af postmester C. Klitgaard, Hjørring, og en samling økonomisk og socialhistorisk litteratur, der er købt af arvingerne efter grosserer A. Peschcke Køedt. Værdifulde gaver er modtaget fra Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket. Endelig er der som tidligere år indgået en lang række jubilæums- og tidsskrifter fra firmaer, myndigheder og organisationer i Danmark, Norge, Sverige, Vest- og Østtyskland samt U. S. A.

Økonomi og personale.

Til driften er modtaget tilskud fra Undervisningsministeriet, Århus kommune, Århus havn og L. A. B.'s Århus-afdeling. Videnskabernes selskabs arkivkommission har betalt ordningsarbejder i arkiver, hvis aflevering er formidlet gennem kommissionen. Af Undervisningsministeriet er bevilget et beløb til hjælp ved udgivelse af årbogen, der yderligere — i form af annoncer — har fået støtte fra Fyens Disconto Kasse, A/S Titan, København, og Foreningen af statsautoriserede Revisorer. Erhvervsarkivet bringer herved sin hjerteligste tak for de modtagne tilskud og gaver.

Som midlertidig medhjælper blev i januar antaget cand. mag. Vello Helk. Da stud. mag. Sigurd Rambusch i årets løb er fratrådt som medhjælper, betyder dette, at der heller ikke i det forløbne år er sket nogen forøgelse af personalet, der indbefattet midlertidigt kontorpersonale udgør ialt 10 heldagsbeskæftigede.

Anden virksomhed.

I april 1955 blev arkivet forevist for deltagerne i Journalistkursus ved Århus universitet, i juni for Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs præsidium og i februar 1956 for deltagerne i Historisk Samfund for Århus stifts og Østjysk Hjemstavnsforenings slægtshistorisk kursus. Af enkeltbesøgende skal nævnes landsarkivar Toivo Rinne, Åbo, der i juni 1955 besøgte arkivet for med henblik på finske bestræbelser for sikring af erhvervslivets arkiver at gøre sig nøjere bekendt med Erhvervsarkivets arbejde.

Af publikationer er foruden årbogen udsendt den i forrige årsberetning nævnte Aage Rasch: Dansk Toldpolitik 1760—1797.

Af personalets arbejde i øvrigt kan anføres: Arkivar Vagn Dybdahl har fortsat deltaget i redaktionen af »Jyske Samlinger. Tidsskrift for Danmarks historie« og af »Nyt fra historien« og bidraget dertil med anmeldelser og litteraturoversigter. I »Afhandlinger tilegnede rigsarkivar Axel Linvald 28. januar 1956« har arkivar Dybdahl offentliggjort afhandlingen »Arkiver og politik. Rigsdagen og Rigsarkivet 1888—89« og i J. P. Hemmer-Hansen: »Dansk købmandsstand« (1955), oversigten »Købmænd fra vikingetid til maskinalder«, endelig er arkivar Dybdahl indtrådt som Erhvervsarkivets repræsentant i Århus byhistoriske udvalg.

Arkivar Finn H. Lauridsen har fortsat deltaget i redaktionen af »Århus Stifts Årbøger«, hvortil han i 1955 bidrog med »En østjysk herregård i hverdag og fest. Huslærer på Frijsenborg 1863—65«. I festskriftet til rigsarkivar Axel Linvald har han skrevet om »Varemægler Just Cohen som kommunalpolitiker«. Desuden har han virket som leder ved Historisk Samfund for Århus Stifts og Østjysk Hjemstavnsforenings slægts-historiske kursus samt bidraget med anmeldelser til »Jyske Samlinger« og »Nyt fra Historien«.

PUBLIKATIONER FRA ERHVERVSARKIVET

Erhvervshistorisk årbog 1949. 96 sider, kr. 7,50.

Indhold: Af Erhvervsarkivets historie.
Erhvervsarkiver i udlandet.
Arkivordningsprincipper i erhvervsvirksomheder.
Handelsstanden og butikslukningen 1840—1908.
Aktstykker fra arkivet.

Erhvervshistorisk årbog 1950. 88 sider, kr. 7,50.

Indhold: Fra kaperkrigens begyndelse.
Et gullaschsfirma fra Napoleonskrigenes tid.
På trampfart 1848—50.
Bogkøb i provinsen 1800—1850.
Postgang i det 19. århundrede.
Om opbevaring af mikrofilmarkiver.
Teknikerens og historikerens krav til industriarkiver.

Erhvervshistorisk årbog 1951. 110 sider, kr. 10,00.

Indhold: Fra 19. århundredes handelsliv I. Af Luis Bramsens erindringer.
Af konsulatsvæsenets historie i det 18. århundrede.
En Vesterhavsstranding 1850.
Fra halvfemsernes konsulentvirksomhed. Et par episoder fra Harald Fabers virke.
Holmens centralarkiv.

Erhvervshistorisk årbog 1952. 120 sider, kr. 9,75.

Indhold: Et dansk handelshus i Australien. Melchior & Co., 1853—62.
Fra 19. århundredes handelsliv II. Af Luis Bramsens erindringer.
Af Limfjordshandelens historie. Aggerkanal og Doverodde.
Den illoyale konkurrence. Begrebets opståen.
Några reflexioner rörande industrirationalisering och arkiv.

Erhvervshistorisk årbog 1953. 116 sider, kr. 9,75.

Indhold: Dansk handel på Isle de France.
Et dansk imperialistisk eksperiment. Plantageselskabet »Dansk-Vestindien«.
De økonomiske problemer ved Nordslesvigs genforening med Danmark.

Erhvervshistorisk årbog 1954. 153 sider, kr. 11,75.

Indhold: Jens Bang og det ålborgske saltkompagni.
De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne.
Revisorloven af 1909: Forudsætninger og debat.
Fra købstadhandelen i det 18. århundrede. En lollandsk klage fra 1762.

Erhvervshistorisk årbog 1955. 154 sider, kr. 16,25.

Indhold: Adelig studehandel i 16. århundrede.
Økonomisk debat i Slesvig og Holsten 1773—1807.
En sjællandsk kornkøbmand. Af agent H. H. Schous levned og optegnelser.
Om jubilæumsskrifter.

Erhvervshistorisk årbog 1956. 212 sider, kr. 16,25.

Indhold: Dalum Papirfabrik. Fra konkurrence til sammenslutning.
Fra arkiverne. Breve fra C. A. Broberg i 1866.
Tillæg: »Sagførere i Århus«.

Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen:

Personregister over Arbejdsgiveren 1900—1952. 1954. 120 sider,
kr. 6,00.

Rasmus Berg:

Minder fra håndværk og industri. 1954. 115 sider, kr. 11,75.

Vagn Dybdahl, Andreas Jørgensen og Finn H. Lauridsen:

Oversigt over industrihistorisk litteratur 1945—54. 1955. 23 sider,
kr. 2,00.

Aage Rasch:

Dansk toldpolitik 1760—1797. 1955. 362 sider, kr. 19,00.

Vagn Dybdahl, Vello Helk og Finn H. Lauridsen:

Sagførere i Århus. Undersøgelser og aktstykker tilegnede Carl
Holst-Knudsen. 1886 · 28. maj · 1956. 139 sider, kr. 12,00.

FYENS DISCONTO KASSE

(BANK-AKTIESELSKAB)

ODENSE

A/S TITAN

KØBENHAVN N.

SAGFØRERE

i

ÅRHUS

Undersøgelser og aktstykker tilegnede

CARL HOLST-KNUDSEN

1886 · 28. MAJ · 1956

ERHVERVSARKIVET

ÅRHUS 1956

Maleri 1948. Jørgen Aabye.

CARL HOLST-KNUDSEN

På landsretssagfører *Carl Holst-Knudsen*s 70-årsdag den 28. maj 1956 overrakte Erhvervsarkivet denne bog med tilegnelsen:

»*Hr. landsretssagfører*

CARL HOLST-KNUDSEN

I taknemmelighed for uvurderlig hjælp og for opmuntrende forståelse beder man Dem modtage disse bidrag til sagførerstandens historie i Århus.

Erhvervsarkivet.«

Landsretssagfører *Carl Holst-Knudsen* døde den 20. november 1956 — Erhvervsarkivet vil bevare hans minde i taknemmelig erindring.

INDHOLD

	Side
<i>Korpsets udvikling, sammensætning og indsats til 1919 . . .</i>	9
Fra rettergangsfuldmægtig til prokurator	9
De første prokuratorer i Århus. 1638—1736	14
Den eksaminerede prokurator. 1736—1810	20
Under borgerskabets gennembrud. 1810—1869	26
Den moderne sagfører. 1869—1919	39
Noter og henvisninger	53
 <i>Prokuratormilieuet 1848—1864 — belyst ved breve fra</i>	
<i>Moesgård-arkivet . . . . .</i>	57
Indledning	57
Brevene	64
Noter til indledning og breve	128
Personregister med biografiske oplysninger	132
<i>Efterskrift . . . . .</i>	139

Korpsets udvikling, sammensætning og indsats til 1919

Fra rettergangsfuldmægtig til prokurator.

Sagførerhvervets opkomst er nøje forbundet med udviklingen af et mere kompliceret samfundsliv, der inden for retsvæsenet i første række medfører ændringer i domstolenes virksomhed. I Danmark indledes denne udvikling i løbet af det 16. århundrede med en række betydningsfulde forandringer i retsplejen og med tilløb til reformer i lovgivningen. Instansfølgen fik en fastere form, og dens overholdelse blev indskærpet. I første instans kunne man på landet bringe sager for herredsting, i byerne for byting, mens visse adelige og kongelige godser med birkeret havde eget ting, birketing. Fra domstolene var der appel til landstinget. Som højesteret fungerede kongens retterting, som efterhånden blev knyttet til de almindelige herredage, der som oftest holdtes i København. Lovgivningen var i det 16. århundrede i det store og hele kasuistisk, man gav nye retsregler for enkelte forekommende tilfælde, regler, som samledes i en række recesser. Under Christian II havde der været tilløb til en rigslovgivning, men først i Christian IV's regeringstid slog rigslovgivningen igennem. I selve retsplejens daglige gang undergik bevisførelsen også en gennemgribende ændring, idet vidnebeviset for nævningedomstolen trængte frem på bekostning af den forældede meded. I øvrigt er det bemærkelsesværdigt, at den nationale danske ret, som den kendes fra middelalderens landskabslove, holdt ganske godt stand over for den tysk-romerske¹.

I middelalderen, da borgerne selv mødte på tinge for som dommere at afgøre forefaldende tvistigheder, var det naturligt, at også parterne mødte selv for at fremstille deres sag. Herredsfogedens indtræden som dommer i stedet for det forsamlede folk på tinge var det første skridt på vejen hen imod de moderne tilstande. Et af overgangsleddene i denne store udvikling dannes i den tid, da man indførte skrift i rettergangen,

og omtrent samtidig hermed er det, at prokuratorstanden opstår. På den tid, slutningen af det 16. og begyndelsen af det 17. århundrede, kunne den menige mand som regel ikke skrive endsige forfatte et indlæg. Men også andre, dybereliggende årsager fremkaldte mænd, der som profession mødte i retten for andre. Retsreglerne blev efterhånden mangfoldige som følge af de mere udviklede livsforhold; hele samfundet var på vej ind i den udvikling hen mod en nuanceret arbejdsdeling, som atter havde sin grund i livsforholdenes mangfoldiggørelse. Den almindelige prisstigning henimod og omkring år 1600 skabte fremgang og arbejdsmuligheder, ikke mindst i købstæderne, og da krigsulykkerne senere under Christian IV's deltagelse i trediveårskrigen bragte en strøm kæntring, fulgte proceslysten i ulykkernes spor, vand til prokuratorernes mølle².

I Tyskland og i hertugdømmerne havde man kendt prokuratorer gennem længere tid. I Danmark var brugen af rettergangsfuldmægtige tiltagende i løbet af det 16. århundrede; brugen af fuldmægtige går tilbage til landskabslovenes tid og skyldes ikke mindst hensynet til umyndige og fraværende eller på anden vis forhindrede personer³. Endnu i midten af det 16. århundrede kom hovedparten af det forholdsvis beskedne antal fuldmagtstilfælde ind under kategorien slægtskabs- og navnlig tjenesteforhold, men mod slutningen af århundredet var der både en stærk stigning i fuldmægtigenes mødeprocent og en tendens til at vælge disse inden for en bestemt kreds af personer⁴. Den skriftlige procedure, retsreglernes uoverskuelighed og udviklede procesarter gjorde en øvet fuldmægtig uundværlig, endelig var der stadig det almindelige hensyn til umyndige, fordelte, fraværende og ukyndige personer⁵. Desuden kunne en appellant i Århus jo nok se sin fordel ved at lade en af hovedstadens fuldmægtige give møde, når hans sag skulle frem i København. Men det omvendte forekom naturligt nok også, således beretter et missive i 1631 om brygger Tord Pedersen i København, som havde gjort kontrakt med Christen Seiling, borger i Århus, om at tiltale folk fra Æbeltoft, som havde ødelagt bryggerens skib. Da Christen Seiling nu forsømte sagen, skulle lensmanden på Århusgård Lauritz Lindenow holde ham til at efterkomme kontrakten og føre sagen til ende⁶.

De folk, som mødte og varetog andres interesser på tinge, kunne enten være en slægning eller tjener eller også en ven, men det er ikke sikkert, at de var særlig retskyndige. Hvis benyttelsen af fuldmægtige virkelig

skyldtes et ønske om at skaffe sig kyndig bistand, kunne et sådant ønske markeres endnu tydeligere ved at vælge folk i bestemte stillinger. Der var således ridefogeden, som til daglig ordnede herremandens affærer eller nu og da førte hans retssager og på den måde kunne blive til en hel ekspert i jura. Da borgmestre og rådmænd nødvendigvis måtte lære en hel del jura under deres administrerende og dømmende virksomhed, var de også velegnede til at møde på tinge på andres vegne. Indehaverne af dommerhvervet holdt sig heller ikke tilbage, især gjaldt det for underdommere, og retsskriverne befattede sig både med notarvirksomhed og påtog sig processuelt arbejde⁷. Men ved siden af disse optrådte også andre, skræddere, badskærere o. l. som fuldmægtige⁸, og betegnelser som »tingstud« og »bænkeskriver« må gå på folk, som har opkastet sig til at agere mellemmænd på tinge og udfærdige retslige dokumenter for andre, uden at have en stilling eller uddannelse, som berettigede dem dertil⁹.

I begyndelsen af det 17. århundrede begyndte man i stigende grad at bruge prokuratornavnet og at indføre det i retsprotokollerne, hvor det veksler med »fuldmægtig« eller endog anvendes i forbindelse med denne betegnelse¹⁰. Rimeligvis er ordet prokurator kommet ind over de tyske dele af riget, hvor prokuratoren var en procesbefuldmægtiget, der mødte i retten for en part¹¹. Modsat så mange andre fremmedord, dækkede den nye stillingsbetegnelse ordets oprindelige betydning, idet »procurare« blot betyder at sørge for noget for en anden¹².

Den stigende anvendelse af prokuratorer nødvendiggjorde regler, der både kunne kodificere den skete udvikling, fjerne dens eventuelle vildskud og afstikke rammer for institutionens videre udfoldelse. At der blandt prokuratorerne fandtes en række uheldige elementer, synes hævet over enhver tvivl. Og det er faktisk også disse uheldige elementer, som Christian IV's forordning af 1638 sigter til, samtidig med at den lovfæster prokurator-beskæftigelsen i byerne. Forordningen bringer unægtelig prokuratorerne i et blandet selskab, idet den handler om »Præstedrukkenskab, ærrørige domme, kost og tæring, arrest, prokuratorer, lovfældtes rettergang, krybskytter og bøsser«¹³. Afsnittet om prokuratorer begynder med at udtrykke visse betænkeligheder over den hidtidige udvikling og slår samtidig tonen an til den kommende tids program: »Eftersom nu på nogen tid lang mod al gammel og lovlig sædvane procuratorer lader sig finde, som andre folks trætter forfølge

og sig af egen magt sådant påtage og deraf som håndværk leve og dog mange fattige, vanvittige sammenhidser og for deres egen fordel føre i vidtløftighed, trætte og pengespilde, og efterdi sådanne dog med alle ikke vel kunne ombæres og afskaffes for en del undersåtters ukyndighed i sprog og lov, sygdom, tidsspilde, vidtafliggenhed og andre årsager, da skal udi købstæderne være procuratorer«. Hele udviklingen er kort sammenfattet i denne indledning. Forordningen danner grundlaget for den følgende tids bestemmelser om prokuratorer, og de enkelte regler giver et godt indblik i regeringens stilling til den nye stand.

Prokuratorerne skal udvælges af kongens lensmand, borgmester og råd blandt gode, fromme og uberygtede dannemænd. Med dette vor tids uberygtethedskrav og med den fordrede autorisation ville man på samme tid opnå kontrol med antallet af prokuratorer og indseende med deres moralske og fagmæssige kvalifikationer. Yderligere skal prokuratorerne tages i ed, at de »i ingen dennem beviste vrang og uretfærdige sager ville lade sig bruge, ej heller vidende nogen uretvigheder i rettergang, vidners føring eller anderledes drive, så og at de deres principaler oprigtigen ville tjene, ville og ej sagen med kroglov, udeblivelse, forhål, unødvendige eller søgte skudsmål uden billig årsag opholde«. Om denne ed kunne prokuratoren erindres af dommeren »udi hver sag, som tvivlrådig er«. Dernæst advares der imod vidtløftighed i indlæggen, og det pålægges øvrigheden at afsætte prokuratorer, når de gør sig skyldige i de nævnte eller andre forseelser, f. eks. at hidse folk sammen, udsuge de fattige eller andre med ubillig løn o. s. v. Forordningen forpligter prokuratorerne efter øvrighedens ordre uden betaling at udføre de fattiges sager, og der skal fastsættes en takst for den betaling, de må tage af folk med formue. Endelig er ingen, der selv eller ved en anden vil føre sin sag, forpligtet til at bruge en prokurator; med øvrighedens tilladelse kan enhver bruge, hvem han vil, dog skal den pågældende beediges i den sag. For at undtagelsen ikke skal føre til misbrug, tilføjes det, at trætttere, afsatte prokuratorer o. l. ikke må bruges.

Christian IV's forordning synes at gå ud fra, at prokuratorerne i det væsentligste beskæftigede sig med at føre retssager for folk og ville vedblive dermed. Dog nævnes også supplikskrivningen som prokuratorarbejde¹⁴. Netop supplikskrivningen skulle fremover blive en betydelig del af prokuratorarbejdet, manglende oplysning og svigtende skrive-

færdighed gjorde det nødvendigt for menigmand at søge særlig bistand, når han skulle henvende sig til myndighederne.

De første prokuratorer i Århus. 1638—1736.

Forordningen af 1638 begrænsede prokuratorhervervets udførelse til købstæderne. I mange byer har imidlertid betingelserne for at drive prokuratorforretninger i et blot nogenlunde omfang slet ikke været til stede. Folketallet i de største byer lå mellem 3.000 og 4.000 indbyggere, og i denne størrelsesklasse var der endda kun fire byer: Helsingør, Odense, Ålborg og Århus. I hovedstaden lå folketallet på omkring 25.000. Uanset byernes ringe størrelse set ud fra vor tids målestok, var det dog naturligt, at disse byer tidligt gjorde brug af den nye forordnings bestemmelser, der skulle blive retningsgivende for udviklingen i hele det følgende hundredår.

Allerede året efter forordningens udsendelse nævnes de første prokuratorer i Århus. I 1639 omtaler Århus bytingsprotokol en Niels Madsen som den »tilforordnede procurator her i Aarhus«. Samme år nævnes der tre andre prokuratorer: Jacob Lauritzen, Ove Sørensen og Mikkel Clausen¹⁵. De to sidste behøver dog ikke at være fra Århus, men om dem alle gælder det, at de sikkert har haft lejlighed til at øve sig under de friere former før forordningens udstedelse. Oplysningerne om prokuratorerne i det 17. århundrede er imidlertid meget spredte og tilfældige, ofte træffes kun deres navne, men de omstændigheder, hvorunder de nævnes, siger dog lidt om standens sociale position. Peder Odder, prokurator og borger i Århus, stod 1656 som forlovsmand inde for en, som blev borger i Århus¹⁶. 1661 møder vi en vis Anders Lydichsen som »byens procurator, en fattig gammel mand, iboende et hus, som tilhører Rasmus Theilbrænder«¹⁷. 1668 siges det, at salig borgmester i Århus Christen Jensens enke er gift med Rasmus Pedersen Theilgaard, beediget prokurator i Århus. Erik Jørgensen nævnes som prokurator i Århus 1669 og 1674¹⁸. Han udtog 1679 en stævning på Thomas Andersen af Århus fra Eilert Staal, Lübeck, på 1.178 mark 15 sk. lybsk mønt med renter fra 1664¹⁹. Da skiftet efter hans broder, underfoged i København Peder Jørgensen afholdtes 1698, var han imidlertid død. Thomas Rasmussen, prokurator og borger i Århus, var 1676 forlovsmand for Hans Zachariassen, der tog borgerskab i byen som skræd-

der. 1678 mødte han som lavværge for enken efter vejer og måler i Århus Jørgen Pedersen Høy²⁰. I 1679 afholdtes der skifte efter stadsprokurator Jens Pedersen²¹. Magnus Robertsson, født i Århus, gjorde 1691 »sin borgerlige og prokurored i Århus«. Han ville ernære sig af samme profession og blev fritaget for at give borgerskabspenge²².

Ifølge forordningen var prokuratorbevillinger udstedt af de lokale myndigheder. I tilfælde af appel fortsatte de samme prokuratorer så vidt muligt til landstinget eller endog til herredagen, men omkring 1660 slog man ind på en praksis med kongelige bevillinger til bestemte instanser. Samtidig så man eksempler på, at specielle købstadsbevillinger først blev meddelt af magistraten og derefter søgt konfirmeret af kongen. Også stiftamtmandene og amtmændene begyndte, vistnok på Danske Lovs tid omkring 1683 at udstede prokuratorbevillinger for hele deres undergivne distrikt²³. Den første prokurator i Århus med kongelig bevilling synes at have været Andreas Jacobsen Sønderborg, der i 1667 fik åbent brev på som prokurator at måtte betjene godtfolk for over- og underretterne i Danmark og Norge. En højesteretsdom af 1692 fradømte ham imidlertid bevillingen, han havde nemlig ført, både på Fuglse herredsting og Lolland-Falsters landsting, en sag, som endte med modpartens frifindelse, og højesteret anså det for godtgjort, at Sønderborg havde fordrejet sagens kendsgerninger og derved gjort sig skyldig i uforsvarlig procedure. 1694 fik han dog bevilling på uhindret igen at måtte tiltræde sit prokurorembede for alle over- og underretter såvel i købstæderne som på landet i Danmark som for højesteret. Samme år synes han at have opholdt sig i Århus, idet han fik et barn døbt her. I 1697 blev han imidlertid atter dømt fra prokurorembedet. Tre år senere fik han lov til at gå i rette i egen sag, men angående hans prokurorembede skulle højesterets dom stadig gælde. 1702 fik han endnu et barn døbt i Århus, og året efter søgte han om at blive branddirektør i Århus, men da brandordningen endnu ikke var blevet etableret, kunne begæringen ikke opfyldes²⁴.

Alle bevillingstrin repræsenterer Peder Sørensen Berg. Han begyndte 1698 med at vinde sit borgerskab og gøre sin borgered, han »agtede sig som en procurator at ernære, hvorpå han og sin ed aflagde og her til prokurator er antagen«. I 1700 fik han desuden stiftamtmandens bevilling som prokurator i Århus stift og virkede som sådan i 14 år, indtil han rejste fra Jylland; i København opnåede han også be-

villingen for alle over- og underretter i Danmark. Berg synes at være blevet det første offer for den gehejme inkvisitionskommission, som blev nedsat i 1725 for at undersøge de mod oversekretæren i Danske Kancelli, Fr. Rostgaard, og andre embedsmænd rejste klager for at have modtaget bestikkelser og for at have solgt embeder. Berg, eller rettere sagt hans hustru Anna havde drevet en omfattende kommissionsforretning med at besørge ansøgninger, fornemmelig om præstekald. Selv om Berg, der på den tid var gæstgiver, fralagde sig al delagtighed i konens handel, blev han dog arresteret. Af synsforretningen fremgår det, at han beskæftigede sig med processer og havde en del fremmede folks sager under hænder og det oplystes tillige, at han for et par år siden i Roskilde var bleven dømt fra æren. Hans kone blev indsat i spindehuset og han selv udvist af København²⁵. Mens det altså gik ham galt, gjorde en anden prokurator med tilknytning til Århus karriere gennem samme sag. Det var Lukas Jensen Kjærulf, der var prokurator i Århus 1717 og synes at have været en dygtig sagfører. Senere blev han amtsfuldmægtig i Viborg, men i 1724 blev han kaldt til København for at gå »bandekommissionen« til hånd, og han var med til den retsforfølgning, som bl. a. fældede Rostgaard. Det var sikkert som belønning for sin villighed, at Kjærulf 1727 udnævntes til kancelliråd, i 1728 til justitiarius i overhofretten i Christiania og samme år til justitsråd²⁶.

Rostgaard havde før sit fald, mens han i 1720 var højesteretsjustitiarius, fået til opgave at undersøge, hvor mange prokuratorer der allerede var, og hvor mange der var fornødne. Hans betænkning ledsages af en »specification på de mest bekendte procuratores i Danmark« omfattende 56, hvoraf de 8 virkede i Jylland, mens der i København og på Sjælland var 22 foruden 17 højesteretsprokuratorer. Det er ganske givet, at der må mangle et meget betydeligt antal på hans fortegnelse, men Rostgaard synes dog, at hele landet er temmelig vel forsynet med den slags stridsmænd. Han udtaler, at det foreløbig kunne være nok med det antal prokuratorer, der allerede var beskikkede, og at det ville være til lettelse for kongens undersåtter, om der ikke ansattes flere, førend man havde indhentet nøjere underretning fra landstingene samt fra købstæderne Odense, Ribe, Århus, Ålborg og Viborg om de derboende prokuratorers antal og dygtighed. Hans betænkning fik påtegning om, at kongen bifaldt den, og i februar udgik der to skrivelser, en til landsdommerne og en til magistraterne i 9 købstæder om hver især

at meddele fortegnelse over de der bosiddende prokuratorer. Af svarene, om der da er indkommet mere end det samme, findes nu kun et, nemlig svaret fra Århus, der oplyser, at der i byen kun fandtes to prokuratorer, nemlig en fattig student og en ligeledes fattig kandestøber, begge af ingen tilstrækkelig dygtighed. Dette tyder egentlig ikke på nogen overproduktion af prokuratorer, men vidner til gengæld om disses ringe kvalitet²⁷. I 1721 udstedtes der da også et reskript til magistraten i Århus, som pålagde denne at sørge for, at der blev beskikket ordentlige prokuratorer, men mere synes der imidlertid heller ikke at være kommet ud af hele denne undersøgelse²⁸. Den i svaret omtalte student var Lauritz Ibsen Friis, som i 1719 tog borgerskab i Århus som prokurator²⁹. Kandestøberen hed Peder Hansen Heyde og havde i 1720 været prokurator i 15 år. Han var søn af en gotlænder, der i 1665 tog borgerskab i Århus som kandestøber. Heyde købte 1739 — to år før sin død — en del våninger i Århus, hans forhold har da sikkert bedret sig en del siden 1720³⁰.

Prokuratorstanden var ikke på nogen måde afgrænset. Alle mulige elementer kunne fuske i prokuratorfaget og har derved gjort sit til at gøre prokuratornavnet til et skældsord. Uautoriserede prokuratorer gik de autoriserede i bedene og tvang dem til i selvforsvar at benytte de samme kneb. På den anden side stod heller ikke dommerstandens anseelse særlig højt; det at have været lakaj hos en højststående embedsmand var noget nær den bedste adkomst til et dommerembede, og under disse omstændigheder behøvede en prokurator ikke særlig megen indsigt i lov og ret for at kunne hævde sig over for dommeren. Blandt prokuratorerne fandtes også en del mislykkede teologer, selv præster kunne finde på at optræde som sagførere for deres sognebørn, ligeledes gik skolemestre i rette. Det var almindeligt ligesom før, at dommere havde prokuratorvirksomhed som bibeskæftigelse, ligeledes førte ridefogeder sager³¹. I 1729 klagede to Århus-prokuratorer over, at rådstueskrivernes tjener Niels Bech gik dem i næringen, hvad han så meget lettere kunne, som han i kraft af sin stilling havde protokollerne gratis, mens de måtte betale udskrifterne³². Tit var prokuratorembedet forbundet med flere andre bestillinger, det synes ligefrem, som om prokuratorvirksomheden var anset for et erhverv, der ligesom de andre byembeder måtte forenes med andre, for at det kunne ernære en mand. I det store og hele er sagførervirksomheden nok blevet udøvet af jævne borger-

folk³³. Der har næppe været tale om nogen velstand blandt provinsprokuratorerne, der ikke havde de samme muligheder som deres kolleger i den større og mere velhavende hovedstad, hvor der for manges vedkommende var adgang til at procedere for højesteret, og hvor mulighederne var bedre for at få betydeligere sager med tilsvarende større salærer. Selv om de spredte meddelelser om salærene i provinsen tyder på, at de var pebrede nok, har de åbenbart ikke kunnet sikre provinsprokuratorerne en fast og god indtægt³⁴. Dette forhold fremdrages netop i det ovennævnte brev af 1720 fra Århus magistrat, hvor man til sidst kommer med et suk: »og haver ingen bedre været at formaae formedelst befrygtende mangel af subsistence til livsophold, hvorfor det sted [Århus] ikke er ei heller har været forsynet med gode prokuratorer«³⁵. Rostgaard skriver da også i betænkningen, at den mindste part af »disse gode mænd« selv har haft midler at leve af, da de begyndte at advocere, at ingen af dem bruger nogen negotie eller avling, men alene lever af deres prokuratorembede, og at en del af dem har samlet sig midler ved deres profession, men frem for alt at skulle de alle med hustruer, børn og betjente leve af deres salær, som kongens undersætter må kontribuere til dem, så er intet vissere, end at landet tager af, om prokuratorerne tager for meget til, »thi de ville alle leve, og en deel leve vel. Give Gud alleeniste, at de vare så gode, som de ere mange«³⁶.

Under 1638-forordningen var forholdene omkring prokuratorstillingen således meget uensartede, og i Århus som andre steder var der flere veje, som førte til denne gerning: en smule boglig dannelse, suppleret med nogen indsigt i lov og ret var tilstrækkeligt som forudgående uddannelse. Allerede i denne periode var der dog prokuratorer, som havde gennemgået den forskole, der senere blev obligatorisk for vordende sagførere, nemlig at erhverve sig noget kendskab til faget ved at være fuldmægtig hos en prokurator. Således fik i 1687 den bekendte prokurator Anders Jacobsen Sønderborg kongens tilladelse til at bruge en fuldmægtig til at gå i retten for sig, en sådan fuldmægtig fik som regel kost og logi hos prokuratoren og måtte i det hele udføre almindeligt tjener- og karlsarbejde³⁷.

Der fandtes voldsomme gemytter blandt prokuratorerne, også i den retning minder deres adfærd om tilknytningen til tidens jævne borger-skab. Et eksempel herpå er Lauritz Rode Klaumann, hvis bevilling af

1728 lød på alle over- og underretter i Danmark, højesteret undtagen. Han boede i de nærmest følgende år i Århus, hvor han i 1729 forligtes for bytinget med dr. Joh. Theodor Beck; det synes, som om parterne har trakteret hinanden med ørefigener. Klaumann kom senere til Maribo og var en overgang ridefoged på Gammelgård på Lolland; også uden for Århus havde han i øvrigt et par mindre heldige processer³⁸. Ikke mindre farve er der over Jacob Krog, der nævnes 1733 i Århus retsdokumenter som prokurator, og om hvem det den 12. juli 1735 siges, at han er udført af byen og bragt til Randers, af hvad grund anføres ikke, men det henstilledes, at portvagterne fik pålæg om at passe på, at han ikke slap ind i Århus igen. Vognlejen til Randers, 9 mk., havde han ikke selv kunnet udrede. Han må dog påny være vendt tilbage til Århus, idet stiftamtet den 2. august samme år fik indberetning om, at Krog om natten næstforhen på 6—7 steder i Meddelgade (Mejlgade) havde indslaget folks vinduer og to gange ved Olai kirkegård havde været på færde at drukne sig selv. Byfogeden havde derefter taget ham i forvaring i byens arrest »på det hans sjæl kan blive reddet, item godt-folks huse herefter umolesterede«³⁹.

I tiden før 1735 nævnes der endnu to prokuratorer. Den ene, Niels Nielsen, er i 1726 hospitalsforstander, en stilling, der også senere ofte er blevet besat med sagførere; han hørte i øvrigt til de velhavende og var 1738 forpagter på Marselisborg, hvor han holdt til allerede i 1729. Han købte 1747 Østergaard i Salling med tilhørende gods⁴⁰. Den anden var Hans Holm, der omtales i Århus bys retsdokumenter 1732 som prokurator. 1734 var en Hans Holm i Århus antaget til at føre en sag, men benævnes ikke prokurator⁴¹.

Trods de noget mangelfulde oplysninger er det alligevel lykkedes i tidsrummet 1639—1735 at stifte mere eller mindre overfladisk bekendtskab med 20 personer, som bliver kaldt prokuratorer. De få kendsgerninger tillader os ikke at drage nogle vidtgående konklusioner. Kun to ses at have haft kongelig bevilling (Sønderborg og Klaumann), og en har virket på stiftamtmandens bevilling (Berg). Resten må åbenbart være folk, som har haft lokal bevilling, altså har taget borgerskab som prokuratorer, eller også har de blot været fuldmægtige i en eller flere sager og derfor fået hæftet prokuratornavnet på sig; de har således videreført rettergangsfuldmægtigenes stilling og dermed fortsat en gammel praksis. Den efterfølgende tid hørte imidlertid prokuratorerne til,

og de vinkelskrivere, de og senere sagførerne skulle konkurrere med, repræsenterede ikke nogen fortsættelse af rettergangsfuldmægtigene.

Den eksaminerede prokurator. 1736—1810.

I årene omkring 1730 blev klagerne over uautoriserede prokuratorer stadig stærkere. Stiftsbefalingsmanden på Sjælland Johan Ludvig Holsten hævdede således, at de fleste af dem intet ejede, men var omløbere, der næsten ikke agtede på, hvad de sagde, skrev eller gjorde, men kun beflittede sig på at hidse folk sammen til unødige processer, derpå afsnakkede de folk en del penge, og da de ikke formåede mere, forlod de sagen. Resultatet var efter Holstens mening, at de autoriserede prokuratorer derved mistede deres brød og måtte leve i stor armod, hvis de ikke ville følge samme trafik, hvad de vel også derfor gjorde. En følge af Holstens skildring af tilstanden var, at man i 1732 henstillede til stiftsbefalingsmændene og amtmændene at tilholde dommerne ikke at lade nogen ikke-autoriseret prokurator gå i rette. Tre år senere bestemtes tillige, at en dommer, der tillod nogen at gå i rette uden de, som loven tillod og var lovligt beskikkede, skulle ifalde en bøde på 10 rdl. Men heller ikke de autoriserede prokuratorer gik ram forbi, en forordning, som kom kort efter, så med den dybeste mistillid på prokuratorernes virksomhed, trods dette havde regeringen dog ikke siden 1638 foretaget sig noget alvorligt for at komme uvæsenet til livs. De spredte forsøg var blevet ved tilløb, og derfor synes de hæderlige prokuratorer ikke at have kunnet hævde sig særlig godt blandt deres fiffige, selvbestaltede kolleger, ligesom dommerstanden heller ikke forstod at hævde rettens anseelse over for dem. Vejen stod åben for en forandring, som blev mere og mere tiltrængt for hvert år, der gik⁴². Værst stod det til ved underretterne, hvor både dommere og prokuratorer i reglen kun var i besiddelse af den mest nødtørftige boglige dannelse. Et krav om en vis uddannelse kunne betyde meget med henblik på en højnelse af standens standard, og dets gennemførelse ville samtidig medføre en formindskelse af prokuratorernes antal og dermed bedre kår for dem, der blev tilbage⁴³. På denne baggrund var indførelsen af den juridiske embedseksamen i 1736 et nødvendigt skridt, bestemt af udviklingen. Man ville og kunne dog ikke skabe et alt for stærkt brud med det foregående. Derfor hedder det i forordningen, at da det må

formodes, at der ikke så hastigt vil findes så mange »bekvemme og i jura velstuderede subjecta, som til allehånde dommeres, skrives eller procuratores embeder ved underretterne erfordres«, og da der fortsat ville findes »vittige og habile, samt i lov og ret veløvede, omendskønt ustuderede personer«, så skulle sådanne lovkyndige, omend ustuderede, der havde ladet sig eksaminere og derved opnået tilfredsstillende vidnesbyrd, »fremfor andre til by-, birke- eller herredsdommere og skrivere samt til underretsprokuratorer employeres«. Det fremgår af forordningen, at den nu indførte eksamen for ustuderede jurister, eller, som det snart i daglig tale kom til at hedde, »danske« jurister, i modsætning til »latinske« jurister for studerede, var tænkt som en nødhjælp, men den kom til at bestå i to århundreder⁴⁴.

Der ligger ikke i forordningens ord noget om, at ikke-eksaminerede personer ikke skulle kunne beskikkes til f. eks. underretsprokuratorers stillinger. Forordningen tilsiger kun dem, der har ladet sig eksaminere, en præferencestilling fremfor sådanne, der ikke havde underkastet sig eksamen. Meningen var tydeligt nok den, at man en gang i fremtiden, når antallet af eksaminerede var blevet tilstrækkeligt stort til at dække tilgangen, eller forbruget, om man vil, kun ville beskikke eksaminerede, men man har været klar over, at der i en årrække ikke ville melde sig det fornødne antal, bl. a. af den grund, at indtægterne kun var så små, at de ikke kunne øve nogen tiltrækning⁴⁵. Selvom de enkelte salærer kunne være temmelig gode, måtte de autoriserede prokuratorer derudover udføre en del delinkvent- og befalede sager mod kun at få kost og tæring. De klagede også over, at de ligefrem havde ekstraudgifter ved disse sager, og det er da ikke mærkeligt, at de søgte at unddrage sig denne pligt. Dog blev det snart skik og brug, at bevillingen angav bopælen, og derved kunne prokuratorerne forpligtes til at overtage delinkventsager i bopælsjurisdiktionen⁴⁶.

De to første prokuratorer i Århus efter 1736, som vi har kendskab til, synes også at have været ikke-eksaminerede folk. Det drejer sig om Poul Eggers⁴⁷ og Peter Ponick, som henholdsvis 1741 og 1742 fik bevilling for alle over- og underretter i Nørrejylland⁴⁸. Men for dem begge gælder det også, at de må have haft udmærket kendskab til retsplejen, et kendskab som sikkert har været en forudsætning for opnåelse af bevillingen. Eggers havde således forud praktiseret i otte år som prokurator i Viborg, medens Ponicks fader havde været by- og birkeskriver

og birkedommer, selv var han i 1741 blevet adjungeret byskriver i Grenå med successionsret. Da han fik prokuratorbevilling, lod han embedet skøtte sig selv og rejste til Århus, hvor han opholdt sig 9—10 år⁴⁹.

De latinske jurister ville ikke nøjes med en almindelig prokurator usikre indtægter og dårlige rygter, men foretrak højesteretskranken; først så sent som 1806 løste en juridisk kandidat i København bevilling for lavere instanser⁵⁰. De eksaminerede danske jurister vandt derimod efterhånden indpas og fik overvægten over for de ikke eksaminerede prokuratorer. Den første exam. jur. i Århus er vel nok Jørgen Rasch Bergen, som blev sendt til Jylland omkring 1743 for som fuldmægtig at bivåne en kommissionssag. Han boede i Århus i hvert fald til 1745. Senere flyttede han til Tved på Mols og derefter til Voldum ved Randers. Han får de bedste vidnesbyrd og har åbenbart været en dygtig og skikkelig prokurator, der var i besiddelse af en fortrinlig tungefærdighed⁵¹.

Trods de ændrede forhold var en prokurator uden kgl. bevilling dog ikke noget særsyn; de to næste prokuratorer i Århus hørte til denne kategori. Den første, Søren Müller, tog 1750 borgerskab i byen som købmand, han kaldtes da prokurator, og han vedblev vistnok at virke som sådan⁵². Den anden, Hans Grimstrup, har været en noget vidtløftig herre. Han førte 1753—54 to sager for herskabet på Clausholm og førte dem med mange spidsfindigheder, udflugter og omsvøb, han førte således vidner for at få oplyst, når en mand sidst havde været til alters⁵³. En slægtning af ham er måske den Christian Ludvig Grimstrup, som benævnes prokurator i Århus domsogns kirkebog, da hans begravelse den 26. august 1774 noteres⁵⁴. Denne notits er også alt, hvad man ved om C. L. Grimstrup.

Prokuratorstanden synes nu ellers at have fået fastere rammer. Selv om oplysningerne om de århusianske prokuratorer stadig er mangelfulde, kan vi dog konstatere, at der fra 1759 og frem til det første årti af det 19. århundrede har virket mindst 9 exam. jur.'er i byen. På grundlag af en erklæring af 1757 fra generalprokurøren, Henrik Stampe, er det muligt at se, at de løse eksistenser stadig gik de autoriserede prokuratorer i bedene, en svaghed, som standen skulle blive ved at lide under i mangfoldige år, og som yderligere forøgedes ved retsbetjentfuldmægtigenes dog ikke ukvalificerede sagførervirksomhed, som først hørte op i vort århundrede. Samme erklæring viser også, at Stampes

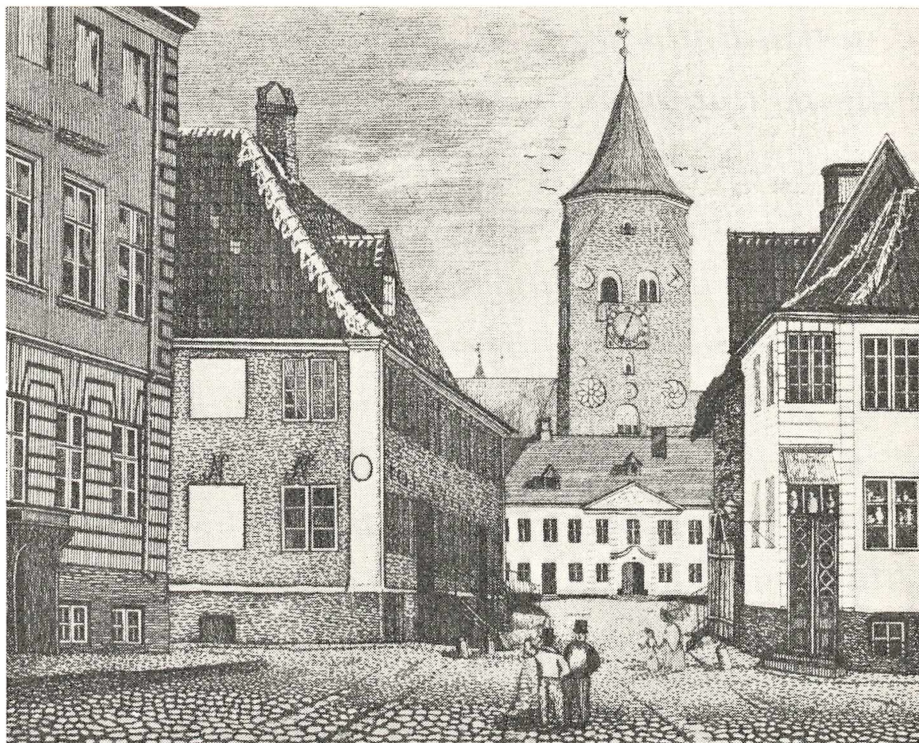
tillid til de autoriserede underretsprokuratorer var ret begrænset, og han fandt, at indførelsen af juridisk eksamen endnu ikke havde virket tilstrækkeligt⁵⁵. En anden erklæring fra Stampe understreger prokuratorernes privilegerede stilling, idet det fremhæves, at deres bevilling på at gå i rette var af ganske samme kraft som en kongelig bestalling på at nyde og forrette et embede, og at de ikke kunne berøves denne uden ved at blive afskediget af kongen eller ved dom, og Stampe var endda tilbøjelig til at råde til større varsomhed, når der var tale om at suspendere en prokurator, end når det gjaldt en embedsmand. Generalprokuratørens erklæring lader tillige forstå, at prokuratorerne ikke længere var henvist til at søge deres brød ved retterne alene, idet deres arbejde efterhånden også havde fået karakteren af en rådgivende virksomhed i merkantile anliggender. Stampe siger, at denne forandring var hidført ved, at handelen var steget, hvorved også samkvemmet med nabolandene var udviklet. Denne udtalelse tog nok i første række sigte på København, men med tiden skulle også købstæderne komme med⁵⁶. Som en konsekvens af det efterhånden i regeringskredsene herskende syn på prokuratorstillingens privilegerede beskaffenhed bestemtes det i 1809, at samtlige prokuratorer i hele landet skulle forsynes med bestallinger underskrevet af kongen, og det blev herefter almindeligt at tale om *prokuratorembeder*⁵⁷.

Ret tidligt var man inde på, at bestået eksamen ikke alene var tilstrækkelig forudsætning for at blive prokurator. Allerede Rostgaard var 1720 inde på tanken om en vis prøvetid⁵⁸. Det var ellers almindeligt, at man før eksamen kom på en skriverstue, og allerede der kunne man få lejlighed til at udføre adskillige sager efter konstitution, enten fra magistraten eller fra amtmanden. For eksempel havde Peder Madsen Leergaard, som fik eksamen og bevilling i 1759, forinden tjent i fem år på rådstueskriverstuen i København og i lige så lang tid assisteret faderen i dennes prokuratorembede⁵⁹. Det var en lang forberedelse. Nicolai Stabell kom i 1750 som 16-årig til landstingsskriveren i Viborg, tjente hos ham i tre år, var derefter i fire år hos en prokurator og de sidste tre år før eksamen, som han tog 1760, hos en lovkyndig præst⁶⁰. Andre gennemgik en længere prøvetid efter eksamen. Christen Westergaard blev exam. jur. allerede 1777, men var først i syv år fuldmægtig hos en prokurator og havde, da han 1789 fik bevilling, »på tredje år i Århus øvet sig i advokaturen«⁶¹. Og når man 1796 skred til ved lov at ind-

føre prøveprokuratorinstitutionen, så lovfæstede man blot en institution, som i praksis var indført flere steder adskillige år forinden⁶².

I tiden fra 1736 og frem til det 19. århundrede har Århus højest haft to—tre autoriserede prokuratorer på en gang. Deres bevillinger var noget varierende. Peder Madsen Leerager (virkede i Århus o. 1758—1766), Hans Peter Ingerslev (1791—1830)⁶³ og Jørgen Carsten Bloch Borchsenius (1800—1802)⁶⁴ havde bevilling for alle over- og underretter i Danmark⁶⁵. Nicolai Stabell (o. 1766—70)⁶⁶ og Christen Fellumb (o. 1786)⁶⁷ var prokuratorer for alle over- og underretter i Nørrejylland. Melchior Frederik Leschly (1770—1790)⁶⁸ havde bevilling til hele Jylland, mens Christen Vestergaard (1786—1807)⁶⁹ og Peter Schiønning (o. 1797—1802)⁷⁰ måtte nøjes med alle over- og underretter i Århus stift. Hvad Jacob Juel angår, siges det i »Danmarks Spejl« — datidens handelskalender — at han går i rette efter konstitution⁷¹. Det er således gået af brug at tage borgerskab som prokurator; man plejede at søge og erholde kongens bevilling til at gå i rette, eller også kunne man få konstitution fra øvrighed til en bestemt sag eller til et bestemt øvrigheden underlagt område⁷². Prokuratorembedet har nok ikke givet tilstrækkeligt med indtægter; prokurator Leschly fik således 1776 bevilling på gæstgiveri. Andre fandt sig embeder med fastere indtægter. Leerager blev fuldmægtig hos stiftamtmanden i Århus og fulgte til sidst faderen som borgmester, by- og rådstueskriver i Kalundborg. Fellumb opnåede 1787 embedet som byfoged i Æbeltoft samt herredsfoged i Sønder og Mols herreder. Borchsenius overtog 1803 stillingen som byskriver i Nykøbing og herredsskriver i Nørre og Sønder herred på Mors. De kunne jo stadig fortsætte med at beskæftige sig med prokuratorvirksomheden. Der fandtes dog også prokuratorer, for hvem det gik skævt. Det var farligt at tage alt for let på supplikskrivningen. Dette måtte prokurator Schiønning sande. Ved Århus bytings dom af $\frac{4}{2}$ 1802, stadfæstet af højesteret $\frac{20}{4}$ 1803, dømtes han til at have sin bevilling forbrudt. Det påklagede forhold var, at han havde konciperet nogle klager for en del bønder under Skårupgårds og Frijsenborgs godser, som indeholdt urigtige og fornærmelige beskyldninger mod øvrigheden og bøndernes herskaber, og at han selv havde skrevet en del af underskrifterne på klagerne. Han tog derefter ophold i København, hvor han 1810 fik en dom på grund af vinkelskriveri.

Den mest kendte af den tids prokuratorer er Hans Peter Ingerslev.

Rådhuset foran domkirken.

Rådhuset var retssæde i byen i det 18. og 19. årh. Huset til venstre er Meulengrachts gård (nu med bl. a. varehuset Atlas), det ejedes i 1850'erne af prokurator og godsejer C. P. R. Ingerslev. Daguerreotypi fra o. 1840. Her efter foto i Den gamle By.

Han begyndte som flere andre som skriverkarl hos byfogden i Viborg. Derefter tjente han fem år hos byfogden i Skive og var tit konstitueret i hans embeder. 1789 bestod han den dansk-juridiske eksamen og fik knap 1½ år efter sin prokuratorbevilling. 1793 blev han vicerådmand i Århus, et tegn på prokuratorstandens stigende anseelse, og 1797 overkrigskommissær. Han tilhandlede sig en del godser og optrådte ved at udstykke en del og ved at sælge parcellerne særskilt som godsslagter i stor stil. Sine godshandeler begyndte han med at købe Øland hovedgård ved Thisted i 1794. Året efter fik han bevilling til at udparcellere gården og sælge godset. 1796 solgte han også hovedparcellen. 1797 købte han Østergård på Norddjursland for 30.000 rdlr. og solgte den to år senere med 7.000 rdl.'s fortjeneste. 1798—99 erhvervede han Rugård hovedgård og 1804 Høgholm hovedgård, begge på Djursland. Den sidstnævnte solgte han atter 1808 efter at have bort-

solgt nogle parceller. Han solgte også en mængde gods af Rugård. 1805 blev han eneejer af Silkeborg hovedgård. Ingerslev er et bevis på økonomisk og social opgang indenfor prokuratorstanden. Han symboliserer overgangen fra den gamle prokuratorstand, som mødte i retterne og måske også forfattede suppliker og skrev dokumenter, til den moderne sagførerstand, som har en betydelig indflydelse på erhvervslivet.

Samtidig med at prokuratorstanden vinder frem i omdømme og social position bliver også oplysningerne om den righoldigere. Det bliver nu muligt at se, fra hvilke samfundslag prokuratorerne kommer. I perioden 1736—1809 ses mindst 15 prokuratorer at have haft deres virke i Århus. Tre af dem var sønner af gejstlige, rådmandsfamilier gav lige så mange. En kom fra boghandlerfamilie, officersstanden gav også en enkelt og prokuratorstanden ligeledes een. En var søn af en byskriver og en anden af en tolder, mens vi mangler oplysningerne om fire. Standens voksende sociale position kom således også til udtryk gennem en tendens til rekruttering fra kredse noget højere oppe på den sociale rangstige.

Under borgerskabets gennembrud. 1810—1869.

I det 19. århundrede fortsatte den begyndte forbedring af prokuratorernes økonomiske og sociale forhold og dermed også af deres anseelse. Borgerskabet når frem til at være det toneangivende befolkningslag, og som dets talsmænd både i forretninger og politik træffes ofte prokuratorerne, både i hovedstad og provins. For de borgerlige erhverv var optakten dog ikke gunstig. Efter 1810 kom der svære tider: Norges tab, pengesammenbrud og landbrugskrise, vanskeligheder, det tog 20—30 år at overvinde. For sagførerstanden var forholdene dog langt fra ugunstige. De vanskelige forhold på alle områder i erhvervslivet gjorde, at sagførerhjælp søgtes i stigende grad. Kun sjældent hører man om virkelig fattige prokuratorer⁷³. En af dem var på sine ældre dage Anders Jensen, der 1810 fik bevilling for alle over- og underretter i Århus og Viborg stifter, samt for landsoverretten i Viborg. Han var oftest sengeliggende og derfor forhindret i at udføre embedsforretninger. Fra 1840 og til sin død 1850 var han nødt til at lade andre bestyre forretningen. På denne måde var prokurator Jensen i stand til at eksistere, så han, der desuden fik nogle små bidrag fra velyndere, ikke faldt fattigvæsenet til byrde⁷⁴.

Århus var i dette tidsrum en by i vækst. Fra 1672 til 1801 steg byens indbyggerantal kun med 18 % fra omkring 3.500 til godt 4.000 indbyggere. Men 1840 var folketallet allerede 7.000 og 1860 11.000, en stigning på 175 % sammenlignet med 1801⁷⁵.

Antallet af prokuratorer var naturligt nok også stigende. I 1840'erne var det gennemsnitlige antal 6—7, ved slutningen af perioden var der 8 prokuratorer, et tal som omtrent dækker stigningen i folketallet, men en del af disse var dog optaget af andre hverv og betragtede derfor det egentlige prokuratorarbejde som en bisag.

Prokuratorernes virksomhed var blevet nøjere afgrænset. I 1805 var landstingene og rådstueretterne blevet ophævet og erstattet af to landsoverretter, i København og Viborg⁷⁶. Året efter var den væsentlige reform gennemført, at prokuratorerne skulle have salær i befalede sager, før havde de i det store og hele måttet nøjes med at få deres udgifter i forbindelse med disse sager dækkede⁷⁷. Adskillige prokuratorer søgte over i retsbetjentembeder, idet disse især efter sportelreglementet af 1814 bød gode levevilkår for deres indehavere⁷⁸. I 1816 blev der udstedt forbud imod, at dommere fik prokuratorbevilling. I en forordning af 1821 om det juridiske studium krævedes der bl. a., at fremtidig skulle alle dommerembeder og alle stillinger som overretsprokuratorer besættes med juridiske kandidater⁷⁹. Men endnu i december 1822 fik Chr. Rasmus Otterstrøm bevilling for landsoverretten i Viborg, skønt han var *examinatus juris*⁸⁰. At han slap gennem nåleøjet, skyldes nok den omstændighed, at han var blevet prøveprokurator ved landsoverretten før forordningens fremkomst. Men i øvrigt kunne man ikke straks få *cand. jur.*'er til alle ledige stillinger. Otterstrøm fik senere bevillingen udvidet til at omfatte samtlige underretter i Jyllands fire stifter, næppe helt almindeligt for en *exam. jur.* Den nævnte fordring satte ellers bom for de danske juristers karrieremuligheder inden for retsvæsenet. De blev herefter nødt til at nøjes med at procedere ved underretterne, men undtagelser var dog fremdeles ikke udelukkede. Bevillingerne for deres vedkommende var næsten enslydende og omfattede som regel alene underretterne i Århus stift.

De gennemførte reformer satte et tydeligere skel mellem underretsprokuratorerne på den ene og overretsprokuratorerne på den anden side. Samtidig med at de latinske jurister vandt stadig stigende indpas i dommerembeder, kom de også ned fra højesteretsskranken, enkelte

søgte endog ud i provinsen som overretssagførere, om end det stadig var undtagelsen. Modsætningsforholdet mellem danske og latinske jurister blussede op, og omkring 1820 foregik der polemik om dette spørgsmål mellem historikeren og juristen G. L. Baden og en Århus-prokurator, krigsråd Jørgen Jensen Deigaard.

Deigaard stammede fra et bondehjem og havde gennemgået en langvarig »skriverdrengetour« hos en birkedommer. 21 år gammel blev han i 1810 exam. jur. Først var han prøveprokurator i Thisted amt og senere amtsfuldmægtig samme sted, men meldte sig derefter i 1813 som frivillig til hæren og blev ansat som officer. Efter hans afskedigelse 1814 udnævntes han til virkelig krigsråd. Deigaard blev derpå underretsprokurator i Thisted, men efter en strid med amtmanden besluttede han 1816 at flytte til Århus. Her fik han samme år sin bestalling udvidet til at omfatte alle over- og underretter i Nørrejylland samt landsoverretten i Viborg imod at tage ophold i denne by. Deigaard blev dog boende i Århus og beklædte her en række andre hverv, var således 1818 konstitueret borgmester og byfoged, ligesom han samme år ansattes som ritmester og chef for byens ridende korps, hvis fornemste opgave bestod i at paradere og repræsentere ved festlige lejligheder, først og fremmest ved kongebesøg. Han forlod Århus i 1823, da hans praksis kun gav ham liden indtægt, og flyttede til København. Det gik ham dog ikke bedre der, efter tre års forløb kom han tilbage til Jylland og slog sig ned i Vejle; i 1835 flyttede han til Viborg, hvor han døde efter at have boet i Randers 1840—1850⁸¹.

Deigaard beskæftigede sig med litterære sysler og har blandt andet skrevet sin selvbiografi i »Blandede digte eller nogle ældre og yngre forsøg i poesien, ledsaget af en prosaisk selvbiographi med bilag« (1847). Vi får her et lille indblik i de forhold, en prokurator har måttet arbejde under. Han skildrer i indledningsdigtet — »Mit tidligere liv, og pro-curator-kaldet« — hvordan han begyndte sit liv i rettens tjeneste:

Til sandig Ø, hvor Vesterhavets Bølger
med hvide Skum den nøgne Strand forfølger,
og Fugle skrigende bebude Storm,
taalmødig derimod jeg maatte drage
for ved en Protocol mig selv at plage,
som Beiler til Advocaturens Norm.

Fem Aar omkring, jeg skrev i Rettens Bøger,
og med den Viidsomsaand, man deri søger,

stolt reiste jeg til store Kjøbenhavn;
juridisk Dansk-Examen jeg erholdte,
men denne blot mig Harmeheld forvoldte,
fordi jeg dog Jurist kun var af Navn⁸².

Da den hidsige og utøjlede polemiker G. L. Baden i 1820 udgav sit skrift »Den studerede og ustuderede danske embedsmand; især om de såkaldte danske jurister«, kunne den skrivelystne Deigaard ikke holde sig tilbage. Baden fremhævede, at mens de danske jurister kunne tage deres eksamen på kort tid og straks få ansættelse, tog den latinske eksamen betydelig længere tid og var udgangspunkt for en usikker fremtid, da de danske jurister tit blev foretrukket i embederne på grund af deres forudgående »skriverdrengetour«, hvor de havde opnået en vis praktisk erfaring, mens til gengæld deres dannelse og teoretiske indsigt var mangelfuld. Baden anbefalede bl. a., at man for at afbøde de mangelfulde praktiske erfaringer hos de latinske jurister indførte en slags volontørtjeneste allerede i studietiden⁸³.

Kort tid efter udsendte Deigaard et forsvarsskrift for den ustuderede jurist — »Forsvar for den såkaldte danske jurist eller den ustuderede embedsmand«, hvor han på en temmelig saglig måde forsøgte at gendrive Badens beskyldninger. Han bebrejdede Baden dennes åndshovmod og sarkastiske udfald og synes ikke om ordvalget, f. eks. ville han erstatte det nedsættende »skriverdrengetour« med »kontorvej«. Han indrømmede, at der fandtes brådne kar i alle lande. Men at jurister med dansk eksamen skulle stå tilbage i dannelse og indsigt for folk med latinsk eksamen, ville han ikke gå med til. De havde blot erhvervet det på anden måde, for det meste gennem det praktiske arbejde. Man mærker Deigaards gode evne til at replicere, når han indirekte spørger Baden, om denne ville påstå, at regeringen beskikkede ukultiverede og udannede mennesker til embedsmænd. Angående prokuratorerne henviste han blandt andet til prøveprokuratorinstitutionen som duelighedsprøve. Deigaard hævdede videre, at de latinske jurister selv bar skylden for, at der var så mange danske jurister i provinserne. Kun få havde taget konstitution som prøveprokuratorer ved underretterne og de lod sig ikke engang ansætte som landsoverretsprokuratorer i Viborg, hvor Deigaard kun kunne nævne en enkelt cand. jur.⁸⁴. Deigaard kom også til at vente længe på flere prokuratorer med latinsk eksamen i Viborg⁸⁵.

I Århus kendtes heller ikke nogen »latinsk« prokurator på tiden for

den Baden-Deigaard'ske strid. Der skulle gå tyve år endnu, inden den første cand. jur. trådte ind i korpset, og for lang tid var han den eneste svale, men måske netop derfor fik han også større betydning. Det var *Torkild Christian Dahl*. Han var født 1807 i Århus Mølle, blev student fra Århus og fik den latinsk-juridiske eksamen 1834. Dahl gennemgik den normale volontøruddannelse ved tjeneste på stiftsamtsskontoret og var fuldmægtig på Hasle herreds kontor i Århus. Efter 3 års prøvetid fik han i december 1840 bevilling som prokurator ved landsoverretten i Viborg og samtlige underretter i Jylland. Samme år havde han i for-
ening med en anden købt Moesgård hovedgård, som han senere blev ene-ejer af, og prokuratorforretningen blev efterhånden en ren bisag for ham.

Som student var Dahl blevet grebet af det liberale røre, og han sluttede sig siden til de nationalliberale. 1847 blev han valgt til deputeret for sædegårdsejerne i Århus stift ved Nørrejylland's stænderforsamling i Viborg. Efter tronskiftet 1848 fremtrådte Dahl som en af de mest radikale, jyske oppositionsførere, idet han var medindbyder til mødet i Randers i januar 1848, hvor man fremsatte skarpe krav om en fri forfatning. I maj 1848 blev han under halvt revolutariske omstændigheder konstitueret som amtmand i Skanderborg (jfr. bogens 2. afsnit). I oktober samme år valgtes Dahl til medlem af den grundlovgivende rigsforsamling på et program, hvori han stod bondevennernes program nærmere end nogen anden nationalliberal. I rigsforsamlingen blev han en af forgrundsskikkelserne for venstrecentrum og var blandt andet sekretær i grundlovsudvalget. Trods sin store andel i grundlovens gennemførelse faldt Dahl i Skjoldelevkredsen ved det første folketingsvalg 1849, men blev til gengæld landstingsmand og genvalgtes 1855. I rigsrådet var han umiddelbart valgt medlem 1856—1859. I denne periode var han dog mindre virksom som politiker, idet han efter omtrent trekvart års konstitution i august 1856 udnævntes til departementschef i indenrigsministeriet, hvor han hurtigt vandt anseelse som en fremragende administrator. Allerede året efter modtog han imidlertid udnævnelse til stiftamtmand i Århus stift og nedlagde kort efter sit landstingsmandat for at træde ud af aktiv politik, han afslog også Monrads tilbud i februar 1860 om indenrigsministerposten. Efter ti års påskønnet embedsvirksomhed som stiftamtmand tog han 1868 af helbredshensyn sin afsked. Dahl døde i 1872 på Moesgård⁸⁶. Dahl var i alle henseender et eksempel på, hvor

højt en prokurator med fornøden dygtighed og begavelse kunne nå, og efter Dahl har kun en enkelt eller to Århussagførere gjort sig i så høj grad bemærket, målt med landsomfattende målestok.

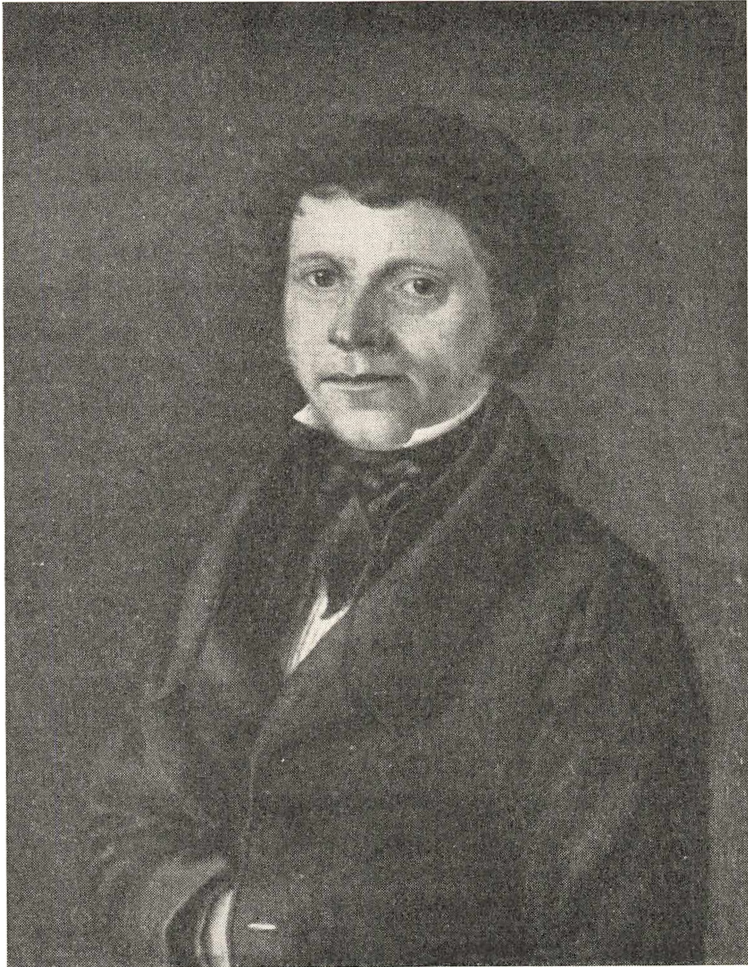
I den grundlovgivende rigsforsamling havde Dahl følgeskab af en anden Århus-prokurator, nemlig af Chr. R. Otterstrøm. Han havde allerede 1834 været stænderdeputeret for Viborg, men da han 1838 overtog stillingen som kasserer ved bankkontoret i Århus — den nyåbnede Nationalbankfilial — nedlagde han mandatet og ophørte også foreløbig med at drive sagførervirksomhed. Det politiske arbejde vendte han dog tilbage til, og prokuratorbeskæftigelse har han nok heller ikke helt givet afkald på. I 1841 blev han påny valgt til stænderdeputeret og var endog et af emnerne ved valget af forsamlingens præsident. I sin stænderforsamlingsvirksomhed var han i det hele taget et af de mest fremragende medlemmer og blandt andet talsmand for trykkefrihed og for udviklingen af stænderinstitutionen. Under de vanskelige forhold i 1848 var han en tid dels adjungeret stiftamtmanden, dels konstitueret stiftamtmand i Århus. I den grundlovgivende forsamling repræsenterede Otterstrøm Århus. Han var udpræget nationalliberal og tog gentagne gange ordet i debatten med udtalelser både for almen bevæbning og almindelig valgret. Desuden var han tilhænger af en ophævelse af købstædernes privilegier, idet han mente, at det var det bedste middel til at fremme deres tarv. Det lykkedes Otterstrøm i modsætning til Dahl at opnå valg til folketinget i 1849 i Århus amt. Under hele folketingsperioden til 1852 var han medlem af finansudvalget, desuden beklædte han viceformandsposten. I 1856 blev han medlem af rigsrådet, men pengekrisen 1857 med dens spænding og skuffelser udøvede en så nedbrydende virkning på hans legemlige og åndelige kræfter, at han snart tog sin afsked og trak sig tilbage til privatlivet; han døde i 1876⁸⁷.

En tredje århusiansk prokurator, som spillede en rolle i det politiske liv, var Caspar Peter Rothe Ingerslev, søn af den før omtalte prokurator Hans Peter Ingerslev. Selv begyndte han at praktisere i Århus allerede i 1825 og fik bevilling som underretsprokurator i Århus stift 1828. Også han beskæftigede sig meget med godshandeler. I 1830 købte han ved auktion Rugård efter faderen for 32.000 rd., men bortskødede godset allerede i 1835 for 55.000 rd. I mellemtiden var han blevet medejer af Marselisborg, og i 1838 overtog han bestyrelsen af dette gods. Stænderdeputeret blev Ingerslev første gang 1834 som repræsentant for sæde-

gårdsejerne i Århus stift, og derefter mødte han på en række forsamlinger til 1848. Midt i alt dette arbejde ansøgte han og fik 1842 afsked fra prokuratorembedet. Samme år optrådte han som medstifter af Århus amts landboforening og blev desuden medlem af amtsrådet. I politisk henseende var Ingerslev konservativ, og i 1853 stillede han sig til folketingsvalget i Århus, men blev i første omgang slået med 89 stemmer af den nationalliberale Hother Hage. Han opnåede dog valg uden modkandidat tre måneder senere, da Hage trak sig tilbage, men udtrådte allerede året efter. Fra 1862 til sin død 1864 var han landstingsmedlem. Ingerslev spillede dog aldrig nogen betydelig rolle i det politiske liv⁸⁸.

Det politiske arbejde blev også strejft af prokurator, politiassistent Jørgen Nielsen, der mødte på stænderforsamlingerne i 1844 som suppleant. Han var blevet politiassistent i Århus 1825. I virkeligheden betød det ledelsen af byens politi-, vægter- og brandvæsen, og han indlagde sig stor fortjeneste ved dette arbejde. Nielsen vedblev at procedere, selv om han var politiassistent, dog kunne han naturligvis ikke beskikkes i sager, som han selv havde behandlet. Stiftamtmanden betegnede 1845 prokuratorgerningen som en bisag for ham. I 1848 blev han byfoged, politimester samt kongelig rådmand i byen⁸⁹.

Prokuratorernes politiske standpunkt i denne periode kan følges gennem de bevarede valgprotokoller⁹⁰. Heri — det var før den hemmelige afstemning — indførtes ud for hver vælger, hvem han stemte på. Ved det første valg i 1849 blev Otterstrøm valgt ved kåring. Ved det næste valg i 1852 optrådte der to kandidater. Hother Hage, der repræsenterede de nationalliberale, fik fire sagførerstemmer (Dahl, Otterstrøm, Hee og Nors), fire andre afholdt sig fra at stemme. Året efter var der atter valg, nu fik Hage en lokal modkandidat, nemlig godsejer, forhenværende prokurator Ingerslev, der dog ikke formåede at slå ham, men alligevel — som nævnt — kom ind i tinget tre måneder efter. Ved valget gik Hee og Nors over til den konservative Ingerslev, som også fik prokurator Brendstrups stemme. De tre næste valg blev alle afgjort ved kåring. I 1858 derimod stod to lokale kandidater over for hinanden: borgmester Christian Ehlers Hertz og lærer Kraiberg. Den konservative Hertz fik tilslutning af både Brendstrup, H. G. Jensen, Hee og Nors og blev valgt med et stort flertal. Kun den unge prokurator Knudsen stemte på Kraiberg. Ved de tre følgende valg fik højremanden, konsul Mørk alle de afgivne prokuratorstemmer.

Byfoged Jørgen Nielsen.
Efter maleri i Den gamle By.

Af prokuratorliv i Århus ved århundredets midte er bevaret en skildring i højesteretsassessor G. A. Jensens »Barndoms- og ungdomserindringer«.

I 1831 tiltrådte G. A. Jensens far, exam. jur. Hans Gundorph Jensen stillingen som amanuensis hos bispem i Århus, Jens Paludan Müller. I den følgende tid søgte han gentagne gange om tilladelse til at procedere på prøve. I sine ansøgninger anførte han, at han før eksamen havde arbejdet 3 år på godskontor og derefter 5½ år på stiftamtskontoret i Viborg, de to sidste år som fuldmægtig. I den tid havde han beskæf-

tiget sig med sagførelse og udført juridiske forretninger under to overretsprokuratorer, hvoraf den ene var hans senere svigerfar Chr. N. Møller og den anden Otterstrøm. I november 1829 begav han sig til København for at underkaste sig dansk-juridisk eksamen, som han bestod med den bedste karakter i november 1830, altså efter et års forløb. Under sin forberedelse til eksamen arbejdede han på kammeradvokat og højesteretsadvokat Schacks kontor og blev efter eksamen fuldmægtig hos ham. H. G. Jensen anførte endvidere til sin fordel, at en ansættelse som prokurator passende kunne forbindes med hans stilling som amanuensis, da denne ikke alene gav ham en fast indtægt, men også åbnede ham lejlighed til at vinde den offentlige mening til hans fordel.

Indtil 1845 blev alle hans ansøgninger resultatløse. I 1842 havde han en chance for at få hospitalsforstanderstillingen i Randers, bispens ydede ham dertil al mulig støtte, men amtmanden i Randers fik åbenbart ført igennem, at hans amtsfuldmægtig fik stillingen. H. G. Jensen havde giftet sig i Århus og var blevet familiefar med kone og tre børn. Det så ikke godt ud, da bispens døde i 1845 og hans efterfølger bragte sin svoger med sig som amanuensis. Heldigvis blev netop da et prokurorembede ledigt, og nu lykkedes det endelig H. G. Jensen at få prøvetilladelse.

H. G. Jensens udnævnelse var en gevinst for den århusianske prokuratorstand. Der var noget at gøre for en virksom mand. Ingerslev og Dahl gav sig som godsejere og politikere ikke videre af med forretninger, og Jørgen Nielsen var politiassistent⁹¹. Der var rigtignok næsten samtidig kommet en anden dygtig mand til Århus som prokurator, nemlig Søren Johan Kühnel, men denne forlod byen efter fem års forløb for at blive by- og herredsskriver i Holstebro⁹². Som amanuensis havde H. G. Jensen haft en løn, der sandsynligvis svarede til en adjunkts, og altså androg omtrent 400 rdl.⁹³. Denne sum svarede til den, Deigaard havde i gennemsnitlig årlig indtægt som prokurator i Viborg 1835—40⁹⁴. Selv om tiderne var billige og nøjsomme, kan denne indtægt ikke anses for at være særlig stor. Men nu fik Jensen en god chance for at sætte sin indkomst i vejret. Bønderne var begyndt at gå frem i velstand, og forretningslivet var i tiltagende. H. G. Jensen havde nok at gøre med ordningen af ejendomshandler, pengelån, auktioner, skifter og fallitboer. Han foretog jævnlig lange forretningsrejser, men der kom også en del folk til ham, stiftets præster, proprietærer og gods-

ejere. Omegnens bønder mødte op i stort tal, og hestehandlerne lånte før markederne store summer til brug på markedet. Når dette var forbi, blev summen leveret tilbage, med eller uden tillæg, eftersom de havde gjort forretninger eller ikke. En fuldmægtig havde H. G. Jensen ikke, kun forskellige hjælpere, dels renskrivere, dels regnskabskyndige, men de sad i deres eget hjem. Jensens unge søn hjalp også faderen med skriveri og prøvede endog på at forfatte indlæg i justitssager⁹⁵. Trods sine omfattende forretninger fik han også tid til at vie byen sine kræfter. I flere år var H. G. Jensen borgerrepræsentant og byrådsmedlem. Under hans langvarige virke — han døde 1871 — var han ikke bange for at sætte sine midler ind, når han så, at han kunne hjælpe, og adskillige Århusborgere hjalp han frem ved at støtte dem med kapital til at begynde selvstændige virksomheder⁹⁶.

Man har udtalt formodning om, at han skulle være forbilledet til den lille jurist Jensen hos Fr. Paludan-Müller i »Adam Homo«, Jensen, som blandt andet lokkede Adam på det bal, hvor han træffer Alma Stjerne. Det er fra anden side blevet betegnet som mindre sandsynligt, idet en digter sikkert ville kalde en virkelig Jensen, som han ville portrættere, ved andre navne, f. eks. Hansen eller Sørensen, desuden mangler personlige lighedspunkter. Dog foreligger der sammenhæng på et enkelt punkt: prokurator Jensen blev kaldt til bispens dødsleje, og det var ham, som ordnede boet. I »Adam Homo« har den lille Jensen en lignende opgave, han ordner det juridiske og forbereder Adams begravelse. Måske har prokurator Jensens tilstedeværelse givet forfatteren, bispens søn, ideen til scenen ved Homos dødsleje⁹⁷.

Da Jens Christian Hee i 1850 blev underrettsprokurator i Århus, var han allerede en gammel århusianer og velkendt i retten. En årrække havde han med generalfuldmagt repræsenteret den svagelige Anders Jensen⁹⁸. Som det fremgår af hans breve til Dahl, har han været indblandet i adskillige forretninger, pengetransaktioner, ejendomshandeler og andet, og hans forretning har tilsyneladende været af nogenlunde samme karakter som H. G. Jensens. En vigtig side af Hee's virksomhed var ejendomshandeler i Århus by⁹⁹. De århusianske prokuratorer har åbenbart ikke været blinde for byens hurtige vækst og har benyttet lejligheden til at erhverve byggegrunde med en senere afhændelse for øje.

Der har sikkert nok været et konkurrenceforhold mellem byens prokuratorer, men også et vist sammenhold, med uvilje mod at optage nye

i kredsen. Da en bevilling efter Anders Jensens død blev ledig, skrev Hee til Dahl, at han havde hørt, at der skulle være en del udenbys ansøgere til denne bevilling. Det ville dog efter hans mening være kedeligt at få en fremmed kollega, han ville foretrække, at en af byens egne mænd fik den ledige plads¹⁰⁰. Hee's ønske gik også i opfyldelse. Otto Henrik Nors, der blev prøveprokurator 1851, havde siden 1844 været fuldmægtig på stiftamtskontoret¹⁰¹.

Men der var allerede i forvejen 6 prokuratorer, og selv om de ikke var lige aktive allesammen, kunne det knibe med fortjenstmulighederne for en ny prokurator. En af ansøgerne, Hans Henrik Mohr, som før i tiden havde været fuldmægtig hos Dahl og på det tidspunkt var fuldmægtig ved Holbæk amtsstue, håbede dog i de første år at opnå en indtægt på 600 rbd. og senere mere¹⁰². Nors dygtighed og de gode tider gav ham imidlertid rigelig indtægt¹⁰³. Ved at gifte sig med en datter af prokurator Christen Møller i Viborg blev han besvogret med kollegaen H. G. Jensen. Ligesom denne deltog også Nors i byrådsarbejdet, var fra 1861 til sin død 1875 borgerrepræsentant og byrådsmedlem.

Prokuratorernes ledende stilling sporedes på mange områder uden for deres snævraste forretninger. Nogle eksempler vil være tilstrækkelige til at belyse prokuratorernes nye, betydelige position som foregangsmand på de forskellige felter. Særlig nær tilknytning fik de til pengevæsenet. Allerede Otterstrøm havde som bankkasserer indtaget en ledende stilling inden for Jyllands økonomiske liv, og såvel på handelsens område som over for landejendomsforholdene mærkede man hans ledende og forstandige indflydelse. Dahl var 1850 medindbyder til og medbestyrer af den jyske kreditforening. Nors blev direktør for Århus Privatbank, som han også var medstifter af, og Jørgen Winge var bestyrer af Landbosparekassen¹⁰⁴. Også på andre områder blev prokuratorernes initiativ og medvirken taget i brug, som når Ingerslev i 1840 var medstifter af brandforsikringen »Jylland«, og H. G. Jensen deltog i grundlæggelsen og blev medlem af bestyrelsen for dampskibsselskabet Århus—København.

På det snævert faglige område tog denne periodes århusianske prokuratorer et bemærkelsesværdigt initiativ. De har sikkert udgjort kerne blandt de 9 prokuratorer, som samledes i Århus i april 1842 for at gøre det første skridt på vejen mod en organisation omfattende hele

standen. I første omgang besluttede man at oprette en sagførerforening for Århus stift og valgte straks en bestyrelse. Desuden ville man virke for oprettelsen af lignende foreninger ikke alene i de øvrige jyske stifter, men også på øerne for at fremme sagfødernes videnskabelige og økonomiske standsinteresser; de enkelte foreninger skulle senere samles i en eller to centralforeninger. Efter at man havde korresponderet om sagen med en dertil udset sagfører i hvert stift, holdtes et møde i Viborg i juni samme år med repræsentanter for alle jyske stifter bortset fra Ålborg. Man enedes blandt andet om at oprette en sagførerforening for Danmark, hvis årlige repræsentantforsamling skulle afholdes i Århus. Foreningens formål var så vidt favnende som at virke for forbedring af retsforfatningen og retstilstanden, navnlig retsplejen, i enhver henseende. Endelig besluttede man, at et møde til vedtagelse af love for foreningen skulle afholdes i Århus i september. I forventning om, at denne konstituerende forsamlings beslutning ville vinde almindelig anerkendelse, afholdtes det berammede møde. Der indfandt sig imidlertid kun 6 prokuratorer fra Viborg og Århus stifter, da flere meldte forfald. Men trods denne ringe tilslutning gik foreningen videre i sine beslutninger. Man bestemte, at der fra nytår 1843 under navnet »Juridisk Månedsskrift« skulle udgives et tidsskrift, som skulle indeholde et udvalg af forskellige domme og juridiske afhandlinger, samt hvad der angik foreningen. Redaktionen blev foreløbig betroet prøveprokurator Chr. Olsen i Randers. Ligeledes blev det bestemt, at en generalforsamling skulle afholdes årlig, første gang i Århus i sommeren 1843. Indtil bestyrelsen kunne vælges, udgjorde repræsentantskabet foreningens direktion med landsoverretsprøkurator C. M. Jespersen fra Viborg som formand. Der forelagdes udkast til statuter, der skulle trykkes og omendes.

Det projekterede tidsskrift blev også startet. Første hefte udkom med stor forsinkelse og omfattede de tre første måneder. Det indeholdt en oversigt over sagførerforeninger i England, Frankrig og Tyskland, statuter for den almindelige advokatforening i Slesvig og Holsten af 1841, en omtale af sagførerforeningen, udkast til dens statuter og over 150 sider med forskellige retssager. Det andet hefte, som blev det sidste, udkom i april 1843 og indeholdt kun en række domme. Hermed døde formodentlig foreningen hen. Dens statuter, som er bevaret i tidsskriftet, er udarbejdet efter forbillede fra foreningen i Slesvig-Holsten.

Ved forbedring af retspleje og af retstilstanden, som var foreningens formål, skulle man søge at sikre sagførerstanden den indflydelse, som den, inden for grænserne af sin kaldsmæssige virksomhed, nødvendigvis behøvede for at svare til tidens fordringer. Endvidere ville man virke for at hæve sagførerstandens værdighed og for at fremme dens kår¹⁰⁵.

Sagførerforeningen var et mislykket eksperiment. Der skulle gå 28 år, inden der under ændrede forhold atter afholdtes et almindeligt sagførermøde i Århus, hvis resultat var oprettelsen af »Den almindelige Sagførerforening«¹⁰⁶. Behovet og forståelsen for en forening har nok ikke været særlig fremtrædende hos de danske prokuratorer af 1843, selv om der nok set fra prokuratorernes standpunkt kunne tiltrænges en forening, som ville gøre noget for prokuratorernes interesser. Navnlig gjaldt dette på et enkelt punkt, som blev stadig mere aktuelt, nemlig retsbetjentfuldmægtigenes private forretninger. Retsbetjentembederne var blevet vellønnede og besat med juridiske kandidater, og praktiske kontorjurister søgte deres erhverv som fuldmægtige hos by- og herredsfogderne. De behøvede dertil kun dansk juridisk eksamen med den laveste karakter. Disse fuldmægtige havde opgivet al lyst til at avancere, de blev grå i tjenesten, var udelukkede fra at procedere, hvad der i mange tilfælde kun var en fordel, men de havde den bedste lejlighed til at skaffe sig privat forretning ved dokumentskriveri, skiftevæsen og auktionsvæsen. Efter midten af århundredet var herredsfuldmægtigen en betydelig og formående mand i hver jurisdiktion¹⁰⁷.

Efter Nors' udnævnelse i 1851 kom der i Århus en længere stilstand i tilgangen af prokuratorer. Man kan ikke betragte Anders Gunder Bech Knudsen, der i 1860 fik bestalling, som en ny mand. Han var født århusianer, og allerede godt 14 år gammel kom han på et sagførerkontor i Århus. Efter tre års forløb fik han ansættelse hos Dahl. Exam. jur. blev Knudsen 20 år gammel i 1842, og derpå fungerede han i seks år som Dahls fuldmægtig. Han bestyrede Anders Jensens forretning, efter at Hee var blevet prøveprokurator. Efter principalens død gik han over til kommissionsforretninger, og da han endelig 1857 blev prøveprokurator, var det på den betingelse, at han skulle tage ophold i Odder. Knudsen blev dog det meste af tiden boende i Århus¹⁰⁸.

Den sidste ordinære prokuratorbestalling i Århus tilfaldt Carl Johan Ferdinand Møller i 1864. Han var kommet til byen som amanuensis hos

bispen i 1847. Samtidig med at han opnåede at blive prokurator, blev han den tredje af denne stand som hospitalsforstander¹⁰⁹.

Som embedsmænd havde prokuratorer også opnået temmelig høj rang. Dahl blev kammerherre, C. P. R. Ingerslev og Otterstrøm virkelige justitsråder. Chr. Rasmussen, Kühnel og H. G. Jensen blev cancelliråder. Det svarede udmærket til den forbedrede sociale stilling i samfundet, og man må i det store og hele give Deigaard ret i hans argumenter, når man tager i betragtning, at de alle på nær Dahl havde den dansk-juridiske eksamen.

Den forbedrede samfundsmæssige placering gør sig måske endnu tydeligere gældende i prokuratorernes afstamning end i det foregående tidsrum, men samtidig er landbohjemmenes stigende andel et vidnesbyrd om bondestandens opdrift. Efter fædrenes stilling hørte 6 af de 25 prokuratorer til gruppen gårdejere og lignende, mens gruppen proprietærer, forpagtere og godsejere er repræsenteret med 3. Resten er delt over andre grupper: håndværksmestre 3, købmænd o. a. selvstændige handlende 2, officerer 2, prokuratorer 1, embedsmænd 1, gejstlige 3, andre 1, uoplyst 3. En tilsvarende oprykning gør sig også gældende i giftermålet; for så vidt man kan slutte så langt på grundlag af det ret spinkle materiale, er der måske ligefrem tale om en tendens til at gifte sig »opefter«. Præstedøtre var særlig efterspurgte, 6 af prokuratorerne har præster som svigerfædre, 4 har købmænd, mens både prokurator- og embedsmandsgruppen er repræsenteret med hver 3. Forskellige andre erhverv har kun en enkelt repræsentant; fire prokuratorer forblev ugifte.

Det trods alt endnu lidt stillestående samfund afspejles måske deri, at de fleste prokuratorer stammer fra Jylland, nemlig 9, hvoraf 5 var født i Århus. Det øvrige land repræsenteredes af 5¹¹⁰. Den moderne industrialisme var imidlertid ved at bryde frem i byerne, og på landet forestod en ikke mindre revolutionerende epoke. I det nye samfund blev behovet for juridisk bistand yderligere udvidet og den moderne sagførerforretning skabt.

Den moderne sagfører. 1869—1919.

I tiden fra omkring 1870 til den 1. verdenskrigs slutning skiftede Århus fuldstændig fysiognomi. Alene stigningen i folketallet fra 15.000 til

omkring 70.000 viser, hvor store forandringer, der var tale om. Byens bebyggede areal udvidedes i et næsten tilsvarende omfang; da der i 1852 blev holdt en stor industriudstilling, lå den i byens udkant, ved prokurator Hee's nye hus på Fredenstov, landsudstillingen 1909 lå også i udkanten, men den var nu rykket frem til kvarteret uden for Skansepalæet. En række industriforetagender satte sit præg på byen: Århus Oliefabrik, Otto Mønstedts margarinefabrik og Frichs maskinfabrik var de største. De gamle købmandsfamilier, der sammen med embedsmændene både i det offentlige liv og i økonomisk henseende havde været toneangivende, måtte nu se sig indhentet og overfløjet af andre samfundsklasser. Industriens folk rykkede frem over to fronter: arbejderne på det politiske område, aktieselskabslederne på det økonomiske. Nogle købmandsfamilier formåede at gøre sig gældende som kapitalejere i de nye selskaber, andre forsvandt. Den nye struktur i erhvervslivet kaldte på den juridiske rådgiver, enten som repræsentant for kapitalejere, som konsulent eller som moralsk garant over for offentligheden, hvis han da ikke ligefrem selv var økonomisk deltager. I disse år skabes da den moderne sagfører.

Netop sagførertitlen blev lovfæstet nu. Den ændrede stillingsbetegnelse var et led i den reform af sagførervæsenet, der var en følge af den nye grundlov og de ændrede samfundsforhold. Reformerne havde været drøftet i flere år, i 1867 var man så vidt, at loven kunne forelægges rigsdagen. Den endelige vedtagelse fulgte i maj 1868, og dens ikrafttræden fastsattes til 1. januar 1869¹¹¹.

Forslaget til loven fremgik af to af grundlovens løfteparagraffer: næringsfriheden og den offentlige og mundtlige retspleje; overgangen til den nye retspleje forberedtes af loven, men fandt først sted i 1919. Man så i sagførervirksomheden mere og mere en næringsudøvelse, og opfattelsen af prokuratorstillingen som en slags embedsmandsstilling var stærkt på retur. Videre var trangen til en udvidelse af adgangen til sagførererhverv et af motiverne ved lovforslagets fremlæggelse. Man mente tillige at kunne modarbejde visse misbrug, der skyldtes begrænsningen. Under debatten blev det påpeget, at der fandtes 20 tingsteder uden fast prokurator, og i Jylland var der i flere købstæder kun en enkelt prokurator. En følge af disse forhold var, at man kunne komme i forlegenhed, når man skulle møde ved sådanne retter, navnlig kunne klikevæsenet i småbyerne hindre sagførerne i at påtage sig sager. Det

skulle også være tilfældet i Århus. C. C. Alberti nævnte et eksempel på, hvordan for flere år siden fire folketingsmedlemmer, blandt dem Geert Winther, var blevet injurierede i en avis i denne by, og da de ville anlægge sag, kunne de ikke få en af byens 6—7 sagførere til at føre den. Højesteretsadvokat Rottwitt havde dog fundet en ung exam. jur., der ikke frygtede for at møde mod en så mægtig mand som byens redaktør¹¹².

Ved loven indførtes først og fremmest en friere adgang til erhvervet. Betegnelserne advokat og prokurator afskaffedes, og i stedet indførtes betegnelsen sagfører (højesterets-, overrets- og underretssagfører). Beskikkelser skulle fremtidig gives af justitsministeriet i stedet for af kongen. Dermed bortfaldt den i øvrigt aldrig særlig solidt underbyggede betragtning af sagførerne som embedsmænd¹¹³. Sagførerfuldmægtige havde hidtil ikke spillet nogen rolle, denne institution havde næsten ingen betydning uden for København, og det var ingen betingelse for at blive prokurator, at man havde været fuldmægtig. Men nu gjorde man adgangen til overretssagførerstillingen afhængig af 3 års tjeneste som fuldmægtig, og adgangen til sagførerstilling til dels også afhængig deraf eller af stilling som fuldmægtig på et retsbetjent- eller amtskontor. Denne udbygning af fuldmægtiginstitutionen medførte en betydelig udvidelse af standen, man indførte så at sige »svendene«. En følge var, at fuldmægtigene efterhånden i stigende grad overtog den tidsspildende procedure, de mange betydningsløse retsmøder og navnlig rejserne til auktioner og eksekutioner. Sagførerne selv gled mere og mere bort fra proceduren, og ved århundredskiftet var de såre langt fra at være advokater. En bevægelse i modsat retning satte dog senere ind¹¹⁴. Kort sagt opnåede man ved loven friere udviklingsmuligheder for standen, en større uafhængighed af regeringsmagten og en øget samhørighed med borgerne i de forskellige lag. Endelig betød loven, at vinkelskrivernes arbejdsmuligheder blev stærkt indskrænkede¹¹⁵.

Af prokuratorerne i 1868 var den langt overvejende del danske jurister. Under lovforslagets behandling manglede der ikke nedsættende ord om dem fra de nationalliberale embedsmænd, medens til gengæld den læge rigsdagsmand fremhævede deres gode sider. Loven accepterede kun danske jurister med 1. karakter, men det lykkedes dog at sikre examinati juris med 2. karakter adgang til i perioden mellem lovens vedtagelse og dens ikrafttræden at få en prøveprokuratortilladelse, der

gav dem mulighed for udnævnelse efter de gamle regler. De fik allerede efter fem fjerdingårs forløb kongelig beskikkelse.

Den nye lov fremkaldte en stærk forøgelse af tilgangen til sagfører-erhvervet. Århus havde i 1868 5 prokuratorer, hvortil kom 3, som først opnåede prøvetilladelse d. 29/12 og hørte til den ovennævnte undtagelseskategori, i juristers kreds spøgende kaldt »de sidste dages hel- lige«¹¹⁶. Ingen af de tre var helt uprøvede i faget. Andreas Langballe havde taget eksamen allerede i 1843 og havde været byskriverfuldmægtig, siden 1856 kæmner i Århus. Han havde ført flere sager på kommunens vegne¹¹⁷. Jørgen Winge var exam. jur. fra 1848. Siden havde han været herredsfuldmægtig, det meste af tiden ved Hads og Ning herreder¹¹⁸. Andreas Martinus Vilhelm Molboe var den yngste, med dansk eksamen fra 1853, og havde i tre år været fuldmægtig hos Hee, siden havde han beskæftiget sig med ekstrajudicielle forretninger; fra 1853 var han desuden fuldmægtig hos auktionsholderen i Århus og drev næring som auktionsholder¹¹⁹.

Straks efter den nye lovs ikrafttræden blev den lettede adgang til erhvervet udnyttet også i Århus. I løbet af 1869 blev der givet beskikkelse til hele 6 sagførere, hvoraf 2 var overretssagførere, nemlig Chr. L. Kier og J. Høegh-Guldberg. Antallet steg støt i de følgende år: 1879 havde Århus allerede 25 praktiserende sagførere, 1889 34 og 1899 47. Nu indtrådte der en stagnation omkring 50 med højdepunkter i 1910—11 og i 1919, da man kom op på 56—57 sagførere. I antallet af overretssagførere er der en forholdsvis større stigning, som navnlig gør sig gældende i periodens sidste tiår. De første seks—syv år havde Århus kun 2 overretssagførere, derefter svingede antallet mellem 4 og 6 i tidsrummet 1877—1893. Til 1909 kom man op på 9, og derefter kan man iagttage en stærkere stigning, som kulminerede med 14 overretssagførere i

Tabel I. Antal sagførere i 5-års gennemsnit 1870—1919.

	1870—74	1875—79	1880—84	1885—89	1890—94	1895—99	1900—04	1905—09	1910—14	1915—19
Underretssagførere	14	19	20	25	31	36	42	44	41	39
Overretssagførere	2	3	5	6	5	8	8	8	12	14
Sagførere i alt	16	22	25	31	37	44	51	53	53	52

Tallene er afrundede gennemsnit, hvorfor »i alt-rubrikken«s tal ikke altid nøjagtigt svarer til summen af underrets- og overretssagførere.

1918 og 16 i 1919. Disse absolutte tal udjævnes noget, når man som i tabel I tager 5-års gennemsnit som grundlag, men tendensen er dog klar.

De juridiske kandidater rykkede især frem efter 1890. Over årene 1869—90 var der 8 cand. jur.'er blandt sagførerne i Århus. I tiåret 1890—99 kom der andre 8 og i det næste tiår 15. Det sidste tiår bragte 27 juridiske kandidater til byen.

I alt har vi oplysninger om 143 sagførere, som har virket i Århus disse 50 år. Deres gennemsnitlige etableringsalder ligger temmelig konstant omkring 30—31 år. Selv om kvinderne i 1906 fik samme adgang som mænd til at erholde beskikkelse som sagførere¹²⁰, møder vi dem endnu ikke blandt de århusianske sagførere.

Tabel II. *Sagførernes fordeling efter fødested.*

	1869—1894	1895—1919
Århus med forstæderne	13	12
Jyske byer	10	8
Jylland i øvrigt	15	23
Jylland i alt	38	43
København	5	13
Byer på øerne	7	15
Øerne i øvrigt	7	13
Øerne i alt	19	41
Norge	1	
Uoplyst		1
I alt	58	85

Den stigende omflytten inden for landet kom også til udtryk i sagførerkorpsets geografiske afstamning. Hovedtallene er fremstillet i tabel II, der viser de nytilkomne sagføreres fødesteder. Af de 58 sagførere i perioden 1869—94 stammede de 38 fra Jylland, deriblandt 13 fra Århus. Det øvrige land er repræsenteret med 19, mens 1 er født i Norge¹²¹. I tiden 1895—1919 blev det øvrige land stærkere repræsenteret, og derved skabtes ligevægt mellem dette og Jylland. Af i alt 85 er 43 født i Jylland og 41 i det øvrige land, mens man savner oplysninger for en enkelts vedkommende. Inden for Jylland er Århus gået noget tilbage og har 12, det samme er tilfældet med andre jyske byer, som er repræsenteret med 8, mens der fra resten af Jylland er hele 23. Hovedstadens andel er 13, fra byer på øerne stammer 15 og fra øerne i øvrigt 13.

Århussagførernes sociale afstamning er fremstillet i tabel III, 1 og III, 2, hvor også svigerfædrenes stilling er indarbejdet. Ingen enkelt samfundsklasse sætter sit præg på korpset, men de folkerige samfundsklasser, by- og landarbejdere, er dog praktisk talt ikke repræsenteret. Gårdejerggruppen er den største i begge 25-års perioder 1869—94 og 1895—1919, i hver har den givet 11 sagførere. I den førstnævnte periode kommer derefter grupperne købmænd, herunder også andre selvstændige handlende, med 7 og håndværksmestre med 5. Gruppen proprietærer, forpagtere, godsejere er repræsenteret med 4, fra prokurator- og sagførerhjem er der kun 3. De øvrige er spredt over andre grupper.

I perioden 1895—1919 førte som tidligere nævnt gårdejerggruppen med 11 (det er dog en relativ tilbagegang), men håndværksmestre har givet lige så mange. En gruppe, som viser stor stigning, er lærere, som har givet 8, svarende til lærerstandens stigende betydning mod det 19. århundredes slutning. Med samme antal er købmænd og andre selv-

Tabel III, 1. Sagførernes fordeling efter fædres og svigerfædres erhverv. 1869—1894.

Fædre	Svigerfædre											Uoplyst							
	Husmænd o. lign.	Gårdejere o. lign.	Propriet. o. lign.	Byarbejdere	Håndværksmestre	Fabrikanter	Købm. o. andre selvst. handl.	Bankdirektører	Officerer	Prokur. o. sagf.	Godsforvaltere		Bestillingsmænd	Embedsmænd	Lærere	Gejstlige	Liberale erhverv	Andre	Ugift
Husmænd og lign.					2	2													
Gårdejere og lign.	1	2			2			1				1					1	2	1
Proprietærer og lign.					1	2									1				
Byarbejdere																	1		
Håndværksmestre				1		1							1	1					1
Fabrikanter		1	1			1													
Købmænd og andre selvst. handlende						1							2			1		1	2
Bankdirektører																			
Underofficerer							1												
Officerer			1																
Prokur. og sagførere						1			1					1					
Godsforvaltere						1						1							
Bestillingsmænd		1															1		
Embedsmænd			1			1													
Lærere						1													1
Gejstlige						2													
Liberale erhverv			1						1			1							
Andre			1	1	1	1											1		
Uoplyst																			1
I alt	1	4	6		6	2	13		1	2		5	2	2	1	4	5	4	

stændige handlende repræsenteret. Prokuratorer og sagførere giver 7 og følges med gruppen proprietærer etc. Husmandsgruppen hævder sig pænt med 6, også bestillingsmænd er oppe på dette antal, mens 5 er fra embedsmandshjem. Tendensen gik tydeligvis i retning mod, at sagførerne i overvejende grad kom fra den brede mellemklasse.

Betragtes svigerfædrenes stilling, da synes den tilbøjelighed til at gifte sig opad, som kunne spores før 1869, at fortsætte. At døtre fra byhjem dominerer så stærkt hænger vel sammen med, at det var der, sagførerne havde deres virksomhed. Købmændsdøtre synes at have været særlig eftertragtede, af de sagførere, som etablerede sig 1869—94, har 13 og af dem, som gjorde det 1895—1919, hele 20 købmænd til svigerfædre. De andre erhverv har haft mindre chancer. Dog er proprietær- og godsejerdøtre i begyndelsen godt med, denne gruppe gav 6 svigerfædre til sagførerne i den første periode, men kun en enkelt i den sidste. Håndværksmestre er repræsenteret med 6 i begge perioder. Em-

Tabel III, 2. Sagførernes fordeling efter fædres og svigerfædres erhverv. 1895—1919.

Fædre	Svigerfædre																			
	Husmænd o. lign.	Gårdejere o. lign.	Propriet. o. lign.	Byarbejdere	Håndværksmestre	Fabrikanter	Købmænd, o. andre selvst. handl.	Direktører	Underofficerer	Prokur. o. sagf.	Godsforvaltere	Bestillingsmænd	Embedsmænd	Lærere	Gejstlige	Liberale erhverv	Andre	Ugift	I alt	Uoplyst
smænd og lign.	1			1	1		1									1	1			6
rdejere og lign.				1			1	1								2	3	1	2	11
roprietærer og lign.					1		3	1				1							1	7
arbejdere																		1		1
ndværksmestre	1				1		2	1					1	1	1	1	2	1		11
abrikanter											1									1
bmænd og andre selvst.																				
andlende							1		1					1		1		4		8
nkdirektører					1		1													2
derofficerer															1					1
ficerer																			1	1
okur. og sagførere							1	2						1	1			2		7
dsforvaltere								2												2
stillingsmænd				1	1					1				1	1	1				6
bedsmænd					1	1	2											1		5
rere	1	1					4									1	1			8
gstlige							1									1	1			3
erale erhverv							2									1				3
dre							1							1						2
plyst																				
I alt	1	2	1	3	6	5	20	2	1	2	1	1	1	5	8	9	7	10		85

bedsmandsdøtre er også flest i første tidsrum, hvor man kan finde 5 af dem som sagførerfruer, i den sidste periode er de reduceret til en enkelt. Derimod er fabrikantdøtrenes antal stigende, de kommer op fra 2 til 5. Ligeledes går liberale erhverv op fra 1 til 8. Endelig bemærkes det, at kun 2 sagførere i hver periode har giftet sig med kollegers døtre.

Der var ikke blandt sagførerne den samme faste tilknytning til byen som tidligere. 52 forlod byen, de fleste efter kortere ophold, for at blive sagførere i en anden by, heraf alene 20 i København. Overgang til by- og herredsfuldmægtigstillinger skete i 2 tilfælde, andre 2 indtrådte i forsikringsselskaber. En enkelt blev ansat som assistent ved landsover-samt hof- og stadsretten og en foretrak en kontorchefstilling i Landmandsbanken. Theodor Andersen-Alstrup, der havde været sagfører i Århus siden 1894 og samtidig siden 1906 direktør i Købmands- og Håndværkerbanken, blev i 1915 udnævnt til generaldirektør for statsbanerne¹²². Endelig var der fire sagførere, som udvandrede. Fraflytningen modsvares af en tilflytning fra andre byer omfattende 34 sagførere.

Loven af 1868 lagde sagførernes uddannelse i faste rammer. De fleste blev efter eksamen fuldmægtige, og det hændte, at de fortsatte som fuldmægtige efter at have fået beskikkelse. Få har haft så forskellige beskæftigelser som Andreas Basse. Han blev exam. jur. allerede 1836 efter ca. 10 års ansættelse dels på byskriverkontoret, dels på amtsstuen. Efter eksamen var han i flere år herredsfuldmægtig og gik derefter over til andre hverv. 1842—58 drev han Thrues boghandel, desuden var han klasselotterikollektør og drev juridisk virksomhed. Han og Jørgen Victor Esmann var de første, som fik beskikkelse i Århus, nemlig den 20. januar 1869¹²³. Basses alsidighed gjorde sig stadig gældende, og han var periodevis ejer af flere gårde. Den juridiske linie fortsattes i familien, idet sønnen, Massanti Alfred Basse fire år efter faderen fik sin beskikkelse i Århus. Samme år blev han amanuensis hos biskoppen i Århus og stiftsfuldmægtig. Disse hverv beholdt han til 1886, da han foretrak et dommerembede¹²⁴.

Som amanuensis afløste M. A. Basse Carl Thomsen, der havde haft dette embede i ti år. Thomsen blev nu forstander for Århus hospital indtil sin død 1909. Som exam. jur. havde han haft den sædvanlige lange vej gennem forskellige kontorer. 1869 havde han grundlagt auktionsholderfirmaet Nellesmann & Thomsen, 1875 fik han beskikkelse som sagfører¹²⁵.

M. A. Basses efterfølger i amanuensisembedet blev overretssagfører Peter Frederik Bayer. Han blev i embedet indtil 1919. Samtidig var han stiftskasserer og virksom på andre områder, var således siden 1895 godsforvalter ved Støvringgård kloster, en stilling, han havde i over 35 år. 1903 blev han administrator for slægthuset Herschendsgave¹²⁶.

En mere usædvanlig vej førte Hans Andersen Dal frem til overretssagførerbestillingen. Han blev i en ung alder ansat i Arbejder Spare- og Lånecassen i Århus. Der blev han efter seks års forløb 1900 bogholder og avancerede 1907 til kasserer, han forlod nu bankfaget og blev exam. jur. året efter. 1911 fik han bestillingen, men tog derefter studentereksamen og blev cand. jur. i 1919 for samme år at blive overretssagfører¹²⁷.

De sidste prokuratorer hævdede sig endnu et stykke tid, døden gjorde dog efterhånden lyst blandt dem. Temmelig længe virkede Jørgen Winge, der fortsatte som formand og bestyrer for Landbosparekassen og desuden var domkirkens værge, landvæsenskommissær og overligningskommissær. Han døde 1897, men den sidste prokurator i Århus, Andreas Langballe, overlevede ham i 10 år, han var branddirektør og tillige i en årrække byens kærner¹²⁸.

Tilknytningen til banker, sparekasser og andre pengeinstitutter hørte naturligt med til sagførerbeskæftigelsen. Tabel IV viser, at sagførerne også tidligt fandt anvendelse i aktieselskabsbestyrelserne. Tallene er ført op til 1955 og deraf fremgår, at sagførernes repræsentation i aktieselskabsledelserne er steget efter 2. verdenskrig; en udtalt forskydning mod de store selskaber (over 100.000 kr. i kapital) sker fra 1920'erne.

Tabel IV. Sagførernes deltagelse i aktieselskabsledelserne 1899—1955.

År	Aktiekapital i 1000 kr.										I alt	Selskaber med sgf. i ledelsen i pct. af samtl. selskaber							
	5—10	10—25	25—50	50—100	100—250	250—500	500—2000	over 2000											
1899		2	4	5	1	5		3	2		19	3	15						
1909	5	1	13	2	14	3	12	1	6	2	5	2	4	1	2	1	61	13	21
1919	21	1	27	4	17	5	18	1	14	1	17	5	11	3	3	2	128	22	17
1929	35	1	20	1	16	1	18	3	16	2	13	4	17	7	7	4	142	23	17
1939	28	2	30	3	23	3	28	5	18	3	13	9	17	5	7	2	164	32	18
1955	22	1	24	4	58	9	67	9	52	16	47	21	41	14	10	3	321	77	23

Fed sats angiver antal aktieselskaber i alt, alm. sats antal selskaber, hvori sagførere er repræsenteret som direktions- eller bestyrelsesmedlemmer. Ejendomsaktieselskaber er ikke medtaget.

I samme periode udskiller der sig også tre—fire sagførere, der navnlig beklæder bestyrelsesposterne i de store selskaber. Det virkefelt, mange jurister i dag har som valgte eller navnlig administrative ledere i erhvervsorganisationer, kendes næsten ikke i Århus i denne periode, vel heller ikke senere. En undtagelse er overretssagfører J. Høegh-Guldberg, der i lange perioder som sekretær i Århus Landboforening, i Foreningen af jyske Landboforeninger, i Foreningen for Danmarks Fjerkræavl og i Det jyske Haveselskab var disse organisationers daglige leder¹²⁹. Nævnes kan også, at overretssagfører Johan Pedersen (jfr. nedenfor) i en periode var leder af både den lokale og den jyske grundejerforening.

Gennemgår man hver enkelt biografi af de sagførere, der 1869—1919 havde forretning i Århus, da er der snart sagt ikke een, som ikke møder op med tillidshverv af den forskelligste art, over kirkeværge, bankrevisor, branddirektør til byrådssekretær og landvæsenskommissær. Alt er det et vidnesbyrd om, hvordan man fra alle sider kaldte på sagføreren, til lønnede eller ulønnede hverv.

I den politiske journalistik træffes sagføreren også, og det, at en mand med sagførerbestalling lader denne hvile for at være redaktør, vidner om pressens voksende anseelse. Det største navn i denne »gruppe« er Christen Nielsen, »Jyllands-Posten«s redaktør 1877—1895. Mens han forberedte sig til den dansk-juridiske eksamen i hovedstaden, blev hans interesse for journalistikken vakt, og hans sagførerløbebane blev således kun kort. I 1874, to år efter, at han havde fået bestallingen, overtog han redaktionen af »Nordjyllands Folkeblad« i Ålborg. Tre år senere købte han »Jyllands-Posten«; bladet var startet nogle år forinden; men det blev Chr. Nielsen, som arbejdede bladet op, så det ved hans død havde vundet udbredelse over hele landsdelen og stod som det jyske højres hovedorgan¹³⁰.

Blandt »Jyllands-Posten«s stiftere i 1871 var sagfører Henrik Jacob Wulff. Oprindeligt skulle han have været landmand, han læste til landmåler og landinspektøreksamen i et år, men skiftede da til jura og blev 1869 sagfører i Århus. Her opholdt han sig kun i tre år, hvorefter han blev medarbejder ved »Dagbladet« og 1877—84 redaktør af »Folkets Avis«. Han var derefter medarbejder ved de Ferslevske blade og i årene 1894—1919 redaktør af »Højrebladet«¹³¹.

Bjørnbaks og »Aarhus Amtstidende«s heftige polemik med grundtvigianerne førte 1882 til starten af »Aarhus Folkeblad«. En af redaktø-

Overrets-Sagfører
Rud. Schwenn,
 Kontor: Store Torv 3,
 over Gaarden, Stuen tilhøjre,
 paatager sig Udførelsen af alle Slags
Sagfører=Forretninger
 baade i og udenfor Aarhus.
Træffes personligt fra Kl. 9—3.

Sagførerannonce fra 1880.

De varierende skrifter var tidens typiske blikfang. Fra Århus vejviser.

rerne var sagfører Jørgen Rasmussen, der var kommet til Århus fra København 1883. Bladet skulle danne det grundtvigianske modstykke til »Aarhus Amtstidende«; da det efter at have skiftet navn til »Aarhus Amts Folkeblad« gik ind i 1903, blev »Aarhus Amtstidende« atter ene om at repræsentere venstre¹³².

Det nystiftede radikale venstre fik 1905 i Århus et talerør i »Jysk Morgenblad«, som senere tog navneforandring til »Aarhus Venstreblad«. Blandt dets redaktører tælles overretssagfører Alexander Cantor, der flyttede til Århus fra København 1910. Cantor havde virket som overretssagfører i hovedstaden siden 1880, hvor han spillede en vis rolle i det politiske liv og beskæftigede sig med journalistik. Det var ham, der i 1884 var med til at afsløre professor Goos, da denne før valget — for at påvirke arbejdervælgerne — havde købt bladet »Den nye Socialist«¹³³.

Aktivt politisk arbejde tiltrak efter 1869 ikke Århussagførerne, som

det havde gjort i gennembrudstiden omkring 1848. Kun een af korpset kom i rigsdagen, nemlig J. Høegh-Guldberg, som var medlem af folketinget 1898—1901 valgt af det århusianske højre. I rigsdagsarbejdet spillede han dog ingen større rolle, og i 1901 måtte han vige for sin socialdemokratiske modkandidat Peter Sabroe; det lykkedes ham heller ikke at opnå valg i 1903, hvorpå han opgav videre forsøg.

Overgangen fra den praktiske til den mere teoretiske del af politikken dannede Johan Pedersen. Han nedsatte sig som overretssagfører i Århus 1894 og oparbejdede en betydelig forretning, ligesom han påtog sig mange tillidshverv. En overgang var han formand for Århus Grundejerforening og for Fællesforeningen af jydsk Grundejere, desuden deltog han i byrådsarbejdet som medlem i perioden 1900—1906.

Johan Pedersens særlige interesse var valg- og afstemningsmetoder. Han ofrede undersøgelser af disse en stor del af sin tid, og 1903—04 udgav han en række mindre skrifter og et enkelt større arbejde om det, han kaldte »selvstyre fra nedenunderen« og »naturlig repræsentation«. Johan Pedersen startede selv et parti »det universelle samstyreparti«, der dog ikke formåede at gøre sig gældende. Hans teorier er imidlertid senere taget op af Retsforbundet gennem dets krav om selvstyre og fritblivende valg, hvor man under valgperioden kan flytte sin stemme fra en repræsentant til en anden, repræsentanternes stemmer får da under afstemninger vægt efter det antal stemmer, de til enhver tid har opnået.

Under den megen beskæftigelse med de politiske teorier forsømte Johan Pedersen sin forretning. I 1911 blev han fængslet på grund af uregelmæssigheder ved en bobehandling. Det lykkedes ham ganske vist at skaffe de manglende penge til veje, men for at slippe for videre retsforfølgelse måtte han give afkald på sin bestalling. Arbejdet for udbredelsen af sine valgteorier fortsatte Johan Pedersen indtil sin død i 1920¹³⁴.

Selv om sagførerne ellers var passive i det politiske arbejde, så mødte de dog flittigt op ved valgene, hvor deres stemmeafgivning kan følges gennem valgprotokollerne indtil 1898, hvorefter den hemmelige afstemning lader os miste denne kilde. Ved det første valg i 1872 stemte 9 på Mørk, der blev valgt med knap 100 stemmers forspring for venstrekandidaten, som ingen sagførerstemmer fik, to afholdt sig fra at stemme. I 1876 blev kun 1 hjemme, mens 12 mødte op og stemte på højrekandidaten, godsejer H. P. Ingerslev, søn af prokurator Ingerslev; hans mod-

kandidat fra venstre gik imidlertid af med sejren, der var en forskel på 78 stemmer. Tre år efter sejrede Ingerslev med mere end 600 stemmer over købmand Dam fra venstre, 18 sagførere stemte konservativt, mens en var passiv. Også i maj 1881 fik Ingerslev 18 sagførerstemmer, nu undlod 5 at stemme.

Den første venrestemme møder vi ved valgene i juli 1881, den afgives af sagfører Harhorn på højskoleforstander Bjørnbak. Ingerslev havde de sædvanlige 18 sagførere bag sig, tre stemte ikke. Ingerslev sejrede med 9 stemmer, men valget blev kasseret, ved omvalget lykkedes det ham at forøge sin overvægt til 19 stemmer, fortsat med et følge af 18 sagførere. Han måtte dog klare sig uden sagfører Andresen, der nu fulgtes med Harhorn, selv om han ved de sidste tre valg havde stemt på Ingerslev. Til gengæld mødte sagfører Wittusen, som indtil nu havde afholdt sig fra at stemme, op og stemte på Ingerslev (derefter blev han atter passiv, og først i 1898 stemte han atter på højre).

I 1884 foretrak også overretssagfører Lund, der havde været passiv ved de sidste valg, at skifte parti ved at stemme på venstrekandidaten Pingel. Selv om Harhorn var død i mellemtiden, bragte en ny mand, sagfører Rasmussen, venrestemmerne blandt sagførerne op på 3. Ingerslev måtte se sig slået med over 500 stemmer. Sagførerne havde han dog stadig bag sig og mønstrede 17 af dem, medens Wittusen var den eneste sofavælger. Ved de næste valg 1887 opstillede højre påny konsul Mørk som kandidat. Heller ikke han kunne slå Pingel, der nu fik 5 sagførerstemmer, samme antal som i 1890, mens højre fik henholdsvis 14 og 17 stemmer. Derefter stagnerede venstres beskedne fremtrængen blandt sagførerne. Af de sagførere, som stemte for første gang i 1890, afgav 5 deres stemme til højre og kun en til venstre, nemlig sagfører Nørregaard. Han blev også den sidste nye sagfører i denne periode, som stemte på venstre. Ved de tre følgende valg, hvor man endnu har mulighed for at følge den personlige stemmeafgivning, stemte de nye kun på højre, som i 1892 fik 18, i 1895 19 og i 1898 26 sagførerstemmer. De to første gange fik højre valgt overretssagfører Reisz fra København og i 1898 overretssagfører Høegh-Guldborg. Venstre fik i 1892 3 sagførerstemmer. I 1895 og 1898 opstillede Venstre ingen kandidater, den eneste modkandidat ved disse valg var socialdemokraten Peter Sabroe, der begyndte beskedent med 851 stemmer i 1895, blev slået med godt 200 stemmer i 1898 og selv blev sejrherre i 1901 med en lignende

overvægt. De sagførere, som hidtil havde stemt på venstre, forholdt sig nu som regel passive, en enkelt, Valdemar Christensen, stemte dog ved valget i 1898 efter to gange at have afholdt sig fra at stemme; han valgte nu at afgive sin stemme til Sabroe og blev derved den første socialdemokratiske vælger blandt de århusianske sagførere. En anden, sagfører Michael Lollesgaard Nielsen, skiftede ved samme valg over til højre og stemte på sin standsfælle Høegh-Guldberg. Sagføernes politiske holdning er således, som det var at vente, udpræget højreorienteret. Dette gjorde sig også i reglen gældende i det kommunalpolitiske arbejde, hvor sagførerne især satte deres præg på arbejdet i tiden til århundredskiftet, Johan Pedersen var dog som nævnt medlem i perioden 1900—1906.

I den første tid var det endnu prokuratornavnet, der repræsenterede sagførerne i byrådet. Nors var byrådsmedlem fra 1861 til sin død 1875 og afløstes af en anden prokurator, A. G. B. Knudsen, som sad der i fire år. Prokurator Langballe var i byrådet 1879—1891. Af de nye var Esmann medlem i tiden 1873—1885. En anden sagfører, som deltog i byrådsarbejdet, var Rudolf Schwenn, som dog kun var medlem i tiden 1889—1893. Posten som byrådssekretær var også beklædt med en jurist, 1872—1877 var det sagfører Weng, der senere blev kæmner, han afløstes af sagfører Holst, der havde stillingen til 1899; dog var hans beskikkelse deponeret i dette tidsrum¹³⁵.

Den betydeligste kommunalpolitiker i denne tid var dog overretssagfører Christian Ludvig Kier. Han kom til Århus allerede i januar 1869 og var den første overretssagfører i byen efter den nye lov. Han var medlem af byrådet 1876—1887 og 1891—1899. Kier var højres ledende mand i byrådet i en stor del af den tid, højre var i flertal. Han var en af stifterne af telefonselskabet i 1883 og initiativtager til byens køb af Marselisborg, som kom i stand 1896. Også fra anden side blev der lagt beslag på hans rige evner, således var han direktør for Jydsk Handels- og Landbrugsbank 1874—76 og formand i Den danske Købstadsforening 1894—1900. Trods alle sine gøremål overkom Kier samtidig at udfolde et betydelig juridisk, hovedsagelig retshistorisk forfatterskab. Han begyndte i 1883 med en afhandling om overdragelse af ejendomsret over faste ejendomme, senere uddybet med en historisk belysning af samme emne. Han undersøgte også oprindelsen til Valdemars sjællandske lov og skrev en afhandling om tidsforholdet mellem den skånske og sjællandske kirkeret. I »Edictus Rotari« (1898) søgte

han at påvise et nøje slægtskab mellem langobardisk og nordisk ret, en teori, der vakte europæisk opmærksomhed og anerkendelse, selv om den ikke stod uimodsagt¹³⁶.

Chr. Kiers videnskabelige forfatterskab er en sjældenhed for Århus før 1. verdenskrig, og der mangler ikke vidnesbyrd om de vanskeligheder, Chr. Kier havde, fordi det videnskabelige milieu og apparatur manglede. Det var næste generation forbeholdt at skabe muligheder for, at et videnskabeligt liv kunne trives i Århus, muligheder, som nu hver dag udnyttes. Chr. Kier med de rigt varierede interesser: åndsliv, politik og erhvervsliv er typen på mange blandt vor tids sagførere. Det bør imidlertid understreges, at det daglige arbejde i skranken og som rådgiver, det arbejde, som offentlighedens opmærksomhed ikke almindeligvis er rettet imod, stadig er grundlaget for al sagførergerning, her fortsættes linien fra rettergangfuldmægtigens dage.

NOTER OG HENVISNINGER

Følgende forkortelser anvendes:

Abrahams: N. Abrahams: Prokuratorstanden i Danmark. 1902.

DBL (Bricka): Dansk biografisk Lexikon, udgivet af C. F. Bricka.

DBL: Dansk biografisk leksikon, redigeret af P. Engelstoft under medvirkning af Sv. Dahl.

Elberling: Victor Elberling: Rigsdagens medlemmer igennem 100 år. I—II. 1949—50.
Hj.-N. Festskr.: H. Hjorth-Nielsen: Af den danske sagførerstands historie 1736—1936.

Trykt i festskrift i anledning af tohundrede års dagen for indførelsen af juridisk eksamen ved Københavns universitet 1936.

Hj.-N. Prok.: H. Hjorth-Nielsen: Danske prokuratorer. 1935.

Hj.-N. Sagf.: H. Hjorth-Nielsen: Danske sagførere. 1941.

Hübertz: J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende staden og stiftet Århus. I—III. 1845—46.

Nordengaard: J. P. Nordengaard: Valgene til rigsdagen gennem 100 år. 1949.

Rosenkrantz I: Palle Rosenkrantz: Prokuratorerne i det 17. og 18. århundrede. 1927.

Rosenkrantz II: Palle Rosenkrantz: Prokuratorerne i det 19. århundrede. 1928.

Svundne tider III: G. A. Jensen: Barndoms- og ungdomserindringer. (Svundne tider. Erindringer og breve, udgivet af C. Dumreicher o. a. Bd. III, 1943.)

Topsø-Jensen: G. A. Jensen. Barndoms- og ungdomserindringer. Supplement ved V. Topsø-Jensen. 1942. Duplikeret. Statsbiblioteket.

Vesterby 1939: E. Vesterby: Rettergangfuldmægtige og prokuratorer før 1638. Juristen — årgang 1939.

Vesterby 1940: E. Vesterby: Prokuratorforordningen af 1638 og tiden nærmest derefter. Juristen — årgang 1940.

Å. g. t.: Århus gennem tiderne. I—IV 1939—1941.

Å. st. årb.: Århus stifts årbøger.

1. E. Arup: Danmarkshistorie II, 1932, s. 520 ff., 659 f.
P. J. Jørgensen: Dansk retshistorie. 1940, s. 505 ff.
Rosenkrantz I, s. 31 ff.
2. Abrahams, s. 3 f.
Vesterby 1939, s. 247.
3. Vesterby 1939, s. 241 f. Dette hensyn gør sig også gældende i Christian IIs gejstlige og verdslige lov af 1522, som dog ingen retsvirkninger fik. Han har ligefrem tænkt på at indføre en slags prokuratorer under betegnelsen »talsmænd«.
Abrahams, s. 15 f.
Vesterby 1939, s. 243.
4. Vesterby 1939, s. 246 f. Det fremgår af rettertings- og landstingsdommene i Kolderup-Rosenvinges samling, at der allerede i årene 1580 mødte en fuldmægtig, eller eventuelt to, i omtrent 48 % af retssagerne, se Vesterby 1939, s. 250.
5. Vesterby 1939, s. 249.
6. Kancelliets brevbøger 1631, ^{17/8}.
7. Vesterby 1939, s. 254 ff.
8. Vesterby 1939, s. 263 ff.
9. Abrahams, s. 17 ff.
10. Vesterby 1939, s. 271.
11. Rosenkrantz I, s. 20 f.
12. Sml. Ordbog over det danske sprog, bd. 16 (1936) sp. 1364 ff.
13. Trykt i »Corpus Constitutionum Daniae«, bd. IV, ^{9/8} 1638.
14. Kommentarer til forordningen af 1638: Abrahams, s. 32 ff.,
Rosenkrantz I, s. 40,
Vesterby 1940, s. 52 ff.
15. Hübertz II, s. 212 ff.
16. Hj.-N. Prok., s. 393.
17. Samme, s. 388 f.
18. Samme, s. 382.
19. Å. st. årb. 1928, s. 11.
20. Hj.-N. Prok., s. 396.
21. Å. st. årb. 1933, s. 166.
22. Hj.-N. Prok., s. 397.
23. Vesterby 1940, s. 98 f.
24. Lolland-Falsters historiske samfunds årbog 1919, s. 36 ff.
Hj.-N. Prok., s. 323.
25. Hj.-N. Prok., s. 35.
26. Edv. Holm: Danmark-Norges historie I 1891. Om den gehejme inkvisitionskommission og Rostgaard, se 2. bog, 5. kap.
Hj.-N. Prok., s. 383.
27. Hj.-N. Festskr., s. 311 ff.
Hübertz II, s. 101.
28. Abrahams, s. 44.
29. Hj.-N. Prok., s. 372.
30. Samme, s. 376.
31. Abrahams, s. 56 f.
Vesterby 1940, s. 105.
32. Å. st. årb. 1920, s. 42.
33. Abrahams, s. 60 ff.
34. Abrahams, s. 92 ff.
35. Hübertz II, s. 101 f.
36. Hj.-N. Festskr., s. 313.
37. Abrahams, s. 63 ff.
38. Hj.-N. Prok., s. 184.
39. Samme, s. 387.
40. Samme, s. 393.
41. Samme, s. 377.
42. Rosenkrantz I, s. 85, 94.
Hj.-N. Festskr., s. 318 ff.
43. P. J. Jørgensen: Retsundervisningen og retsvidenskaben ved Københavns universitet 1537—1736. I Festskrift i anledning af 200 års dagen for indførelsen af juridisk eksamen. 1936. s. 90 ff.
44. Hj.-N. Festskr., s. 334.
45. Rosenkrantz I, s. 108 f.,
Hj.-N. Festskr., s. 339.
46. Hj.-N. Festskr., s. 353 f.
47. Hj.-N. Prok., s. 89. Han siges i Norges prokuratorer I, s. 59, at have været exam. jur., men findes ikke i distinktionsprotokollen.
48. For Ponicks vedkommende dog med undtagelse af Grenå byting, hvor han jo var skriver.
49. Hj.-N. Prok., s. 270.
50. Hj.-N. Festskr., s. 343.
51. Hj.-N. Prok., s. 35.
52. Samme, s. 391.
53. Samme, s. 374.
54. Samme, s. 374.
55. Hj.-N. Festskr., s. 350.
56. Hj.-N. Festskr., s. 352.
57. Hj.-N. Festskr., s. 366,
Rosenkrantz II, s. 11 f.

58. Hj.-N. Festskr., s. 314.
59. Hj.-N. Prok., s. 205.
60. Hj.-N. Prok., s. 315.
61. Hj.-N. Prok., s. 346.
62. Hj.-N. Festskr., s. 361.
63. Hj.-N. Prok., s. 165.
64. Samme, s. 50.
65. De to sidste med tilføjelse: hof- og stadsretten (oprettet 1771) undtagen.
66. Danmarks Spejl 1767—1771. Hjorth-Nielsen opgiver, at Stabell i dette tidsrum har boet i Randers, det er åbenbart ikke rigtigt.
67. Hj.-N. Prok., s. 97.
68. Samme, s. 208.
69. Samme, s. 346.
70. Samme, s. 294. Ved siden af byting havde Århus siden middelalderen haft rådstueretten, som havde udviklet sig til appelinstant for bytinget. Fra rådstueretten gik man direkte til kongens retterting. Dette forhold, som betegnes som landstingsret, var i hævd i Århus indtil slutningen af det 16. århundrede. Da blev appellen til landstinget gjort obligatorisk. Byen har dog åbenbart stadig forsøgt at hævde den gamle bestemmelse om landstingsret. 1643 indskærpede kongen, at magistratens domme ved appel ikke måtte gå landstinget i Viborg forbi. Men 1661 resolverede kongen, at bytingsdomme kunne appelleres til borgmestre og råd og siden til den nyoprettede højesteret. Bøndersager skulle dog gå til landsting. Hübertz II, s. 104, Å. g. t. II, s. 369, 393, 403.
71. Samme, s. 381. Opførtes i Danmarks Spejl 1777 og 1780 som boende i Århus.
72. Rosenkrantz I, s. 170 f., Hj.-N. Festskr., s. 351.
73. Hj.-N. Festskr., s. 373.
74. Hj.-N. Prok., s. 167 f.
75. V. Falbe-Hansen og W. Scharling: Danmarks statistik I 1885, s. 568 f.
76. Rosenkrantz II, s. 7.
77. Hj.-N. Festskr., s. 356.
78. Samme, s. 375.
79. Samme, s. 346.
80. Hj.-N. Prok., s. 261.
81. Hj.-N. Prok., s. 83.
Å. g. t. III, s. 66.
82. J. Deigaard: Blandede digte. 1847, s. 5 f.
83. G. L. Baden: Den studerede og ustuderede danske embedsmand. 1820.
84. J. Deigaard: Forsvar for den såkaldte danske jurist eller ustuderede embedsmand imod dr. G. L. Badens angreb. 1820. Den nævnte cand. jur. var Chr. Micael Rottbøll Ørum, der kom til Viborg 1817. Hj.-N. Prok., s. 357.
85. Viborg havde på den tid foruden Rottbøll Ørum en fremragende latinsk jurist i Fr. Christopher Gundelach. Han var blevet borgmester og byfoged samt by- og rådstueskriver i Viborg 1815. Gundelach havde også bevilling for alle overretter i begge riger. Hj.-N. Prok., s. 120. Den næste cand. jur. som overretsprokurator i Viborg var Chr. Magdaluus Jespersen, der fik prøvetilladelse 1834. Hj.-N. Prok., s. 171.
86. DBL V (1934), s. 494.
Elberling I, s. 113.
Hj.-N. Prok., s. 79 f.
87. DBL (Bricka), bd. XII (1898), s. 468.
Elberling II, s. 109.
Hj.-N. Prok., s. 261.
Å. g. t. II, s. 324.
88. DBL (Bricka), bd. VIII (1894), s. 299.
Elberling I, s. 232.
Hj.-N. Prok., s. 164 f.
Nordengaard, s. 194.
89. Sigvard Skov: Byfoged Jørgen Nielsen i Århus. Å. st. årb. 1955, s. 118—130.
Hj.-N. Prok., s. 249.
90. Valgprotokoller med stemmelister i Århus bys arkiv (skattevæsenet).
91. Svundne tider III, s. 45.
Topsø-Jensen, s. 8 ff.
92. Hj.-N. Prok., s. 197 f.
93. Svundne tider III, s. 36.
94. J. Deigaard: Blandede digte, s. 144.
95. Svundne tider III, s. 122 f., 130 f., 135.
Topsø-Jensen, s. 12.
96. Hj.-N. Prok., s. 168.
97. Topsø-Jensen, s. 14 ff.
98. Hj.-N. Prok., s. 167.

99. Brevene til Dahl, s. 75 ff.
 100. Hee til Dahl ^{6/12} 1850.
 101. Hj.-N. Prok., s. 253.
 102. Mohr til Dahl ^{14/10} 1850.
 103. Svundne tider III, s. 186.
 104. Hj.-N. Prok., s. 253, 349 f.
 Å. g. t. II, s. 114.
 105. Juridisk månedsskrift 1843. Hefte 1—2.
 — Rosenkrantz II, s. 194 f.
 106. Hj.-N. Festskr., s. 387.
 107. Rosenkrantz II, s. 172 f.
 108. Hj.-N. Prok., s. 188.
 109. Samme, s. 238. Den anden i rækken
 havde været Christen Rasmussen, der
 blev prøveprokurator 1813 og under-
 retsprokurator i Århus stift 1815. Han
 blev forstander 1823. I 1825 fik han
 stillingen som birkedommer og skri-
 ver til Vilhelmsborg birk. Se Hj.-N.
 Prok., s. 275.
 110. Om Chr. C. Schiøtt ved man kun, at
 han er konfirmeret i Horsens.
 Hj.-N. Prok., s. 295.
 111. Rigsdagstidende 1867/68. Loven i til-
 læg A, sp. 1725—1730.
 112. Rigsdagstidende 1867/68, Folketinget,
 sp. 5023, 6366 f.
 Rosenkrantz II, s. 177 f.
 113. Rosenkrantz II, s. 176 f.
 Hj.-N. Festskr., s. 383 f.
 114. Rosenkrantz II, s. 179 f.
 115. Samme, s. 194.
 116. Samme, s. 180 f.
 Hj.-N. Festskr., s. 383 f.
 117. Hj.-N. Prok., s. 199.
 118. Samme, s. 349 f.
 119. Samme, s. 231 f.
 120. Hj.-N. Festskr., s. 405.
 121. Vilhelm Lauritz Cortes i Trondhjem.
 Se Hj.-N. Sagf., s. 80.
 122. Hj.-N. Sagf., s. 20.
 123. Samme, s. 32 (Basse), s. 100 (Esmann).
 124. Samme, s. 32.
 125. Samme, s. 385.
 Å. g. t. III, s. 430.
 126. Hj.-N. Sagf., s. 32 f.
 127. Samme, s. 81 f.
 128. Se note 7 og 8.
 129. DBL XI (1937), s. 76.
 Elberling I, s. 228.
 Hj.-N. Sagf., s. 175.
 130. DBL XVII (1939), s. 45 f.
 Å. g. t. III, s. 277 f.
 Hj.-N. Sagf., s. 283 f.
 131. Hj.-N. Sagf., s. 415.
 132. Samme, s. 328.
 Å. g. t. III, s. 276 f.
 133. Samme, s. 66.
 Pjecen »Socialdemokratisk forening
 5. kreds, 50 års partiarbejde 1887—
 1937«.
 Å. g. t. III, s. 283.
 DBL XI, s. 76.
 134. Statsvetenskaplig tidsskrift 1952,
 s. 97 f.
 Niels Skriver Svendsen: Demokratiets
 genrejsning. 1926.
 C. E. Pedersen: Samstyre (i tidsskrift-
 tet »Grundskyld«, 1949), s. 53 f.
 DBL XVIII (1940), s. 96 f.
 Hj.-N. Sagf., s. 308.
 P. Andersen: Dansk statsforfatnings-
 ret. 1954, s. 222 f.
 135. Oplysningerne stammer dels fra »Ud-
 drag af Århus byråds forhandlinger«,
 dels fra H.-N. Sagf. Prokuratorerne
 er kendt før, om Esmann, se Hj.-N.
 Sagf., s. 100, Schwenn — s. 354 f.,
 Holst — s. 169, Weng — s. 402.
 136. DBL XII (1937), s. 411 f.
 A. g. t. II, s. 331, III, s. 32, 333 f.
 Hj.-N. Sagf., s. 214. — Fr. Dahl: Ho-
 vedpunkter af den danske retsviden-
 skabs historie.

Efterbemærkning. Ovenstående forekommer *H. Hjorth-Nielsens* navn hyppigere end noget andet. Hans livslange studier, der har affødt sagførerstaterner og den i 1954 sammen med *A. Falk-Jensen* påbegyndte 4-binds fortegnelse over jurister m. m. 1736—1936, har givet retshistorien og personhistorien et vigtigt materiale i hænde. De fremlagte personalhistoriske data gør bøgerne både til opslagsværker og til et kildemateriale, der rummer mangfoldige muligheder for samlende undersøgelser. Hidtil er det ikke sket, men det foreliggende lokale længdesnit er bl. a. et forsøg på at vise en af mulighederne i anvendelse.

Prokuratormilieuet 1848–1864

Belyst ved breve fra Moesgård-arkivet

Indledning.

I det 19. århundredes Århus er det største navn Hans Broge; i al fald er det oftest ham, der tænkes på, når byens udvikling i det sidste hundredår er under debat. Der er ikke noget forkert i at sætte den store handelsmands og lokalpolitikers indsats overordentlig højt — derimod nok i at lade ham stå alene. Han havde værdige partnere, og han byggede videre på et solidt grundlag lagt af andre. En af disse andre var stiftamtmand Christian Dahl til Moesgård. Dahl var i mange henseender Broges modsætning; deres eneste berøringspunkt var faktisk pionergerningen: Broges i by og landsdel, Dahls noget mere vidtfavnende, helt ind i de regeringskontorer, der hørte den nye forfatning til; men hver på sin vis har de været med til at gøre Århus til den by, den er i dag.

Christian Dahls smukke gård, Moesgård, vil være kendt af mange, der har benyttet et Århusbesøg til også at gøre sig fortrolig med de tilstødende, store skove mod syd. Lige så skønt den falder sammen med det frodige, østjyske landskab, lige så mærkværdig ville dens indre virke på den besøgende, om han kunne træde indenfor. Det er kun få år siden, stiftamtmandens yngste datter, Bothilde Dahl, døde, og hun efterlod de mange værelser og stuer næsten i den orden og med det udstyr, som hun havde overtaget dem fra forældrene. Sjældent kommer man en levende fortid på så nært hold som her, hvor man endnu næsten kan sanse den gamle embedsmand, se ham med opknappet uniformsjakke og lang pibe i sofaen i den lille stue til højre for indgangsdøren, hvor billeder af den nationalliberale tidsalders mænd og kvinder fylder væggene.

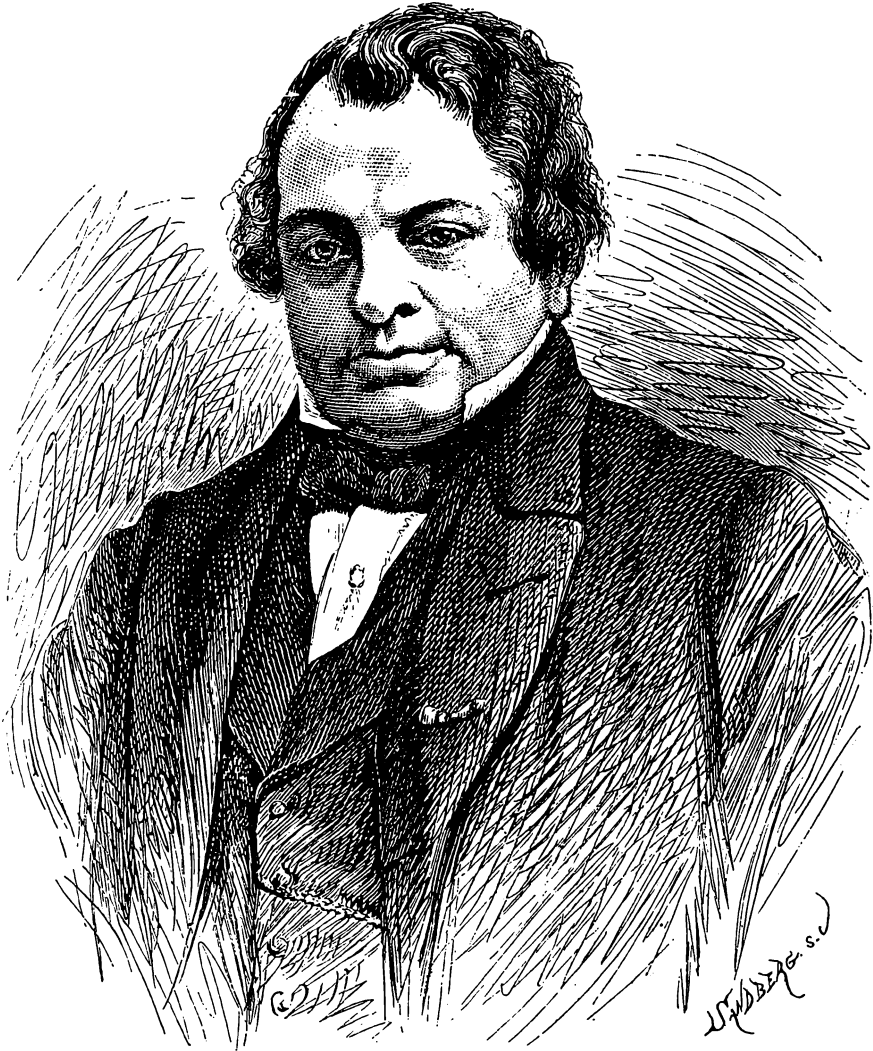
Dahl selv havde megen sans for historien; herom vidner også hans bibliotek, det største private i Jylland, opstillet i et ejendommeligt, ovalt værelse. Hans mangeartede virksomhed affødte naturligvis et omfattende arkiv, og for dettes bevarelse var han meget omhyggelig. Det står den dag i dag på Moesgård og rummer i sine pakker fornemme bidrag til

såvel Århusegnens som hele Danmarks historie. Man møder i registraturen lange rækker af »store navne« — politikere som Estrup, Frijs, Holstein-Holsteinborg, Krieger, Lehmann, Ploug og Tscherning, historikere som Allen og Wegener, digteren Hans Egede Schack, arkæologen J. J. Worsaae og mange andre.

Fra Dahls arkiv er her udvalgt en række brevskrivere tilknyttet prokurator kredsen i Århus. Blandt brevene er yderligere udvalgt breve, der viser den kollegiale kontakt mellem byens prokuratorer, deres daglige interesser og oplevelser i krig og fred, og sidst, men ikke mindst, giver de et fængslende kulturbillede fra et afgrænset samfundslag i provinsen i 1850-erne. Det er givetvis den socialt førende klasse, som afspejles i brevene, der samtidig er vidnesbyrd om en medleven i tidens problemer, lige så stærk som den, der kendes i hovedstadens ledende borgerskab.

I udvalget står som en særlig gruppe de ni første breve, der er fra kasserer i Nationalbankens filial, overretsprokurator *Chr. R. Otterstrøm*. Man møder de to prokuratorer og nationalliberale politikere under de særlige opgaver, de havde at varetage i treårskrigen, Dahl som konstitueret amtmand i Skanderborg og Otterstrøm som »politisk kommissær« i Århus, 3: først var han adjungeret stiftamtmanden, senere blev han formelig konstitueret i stillingen. Begge var blevet indsat af Orla Lehmann under en rejse, han som regeringskommissær foretog i Jylland i april—maj 1848, og begge erstattede de embedsmænd, der i den akutte situation ikke havde regeringens tillid, nemlig kammerherre Hans Lindholm i Skanderborg og kammerherre Andreas Graah i Århus¹. Lindholm havde gjort sig bemærket ved forskellige uheldige dispositioner, og Graah var i forvejen kendt som usmidig repræsentant for den gamle enevælde². Lehmann og med ham regeringen følte sig mere tryk ved at vide lokaladministrationen i hænderne på håndfaste og pålidelige partifæller. Dahls og Otterstrøms nationalliberale sindelag havde allerede for år tilbage bragt dem frem blandt partiets jyske ledere.

Otterstrøm tager ret lidenskabsløst på den vanskelige situation. Hans væsentligste »hovedpine« er kontributionerne til fjenden, både at få dem inddrevet og at få dem af sted — samtidig med at han oprigtigt håber, at det på grund af tilbagerykningen skal lykkes helt at undgå at sende noget. At den almindeligt refererende stil ikke er udtryk for manglende følelser for begivenhederne, viser brevet af 11. april 1849, hvor Eckernførde-episoden ligesom helt har standset hans virksomhed for en stund.

Christian Dahl til Moesgård.
Efter træsnit i Illustreret Tid. 1872, nr. 656.

Dahl befinder sig på dette tidspunkt ved den grundlovgivende rigsforsamling i København, hvoraf også Otterstrøm var medlem. Bortset fra valgkredsordningen for landstinget er de almene politiske problemer ikke fremme i disse breve, så meget mere plads optager de til gengæld hos andre brevskrivere, der ellers ikke var Dahls meningsfæller.

Den typiske prokurator og hans forretninger fremtræder tydeligt i *Jens Christian Hee's* breve. Han var i det ydre en særpræget skikkelse,

et uheldigt fald i barndommen havde bøjet hans rygrad, så at han til lange arme og ben havde fået en kort og puklet overkrop med hovedet mellem skuldrene. Hans livsglæde var dog ikke knækket, og poetisk talent gjorde ham til kredsens maitre de plaisir, der til festlige lejligheder gerne mødte op med en sang af egen tilvirkning. Højesterets-assessor Gottlieb Andreas Jensen fortæller i sine erindringer, at da hans forældre efter deres bryllup i Viborg i foråret 1834 var på vej mod Århus, var Hee selvanden gået dem i møde for før deres indtog i byen at afsyngne en sang til deres pris³.

Hee's forbindelse med Dahl var dels et forretnings-, dels et venskabsforhold. Dahl boede omkring 1850, når han ikke var på Moesgård, i bygningen Trods Katholm på hjørnet af Mindegade og Fredenstov. Trods Katholm lå midt i det store areal, han ejede sammen med Hee, og som de udstykkede i byggegrunde i denne tid; arealet begrænsedes af de nuværende gader: Posthussmøgen, bagsiden af Søndergade, Sønderallé til ned mod A/S Th. Ths. Sabroes grund og op ved Ridderstræde⁴. Hee selv flyttede i 1850 til Fredenstov 955 (nuværende nr. 6), hvorfra han administrerede grundsalget under Dahls hyppige ophold i København, og gjorde det med godt udbytte. Hee drev i det hele taget en omfattende spekulation med ejendomme og gårde, og det ærgrede ham, at han skulle til at betale skat af de indtægter, han herved såvel som ved sine forretninger i det hele erhvervede sig. Det nye i tiden var han yderst skeptisk overfor, og i meget delte han anskuelser med de konservative. Krigsminister C. F. Hansen, der »ikke i sin helhed sympatiserer med de regeringsprincipper, der nu siges gjorte gældende« (brev nr. 18, 15. dec. 1850), havde han meget tilovers for på trods af den uheldige figur, ministeren ofte gjorde i Rigsdagen. Han så i ham personificeret de gode gamle dage, og derfor er han så forarget over Carl Plougs angreb på ham i »Fædrelandet« i anledning af den skarpe debat om hans hærbudget ved treårskrigen afslutning, hvor han i stedet for forventede nedsættelser gik ind for større udgifter. Den redelige vilje, selv i politik, bør ikke mistvivles eller mistænkeliggøres med flove vittigheder. Hee fatter hverken princippet i eller berettigelsen af den parlamentariske debat; vittighederne forstår han derimod udmærket, og han holder sig heller ikke selv tilbage, som når han anbefaler Ploug til »ledelsen af vore diplomatiske forhold« (19. oktober 1851). At hans synspunkter hverken er moderne eller populære, er Hee klar over, og

det er vel derfor, han (nr. 22, 1. febr. 1852) så stærkt understreger, at han »langt fra er reaktionær«, men blot mener, at forfatningen kom for tidligt. Afstemningslisterne viser i øvrigt også, at Hee en enkelt gang, i 1852, stemmer nationalliberalt.

De kommunalpolitiske emner præsenteres i brevene fra *Christian Peter Hertz*, der i erhvervsmæssig henseende står uden for de andre brevskrivere, idet han ikke var prokurator. Han er alligevel medtaget, fordi han var et vigtigt led i kredsen omkring Dahl, der var gift med hans plejedatter Emilie. Fru Dahls fader var en norsk skibskaptajn Eric Andersen.

Hertz var født i Århus i 1796 som søn af en skipper. Han blev handelsuddannet i Randers og kom derefter som kommis til huset Mussmann & Schwedler i Århus⁵. Efter dette firmas fallit i 1818 fristede han en tid lang en kummerlig tilværelse som privatlærer og keglerejser. I 1820 kom han på prokurator Jørgen Nielsens kontor, hvor han efterhånden avancerede til fuldmægtig. Her begyndte han selvstændigt at foranstalte kvartalsauktioner for løsøre. Auktionerne blev meget populære og afholdtes senere månedligt. Da »Sparekassen for Århus By og Omegn« blev oprettet i 1839, overtog Hertz stillingen som kasserer og leder, men han kaldtes fortsat auktionsholder Hertz, senere fik han tillagt justitsrådstitlen.

Hertz tog ivrigt del i byens kommunale anliggender, først som medlem af og i mange år formand for borgerrepræsentationen, siden som borgerlig rådmand. I byens historie har han fået et noget ejendommeligt minde. Der er næppe nogen tvivl om, at han var, hvad man kalder en »distanceblænder«. Med et brysk og overlegent væsen forstod han at dække over åbenbare mangler i karakter og viden, mangler, som først åbenbarede sig i 1878, tre år efter hans død, men da også med katastrofale følger for den sparekasse, hvis ledelse havde været ham betroet i 36 år. En opgørelse konstaterede i 1878 en underbalance i kassens regnskaber på op mod 300.000 kr. Hertz var næppe nogen bedrager; men han havde ganske simpelt ikke begreb om regnskabsførelse. Når han et stykke tid ind i et nyt år skulle afslutte det foregående års regnskab og ikke kunne få det til at stemme, benyttede han blot af det nye års udlån så mange, som var nødvendige for at skaffe balance til veje. Denne trafik kunne han drive i samtlige sine kassererår, fordi der i virkeligheden slet ikke blev revideret. Det fortælles, at han hvert år præsentere-

rede sine revisorer bøger og papirer i eet værelse og et veldækket frokostbord i et andet; han gav dem derefter valget mellem arbejdet og den kulinariske nydelse, idet han bemærkede, at bøgerne stod han inde for. Valget faldt aldrig revisorerne svært; de stolede på den selvsikre Hertz og valgte den gode mad⁶.

Hertz' breve giver adskillige småtræk af det fashionable provinsliv. Man følger ham til koncert på hotel Royal; han bringer lidt sladder om bryllupper og forlovelser (der dog her er udeladt), og han tager på baderejse til Carlsbad for sin slemme gigts skyld. Som aktiv kommunalpolitiker og konservativ er han ikke indstillet på ændringer i den kommunale styreform — og i alt fald slet ikke på ændringer, der medfører øget arbejde for borgerrepræsentationens medlemmer, således som loven om indkomstskatten vil gøre det. Som Hee har han ingen tillid hverken til den nye forfatnings muligheder eller til de nye stænder, der nu får et ord med at sige. Da koleraen optræder i 1857, er han ikke særlig interesseret i at medvirke ved eventuelle modforanstaltninger. Mange års offentlig tjeneste har lært ham kun at holde sig til pligter i snævraste forstand. »Gør man mere, får man Stank for Dank« (nr. 42, 26. sept. 1857).

Det sidste brev fra Hertz er et vemodigt billede fra 1864. Den ulykkelige krig hviler tungt på sindene; der er en skæbnsvanger ro og stilhed overalt. Klublivet er gået i stå, og den eneste opmuntring er et spil whist med Hans Broge. Brevet er en lille perle til belysning af stemningen i disse måneder.

Noget nærmere, personligt forhold var der ikke mellem Dahl og prokurator, godsejer *Caspar Peter Rothe Ingerslev* til Marselisborg. Hovedparten af deres korrespondance har et forretningsmæssigt præg, og her er derfor kun medtaget to breve, der begge belyser Ingerslevs politiske anskuelser. Han var også konservativ, næsten en junkertype. Han ønsker nok (nr. 24, 21. okt. 1852), at amtmandens indflydelse i amtsrådet skal begrænses, men kun til fordel for sædegårdsejerne, der er alene om at have den fornødne uddannelse og indsigt; nogen dybere respekt for bondestandens politiske anskuelser findes heller ikke i det brev, hvor han på landboforeningens vegne viderebringer dens protest mod næringsfriheden (nr. 33, 2. febr. 1856).

Den femte korrespondent *Hans Henrik Mohr* er ikke Århusborger på det tidspunkt, hvor brevene skrives; men han havde været det. Mohr

var født i Malling i 1819 og havde nogle år som yngre gjort tjeneste hos en onkel på Wilhelmsborg godskontor. Efter i 1840 at være blevet exam. jur. kom han på kontoret hos Dahl; 1844 blev han konstitueret fuldmægtig ved Hasle m. fl. herreders kontor i Århus og endelig 1848 fuldmægtig ved Holbæk amtstue. Det er i denne stilling, han her dukker op i 1850, og han er ikke alt for veltilpas med sine økonomiske omstændigheder; han søger ivrigt efter en selvstændig virksomhed, og da dette ikke synes at lykkes, har han alligevel »efter aftale med amtmanden« besluttet at gifte sig (nr. 13, 14. okt. 1850). Selv om Mohr tilsyneladende ikke sidder inde med meget initiativ, kan hans breve sikkert alligevel tages som et eksempel på de vanskeligheder, exam. jur.'en kunne have både med at komme i gang og med at klare dagen og vejen, og så var de 600 rigsdalere, han sætter som minimum, endda omtrent det dobbelte af en fuldbeskæftiget håndværkers årsløn⁷. Et vidnesbyrd om tidens store classeskel. Af Mohrs breve fremgår også et andet, tidsypisk træk, som man måske kunne kalde »den topografiske ambition«. På trods af åbenbart ret gode muligheder i Lemvig brænder han ikke af iver efter at drage vestpå; alt, hvad der lå vesten for Viborg, var for mange en udørk.

Trods sine spekulationer og vanskeligheder lykkedes det dog om sider Mohr at komme i havn. I 1853 blev han prokurator i Kalundborg og var oven i købet dertil så heldig at få et lille ekstraben i form af en godsforvalterstilling. Samme sommer var han nogle måneder under en vakance konstitueret borgmester og byfoged i byen. Måske har han her ved kunnet tjene til at klare de etableringsvanskeligheder, som han drøfter med Dahl. Han virkede til 1882, da han opgav sine forretninger for at flytte til København; 1894 døde han.

Teksten i brevene er gengivet med den originale skrivemåde. Karakteristiske fejl, som de ikke mindst findes hos Hee og Hertz, er således bevaret. Derimod er tegnsætningen af hensyn til den umiddelbare forståelse undertiden moderniseret. I de ledsagende noter er ikke kommenteret detaljer i sagførerforretninger og grundhandler, som mere er medtaget på grund af deres karakter end for det reale indhold. Oplysninger om brevenes personer må søges i personregisteret. Udeladelser i teksten er markerede med prikker, manglende ord er indskudte i kritiske parenteser.

1. *Fra kasserer i Filialbanken, overretsprokurator Chr. Otterstrøm.*

[Århus, den 12. maj 1848].

Allerhøistærede!

Jeg har været saa beskjæftiget, at det har været mig aldeles umuligt før at nedskrive nogle Linier til Dem, hvorfor jeg maatte sende Dem mundtlig Underretning med den Person, som i Gaar bragte mig Deres Brev.

Kl. 6 i Morges forlod de sidste fjendtlige Tropper vor By. De havde her ligget paa Gaderne hele Tiden. Som jeg hører, havde de taget Veyen over Skanderborg, hvilket jeg næsten skulde tro, maatte grunde sig paa en Ordre, som Zastrow i Aftes eller i Nat maa have modtaget fra Wrangel.

Til Oplysning for Dem vedlægger jeg en Fortegnelse over de Quantiteter af Forplejnings Articler, som vi maatte forpligte os til at levere for Aarhus Amt; men vi søgte at vinde al den Tid med Leverancerne, som det var muligt at erholde, og det blev os tilstaaet til næstkommende Tirsdag Aften, da Leverancerne saa skal finde Sted i Horsens.

Zastrow tog Kherre Graah med sig for at fremstille ham i Hovedquarteret, formodentlig som en Demonstration med Hensyn til andre Amtmænd.

Skulde Zastrow opholde sig i *Skanderborg*, naar dette ankommer dertil, beder jeg Dem aflevere Indlagte til ham, efter at De har gjort Dem bekendt med Indholdet og forsegle det.

I andet Fald kunde det maaskee afsendes til Horsens, hvor det maatte træffe ham.

Hvert Minut er her kostbart.

Deres forbundne

Chr. Otterstrøm.

2. *Fra kasserer i Filialbanken, overretsprokurator Chr. Otterstrøm.*

Aarhus, d. 20. Mai 1848.

Min allerhøistærede Ven!

Det var ubehageligt, at jeg i Torsdags kom for sildigt til *Skanderborg* for at træffe Dem der; men Deres Hr. Broder vil have sagt Dem,

hvad der er min Mening med Hensyn til den Skrivelse fra det fjendtlige Armeecorpses Intendantur, som er Dem tilhændekommen.

Jeg har affattet en Forestilling, som jeg vil lade afgaa til Minister Lehmann som Regjeringscommissair, til hvilken jeg vel har taget Anledningen af den mig meddeelte Gjenpart af Intendanturens Skrivelse, men dog fornemmeligen begrundet der paa, at dersom den nuværende Tilstand i længere Tid maatte vedblive uforandret, kan der næppe være nogen rimelig Grund for at antage, at de Amter, der ligger Veile nærmest og frembyde saa store Midler til den fjendtlige Hærs Underholdning, skulde blive forskaanede for yderligere Requisitioner.

»Iris« kommer hertil fra Kiøbenhavn i Morgen og gaaer tilbage næste Mandag.

Hoslagte Brev fra Viborg Stiftamtmandskab kom hertil i Nat ved Presse, indsluttet i et Brev til Aarhus Amt.

Det angaaer nogle Stude, som var kjøbte i Salling, og som befrygtes at være kjøbte for at tilføres Fjenden.

Jeg troer rigtignok, at dersom Fjenden havde ladet købe Stude, istedet for at tage Kreaturer, hvor de maatte findes, maatte det være Bestemmelsen at bringe dem igjennem Slesvig til de Tropper, som ligge der og i Holsten. De komme vistnok altsaa hverken igjennem Aarhus eller Skanderborg Amter, og saa længe disse Amter ikke ere occuperede, turde det nok være lige saa vanskeligt at finde tilstrækkelig Grund for at standse dem der, som Bretton maa have funden, at der manglede ham for at hindre dem Afgang fra Salling.

Med mange Hilsener til Deres Hr. Broder.

Deres meget forbundne

Chr. Otterstrøm.

3. *Fra kasserer i Filialbanken, overretsprokurator Chr. Otterstrøm.*

Aarhus, d. 22. Mai 1848.

Kjære Ven!

Kammerherre Graah, som vi saa uventet gjensaae i Eftermiddag, bragte mig Afskrifterne af Intendanturens og Zastrows Skrivelser, og sagde mig, at De ønskede at conferere mundtlig med mig derom i Mor-

gen Formiddag inden Kl. 11. Det træffer sig imidlertid desværre saaledes, at jeg i Morgen nødvendig maa være hele Dagen paa Banken, da Bogholderen i de sidste tre Dage har samlet en stor Mængde Vexler, og de Paagjældende ere tilsagte at berigtige Discontoen deraf i Morgen.

Jeg kan forresten, hvad den ovenmeldte Sag angaaer, ikke nægte, at jeg nærer stor Tvivl om, at det fjendtlige Armeecorps, saaledes som det for Øjeblikket seer ud, vover paa at detaschere et Corps op i Jylland for at inddrive Levnetsmidler, naar man ikke er saa stærk, at man med det samme kan besætte Horsens og Aarhus, men det faae vi vel snart at see, dersom vi forholde os rolige og ikke sende dem noget. Vil De modtage Indbydelsen til at besøge Rohs Loos i Kolding.

Klokken er slaet 9. Düring lukker altsaa. Lev vel fra

Deres hengivne og forbundne

Chr. Otterstrøm.

4. *Fra kasserer i Filialbanken, overretsprokurator Chr. Otterstrøm.*

Aarhus, d. 26. Mai 1848.

Min høitagede Ven!

Jeg var netop gaaet tilsengs, da jeg i Aftes Kl. 11 modtog pr. Estafette Deres ærede Skrivelse med vedlagte Gjenparter af Ræders og Herslebs Breve. Da jeg aabnede Deres Brev, var jeg gandske af den Formening, at det indeholdt en Meddelelse om, at de fjendtlige Tropper havde sat sig i Bevægelse for at gaa herop i Jylland, og jeg blev derfor betydeligen overrasket, da jeg erfarede det Modsatte, nemlig at de trak sig tilbage mod Kongeaaen.

Jeg affærdigede øjeblikkeligen en Stafet med Efterretningen til Kammerherre Lorentz, men Briggen St. Thomas havde i Gaar forladt Rheden tilligemed de norske Krigsskibe og var ikke kommen tilbage.

Endnu haves der, saavidt jeg veed, ikke nogen paalidelig Efterretning om, at Tilbagetoget er fortsat over Kongeaaen; men det Rygte, som i Dag har udbredt sig her om, at det Hele blot skulde være en Diversion for at skuffe os, anser jeg for at være uden al Grund.

Siden i Gaar Middag bleve danske Tropper landsatte ved Ebeltoft,

og i Dag kom hertil med »Lolland« og »Iris« to Compagnier af 9. Linie-battaillon, samt General Moltke.

Vi føre altsaa nu et gandske andet Liv end de foregaaende Dage.

Folk, som havde opgivet alt Haab og kun talte om Plyndring og Brandstiftelse, ere blevne modige igjen og beklage kun, at vi ikke have kunnet faa Tid til at banke Fjenden ud af Jylland. Kraiberg kom i Dag tilbage fra Kiøbenhavn og medbragte foruden en Hilsen fra Minister Lehmann, hosfølgende Pakke til Dem samt en lignende til mig. Han tilføjede, at det ikke hastede saa meget med Afsendelsen, at den jo godt kunne oppebie den ordinaire Posts Afgang, og derfor sende jeg den med Deligence Posten, som afgaaer herfra i Morgen tidlig.

Med mange Hilsener til Deres Hr. Broder og Dem selv.

Deres meget hengivne og forbundne

Chr. Otterstrøm.

5. *Fra kasserer i Filialbanken, overretsprokurator Chr. Otterstrøm.*

Aarhus, d. 27. Mai 1848.

Allerhøistærede Ven!

Der er rigtig nok kommen et Brev til Amtet her fra Randers Amt, hvorved man opfordres til at klage hos General Wrangel over de af hans Tropper forøvede Røverier, som skulle være stridende imod hans Proclamation, men saa rimeligt, som det kunde være, at selv en Øvrighed førte Klage hos en fjendtlig Anfører over Excesser, som hans Tropper maatte have begaaet, saa latterligt vilde det forekomme mig at klage over Udpresningen, som alene kunne være udførte efter Befaling.

Man maatte da i det Mindste have Føje til at antage, at Udpresningen var skeet af en underordnet militair Autoritet for egen Regning; men dette kunde for Aarhus Amts Vedkommende, hvad de borttagne Heste angaae, saa meget mindre være Tilfældet, som det ved den Protocol, der blev optagen, da Kammerherre Graah var i Kolding, blev ham tilkjendegivet, at der skulle leveres 110 Heste fra Aarhus Amt, hvilke vilde blive tagne med Magt, dersom de ikke præsteredes frivilligen.

Naar hertil kommer det Unyttige i slige Reclamationer, som maa være indlysende for ethvert fornuftigt Menneske, troer jeg, at man meget godt kan forsvare ikke at have foretaget noget, der i det Høieste blot kunde have Skin af Iver uden at have nogen reel Betydning.

De seneste Efterretninger angaaende Fjendens Tilbage tog ere jo endog langt bedre, end man just kunne have ventet det, thi er Hovedquarteret allerede nu saa langt nede i Slesvig, som Flensborg ligger, maa det ogsaa være rimeligt, at ikke alene Jylland, men tillige Slesvig skal rømmes.

Deres hengivne og forbundne

Chr. Otterstrøm.

6. *Fra kasserer i Filialbanken, overretsprokurator Chr. Otterstrøm.*

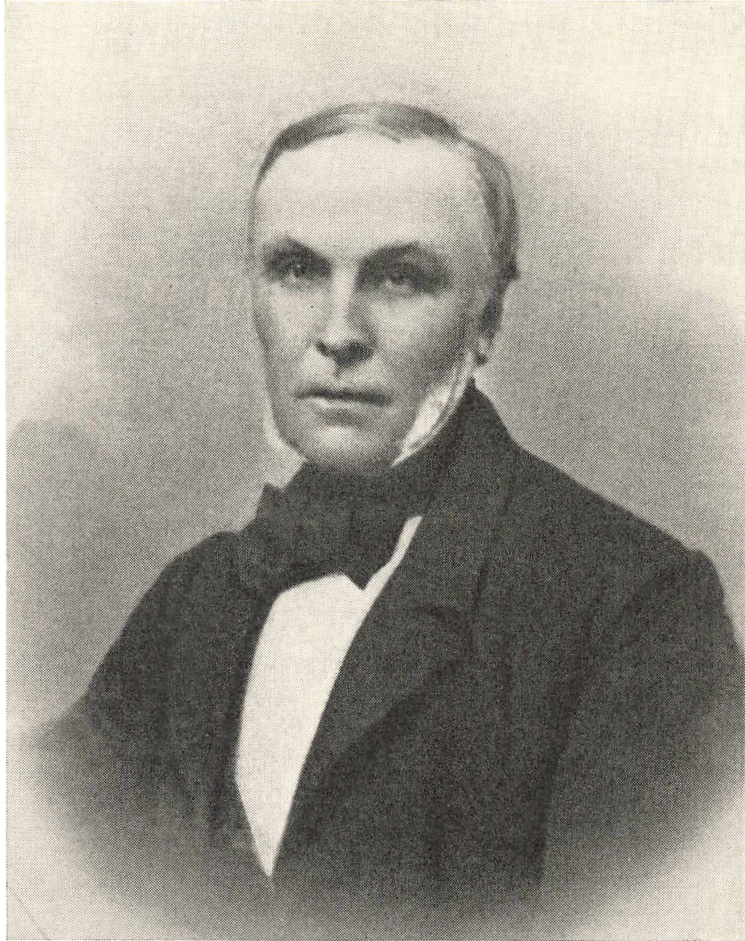
Aarhus, d. 1. August 1848.

Min allerhøiestærede Ven!

De har tilskreven mig et officielt Brev angaaende Assistance af Aarhus Amt til Udredelsen af de militaire Kiørsler, som nu fordres af Skanderborg Amt, men derved at De har convoluteret det til »det kongelige Amthaus i Aarhus«, er det falden i Hænderne paa Kammerherre Graah. Han viste mig det i Formiddags, men vilde ikke udlevere det, uagtet jeg underrettede ham om, at det stod i Forbindelse med en foregaaende Correspondance imellem os, og tilbød mig at besørge den videre Expedition.

Vi talte imidlertid noget om Sagen, og jeg yttrede, at der naturligviis burde gives Amtsforvalteren Leilighed til at erklære sig derover, hvilket Kammerherren ogsaa, men dog først efter nogen Vægning, gik ind paa, uagtet det forekommer mig at maatte følge aldeles af sig selv. Derpaa stak han Brevet i sin Brystlomme (det var nemlig paa Banken, at vi talte sammen) med de Ord: »at det hastede dog ikke dermed«. De veed altsaa nu, hvor Sagen stikker, dersom De ikke skulde høre videre derom for det Første.

Det er forresten vanskelig med Nøiagtighed at bestemme Antallet af de til Brødtransporten fornødne Vogne, da Bagerne ikke kunne bringes til at levere bestemt, hvad de skulle.

Chr. Otterstrøm.

Foto. Danmarks Nationalbank, Århus.

I Gaar blev der et Deficit hos de Fleste, og jeg arrangerede det derfor saaledes, at der kun bliver tilsagt 20 Vogne til i Morgen, da jeg ikke kunde regne paa mere end 2000 Brød, og hver Vogn meget godt kan føre 100; men i Eftermiddag bringer Wellejus mig den Besked, at Bagerne vilde i Morgen levere, hvad de vare blevne til Rest med, og jeg maa da igjen lade omtrent 500 Brød ligge til næste Transport. Altsaa vil da rimeligviis paa Fredag komme til at afgaae 25 Vogne herfra.

Med sand Høiagtelse

Deres forbundne

Chr. Otterstrøm.

7. *Fra kasserer i Filialbanken, overretsprokurator Chr. Otterstrøm.*

Aarhus, d. 16. August 1848.

Min allerhøistærede Ven!

Jeg haaber, at Wellejus i Dag har underrettet Justitsraad Bingesbøll om, at der paa Fredag kun vil behøves 15 Vogne til Brødtransporten, og at denne Meddelelse vil blive taget til Følge.

Det er sandsynligt, at jeg næste Mandag afreiser med »Iris« til Kiøbenhavn, hvorfra jeg vil være tilbage ved denne Maanedes Udgang.

Skulde jeg der kunne være Dem til nogen Tjeneste, har De at befale over mig.

Det bliver vel nu til Vaabenstilstand, og om det end skulde trække noget ud med Afgjørelsen, holder jeg mig dog overbeviist om, at de fjendtlige Tropper ikke ville forsøge paa at trænge ind i Jylland.

Med Høiagtelse og Hengivenhed

Deres forbundne

Chr. Otterstrøm.

8. *Fra kasserer i Filialbanken, overretsprokurator Chr. Otterstrøm.*

Aarhus, d. 11. April 1849.

Allerhøistærede Ven!

Jeg var naturligviis i Henhold til vor Samtale i Løverdags kommet til Dem i Søndags Aftes, dersom ikke Efterretningen om vore Krigsskibes ulykkelige Skjæbne i Eckernførde Bugt havde forhindret mig i at blive færdig med det, som jeg gjerne vilde have sendt med Dem. Det var mig i det første Øjeblik, eller rettere sagt, den hele Aften aldeles umuligt at løsrive Tanken fra hin Begivenhed og fæste den paa Andet, og selv i de senere Dage har den bestandig foresvævet mig.

Deres venskabelige Skrivelse af Gaars Datum modtog jeg i Eftermiddag og kan forsikre Dem, at De ikke har nogen Grund til at nære Frygt for De Dem tilhørende, ved Bankcomptoiret beroende Activer. Endnu staae de tydske Tropper i Slesvig ikke saa meget nær ved Grændsen, og selv om de maatte overskride denne, er der dog 14 Miil til Aarhus. At endeel af vore ved Grændsen staaende Tropper vil gaae op i

Jylland, kan der heller ikke være Tvivl om, da de have sendt deres Transportvogne med Materiale nord paa. Med Bogholder Fabricius har jeg aftalt de Forholdsregler, som vi ville tage for at bringe Penge og Penge Effecter fra Comptoiret i Sikkerhed, dersom Fjenden maatte trænge op i Jylland. Forresten meddelte jeg ham strax Deres Ønske om, at Hypothekerne ved Deres Laan maatte blive oversendte til Banken, skjøndt jeg vel vidste, at det ikke lod sig gjøre paa den Maade.

I Directionens Skrivelse til Comptoiret med Dagsposten indeholdtes der Intet angaaende Oversendelse af Nogetsomhelst, og saa længe Forholdene ikke gjør det paatrængende nødvendigt, vil Comptoiret ikke kunne være berettiget til at afvige fra de sædvanlige Former, og hvis De fremdeles maatte ønske at faae Deres Laan oversendte til Nationalbanken, forinden nogen almindelig Afsendelse fra Comptoiret maatte finde Sted, vil det [være] nødvendigt, at De henvender Dem til Directionen med Begjæring derom, for at Directionen derefter kan forlange dem sendte. Afsendelsen herfra vilde da kunne skee enten med »Lolland« til Kallundborg eller med »Iris« directe til Kiøbenhavn paa Mandag, og før vilde den i ethvert Fald ikke herfra kunne finde Sted med Posten. Iøvrigt skal Deres Laan i Morgen blive udtagne af Pakkerne og henlagte saaledes, at jeg kan bære speciel Omsorg for dem, og dette er alt, hvad jeg for Øjeblikket kan gjøre.

Jeg var ude i Eftermiddag for at meddele Dr. Jespersen, hvad der af Nyheder indeholdtes i Deres Brev, men jeg traf ham ikke, men i Morgen skal jeg gaae til ham saavel som til Funch og Wenck. —

De Amendements, som jeg har at stille til § § 29 og 33, haaber jeg at kunne vedlægge, og vil da bede Dem om at aflevere dem til Etatsraad Schouw. Det har kostet mig endeel Arbeide at faae de større Valgkredse til Landstinget, som efter min Formening bør foretrækkes [for] Stifterne, arronderede, men jeg troer, at det er lykkedes mig saa godt, som det kan skee.

Dersom man vilde tage Stifterne, vilde det foruden meer være Tilfældet, at Samsø, som i gejstlig Henseende hører under Aarhus Stift, saaledes vilde komme til at deeltage med dette i Valg til Landstinget, og derimod med Holbeks Amt i Valg til Folkethinget, og Bornholm vilde komme til at vælge i Forening med Sjællands Stift. Jeg skal med næste Post meddele Dem, til Brug for Comiteen, hvorledes jeg har inddeelt Valgkredsene saavel som Folketallet i enhver af disse.

Naar Forhandlingerne komme til § 76 beder jeg Dem, hvis De ellers kan og vil, at foranledige, at der bliver optaget i denne § Noget om, at Stilling til den staaende Hær kan finde Sted i Henhold til de Bestemmelser, som Værnepligtsloven derom vil indeholde.

Forresten vil jeg haabe, at Forsamlingen under de nuværende Omstændigheder ikke vil udspinde Forhandlingerne længere, end det er høist nødvendigt. Jeg tvivler ikke om, at der er Mange, som langt hellere vilde beholde Absolutismen end have en saadan constitutionel Forfatning, som den Grundlovs Udkastet gaaer ud paa at indføre, men om endog en Ajournering maatte finde Sted, vilde det dog ikke være muligt, at Regjeringen kunde tage det engang forelagte Udkast tilbage.

For Deres venlige Hilsen til min Familie og Deres Lykønskning til mine Børn Confirmation takker jeg Dem meget, anbefaler mig fremdeles til Deres Venskab og forbliver

Deres meget forbundne

Chr. Otterstrøm.

9. *Fra kasserer i Filialbanken, overrettsprokurator Chr. Otterstrøm.*

Aarhus, d. 13. April 1849.

Min allerhøistærede Ven!

I Henhold til mit forrige Brev, som jeg haaber, De har modtaget ved Cancelliraad Funder, tillader jeg mig herved at sende Dem en Fortegnelse over de af mig foreslaaede større Valgkredse til Landstinget. Naar jeg motiverer mit Forandringsforslag, har jeg tænkt mig at opgive Districterne tilligemed Hovedsummen af Befolkningen i hvert.

I det Forslag, som fulgte med mit forrige Brev, har jeg vistnok forglemt at tilføje Færøerne og af de til Jylland hørende Øer, Fanø, hvilket De maaskee vilde tjene mig i at gjøre.

Forresten tilføjer jeg, at Tilstanden her i Jylland, saavidt mig bekjendt, er uforandret. I Forgaars Aftes vare de Forposter, som vi havde staaende i det Slesvigske, ved Vonsyld, trukket tilbage til Kolding, efter at de havde vexlet nogle Skud med de Fjendtlige. Senere Efterretning savnes, men vil formodentlig erholdes i Aften.

En Militair, som i Eftermiddag havde været paa Bankcomptoiret for ifølge et fra Oberst Juel modtaget Brev at tale med Nyholm om at faae Dragon Regimentets Kasse hensat i Banken, havde sagt, at med Undtagelse af 10.000 Mand, som skal forblive paa Als, og formodentlig ogsaa en Besætning paa Fyen, skulle den øvrige Deel af vor Armee trækkes her til Jylland.

Fra Directionen har Comptoiret modtaget Skrivelse i Dag om at træffe de fornødne Foranstaltninger til at sikre Comptoirets Penge og Effecter, dersom en Occupation af Jylland skulle finde Sted, og derpaa har vi, som jeg sidst meddeelte Dem, allerede forberedet os.

Jeg bliver nu for det Første her indtil Torsdag i næste Uge, og saafremt Fjenden forinden maatte overskride Grændsen, reiser jeg naturligviis ikke tilbage.

Fra Overl. Funch, som i dette Øjeblik er hos mig, skal jeg hilse Dem, og iøvrigt mange Hilsener fra mig selv

Deres hengivne og forbundne

Chr. Otterstrøm.

P. S. Der er ingen ny Efterretninger med Posten i Aften.

10. *Fra auktionsholder Christian Peter Hertz.*

Aarhuus, den 9. April 1856.

Min kjæreste Emilie!

Jeg vilde i Gaar have skrevet Dig til og underrettet Dig om, at det vedblivende bedrer sig med Din gode og kjærlige Moders Helbred, men jeg fik saa mange Forretninger paa Halsen, at denne Beslutning ikke blev opfyldt. Modtag derfor i Dag Efterretningen, at hun baade i Gaars og Forgaars har været nogle Timer oppe og med Undtagelse af nogle bestiale Hoste, der af og til plager hende især om Natten, befinder sig saa vel, som hun efter hendes almindelige Helbredstilstand kan befinde sig. Hun er naturligvis efter den Dravat meget svag, og jeg har som Følge deraf fraraadet hende i Dag at skrive Dig til, men derimod at overlade dette til mig, som hun veed holder saa meget af at skrive Breve. Efter den langvarige, stærke og bidende kolde Østenvind har vi nu faaet

Regn og vestlige Vinde, saa det næppe vil vare længe, førend Foraaret mærkes, og hvilket ogsaa forhaabentlig vil have en heldbringende Indflydelse paa den kjære Mages Helbred, navnlig naar Veiret bliver saaledes, at hun kan frequentere af Landluften, i hvilken Henseende vi ret hjertelig takker Dahl og Dig for Eders Tilbud at beboe Moesgaard; men jeg tvivler imidlertid meget paa, at der sker noget i denne Retning, før vi faaer Dahl, Dig og Eleonore herved, hvilket Du nok kan slutte Dig til, at vi længes forførdelig efter. —

Mad. Henriette Nissen Saloman er her i disse Dage og har alt givet en Concert i Hotel Royal, hvis Sal var formelig tætpakket af Herrer og Damer, saa Halvdelen maatte staae op, hvilket jeg, der ogsaa overværede Concerten og ikke noksom maae beundre denne Dames store Talent, dog slap fri for, idet jeg i Tide havde taget en Stoel i Besiddelse midt imellem Damerne, og som jeg ikke lod mig rokke fra under hele Concerten. Den eneste Sorg jeg havde, var, at Din Moder ikke kunne deltage i denne hertillands sjældne Nydelse, ligesaalet som hun vil kunne tage Deel i en Kirkeconcert i Morgen, som ogsaa foranstaltes af Mad. Saloman, og som jeg naturligviis ogsaa maa deltage i.

. . .

Af Nyheder veed jeg forresten ingen at meddele Eder, og da Tiden i denne aarle Morgenstund tilmed er knap, faae Du nøjes med dette for i Dag, der er ledsaget med mange kjærlige Hilsener fra os til Dahl, Etatsraaden, Eleonore og min kjære Datter fra Din trofaste
og hengivne Fader

Hertz.

11. *Fra prøveprokurator Jens Christian Hee.*

Aarhuus, d. 11. April 1850.

Kjære Dahl.

Det har kjædet mig at erfare, at Rigsdagens Forsamlingstid er bleven prolongeret, idet at en længere Tid da ogsaa vil hengaae, inden Du kan vende tilbage til Hjemmet, og foruden at jeg anseer og altid har anseet Din saa lange Fraværelse som en for Dig selv i pecunair Hen-

seende betydelig Opofrelse, savner jeg Dig ogsaa ved saa mange Leiligheder, under de stedfindende skjæbnesvangre Tidsforhold.

Som Du mueligt allerede ved Brev fra Goldschmidt har erfaret, er jeg nu Din Nabo, idet jeg, for nogle Dage siden er indflyttet i min nye Gaard. Jeg kan ikke andet end være tilfreds med denne, og jeg har efter min egen Skjønsomhed en af de smukkeste, bedste, og meest bequemme Bopæle, der gives i Byen; men jeg kan dog ikke ret glæde mig derved, før vi definitivt har en nogenlunde tilfredsstillende Fred, hvilken jeg antager og haaber altid vil virke helbringende ogsaa paa vore indre Forhold.

Jeg slaaes uophørligt med Vexelhistorier, og idet jeg immervæk haaber paa Freden, og at denne igjen vil hæve Eiendomsværdien, er jeg nu, i Forening med Kammerraad Jensen, Eier af 2 Steder heri Byen og en Toft paa Byens Mark, forhen Guldsmed Islin tilhørende, ligesom vi i Gaar ved Auction have for 1620rd. ladet os tilslaae cirka 20 Td. Land paa Skanderborg Byes Mark, forhen Kmd. Overbye tilhørende. Fra Fuldmægtig Lunøe i Grenaae har jeg modtaget underlagte Brev af 5te dennes, hvori han anmoder om, at vi vil quittere vort Skadesløsbrev eller rettere give dette Paategning om, at den i Lunøes Brev omhandlede Gaard maa udgaae af det os stillede Pant. Da intet Afdrag paa Vexelgælden tilbydes, er et saadant vist ei heller tilsigtet; imidlertid indslutter jeg Skadesløsbrevet, og er jeg aldeles enig i den Paategning, som Du i omhandlede Henseende vil give dette.

Endvidere har jeg fra Proc. Delbanco modtaget Opfordring til at saggive N. H. Larsen og eventualiter Opbudsmændene i hans Boe til Betaling af cirka 80^r., som Friedländer har tilgode, idet denne ikke har samtykt i Accordt og saaledes ikke vil quittere sin Fordring for de til ham afsatte 30 %. Jeg stevner nu Larsen og vil da, forsaavidt Forlig opnaaes, nærmere tilskrive Delbanco om at frafalde den Paastand, at Søgsmålet tillige rettes mod Opbudsmændene, saa meget mere, som det er efter min fulde Overbeviisning, at der i omhandlede Henseende aldeles intet mod dem kan udrettes; men forsaavidt som Delbanco ikke vil frafalde denne Paastand, vil jeg, under den Forudsætning at du ønsker saadant, frasige mig Sagen, der naturligviis er mig i sin Helhed ligegyldig. Dog herom udbeder jeg mig Din Mening.

Hvorledes mon det staaer sig med vort Andragende om Skattefrihed for de nye Bygninger paa Gadeanlægget? Kan Du intet derom er-

fare og virke for gennem Din Broder? Saavidt jeg veed har Communalbestyrelsen samtykt i Skattefrihed i 10 Aar; men hvilken Frihed jeg mener bør omfatte Fritagelse for *ordinair* Indquartering in natura. Jeg troer forøvrigt Byggelysten snart vilde vaagne lidt, naaer vi blodt fik Fred, og jeg troer at min Bygning, der tiltaler de Fleste, ikke lidet dertil bidrager; gid jeg blodt havde Din Gaard ved Siden af mig ligesaa fremmelig. Hvorledes gaaer det med Creditforeningen? En saadan, ordnet hensigtssvarende for Øiemedet, troer jeg absolut vilde virke særdeles gavnligt. Det var ret uheldigt, at Grønlands Briggen Thetis ogsaa i Aar skulde bringe et saa uheldigt Resultat. Din Moder er ikke synderlig godt tilfreds dermed. —

Fra Overl. Funck har jeg Dig venligst at hilse; men frem for alt være Du dette fra min Hustru og Din Dig altid særdeles hengivne

Ven

J. C. Hee.

12. *Fra prøveprokurator Jens Christian Hee.*

Aarhus, d. 5. Maj 1850.

Kjære Dahl!

Jeg har i Henhold til Dit sidste Brev med hvert Dampskib ventet at see Dig hjemme hos os, og dette er Grunden til, at jeg ikke har besvaret dette; men nu hører jeg af Din Moder, at vi i al Fald ikke kan vente Dig før til Pindse, og endda til den Tid ikkun paa et kort Besøg. At lade Gadesagen forelægge en Raadstuesamling finder jeg i høi Grad betænkeligt. Det er jo Hr. Sørensen (Folket), der her gjør Udslaget, og Du veed nok, at jeg til hans Regimente ikkun har liden Tillid. Jeg troer, at vi alle tre (Gadeanlæggets Entrepreneurer) staar os godt hos Borgerskabet, hvilket vistnok her vilde faae ikke liden Indflydelse; men hvor Stemmerne af et aldeles heterogeent Publicum, der for største Delen mangler Evne til nogen selvstændig Dom og saaledes lader sig henrive af Øieblikkets Begivenheder, maaske af en begejstret Tale af Smed Liisberg eller lignende Personlighed, blot tælles, bliver det aldeles umueligt forud at have nogen Mening om Resultatet. Magistraten

paastaer paa det bestemteste, at det er aldeles Misforstaaelse af dens Erklæring, dersom det antages, at denne ikke skulle være i vor Faveur; den paastaer at være stemt for enhver Begunstigelse for os og gierne at ville virke hertil. Jeg troer ikke, at Borgmesteren har Gjenpart af Erklæringen, i det mindste har jeg ei kunne faae den at see, men baade Engelsted og Nielsen paastaar, at den var anbefalende for os. Skulde den imidlertid — jeg antager at Du har seet den i Ministeriet — kunde misforstaaes i vor Disfaveur, troer jeg nok, at Magistraten vilde være tilbøielig til at give den en Fortolkning i modsat Retning. Et for os heldigt Resultat af denne Sag, vil naturligviis virke betydeligt til Salg af Byggepladser. Kammerraad Jensen og jeg har da nu seet os nødsaget til ogsaa at overtage Juelsberg ved Veile. Gud veed, hvordan vi skal slippe ud af disse mange forviklede Historier; dog blot vi snart kunde faae en nogenlunde Fred, antager jeg endnu alt kunde nogenlunde lade sig realisere; men de stedfindende Forhold, under hvilke ingen Indtægter falde, Udgifter dagligen forstørres, Penge ikkun kan have mod 7 a 8 % og Arbeidskraft saa godt som slet ikke faaes, blive vanskelig ret længe at udholde. Kammerraad Jensen kommer vidst i næste Uge til Kjøbenhavn for, om mueligt, at arrangere et direkte Laan hos Banken i Juelsberg, fortiden have det indirecte, — kan Du virke noget for os i denne Retning, veed jeg, Du vil det. Otterstrøm, tror jeg, hjælper os, hvad han kan.

Endnu er Bechs Boe, som Du vel veed, ikke bleven extraderet. Det forekommer mig virkelig at Hertz her er noget for ømskindet, — hvilket dog ikke altid hører med til hans Svagheder, — fornemmelig i Betragtning af, at Skiftecommissionen alt er gaaen saa yderligt, at en formelig Opgjørelse af Boet maa blive saa godt som umueligt. — Haver vi først Juni Termin, og Bech da ikke kan præstere de til den Tid forfaldne 10 %, hvilket han naturligviis ikke kan, mener jeg, Forholdene vil blive endnu langt vanskeligere, og jeg troer derfor, at Skiftecommissionen ikke bør være alt for smaalig, men hellere, det snarest muligt, skride til Extraditionen. Den Hindring, der ved sidste Skiftesamling stillede sig herimod, forekommer ikke mig at være særdeles betænkelig, og nye af en værre Natur vil let møde. Nu er Boet udsat til c. 15' dennes. Goldschmidt har vel underrettet Dig om, at Banken hersteds har nægtet længere at vilde fornye vore egne, for Gadeanlægget løbende Vexler. Hvad foretager vi vel i denne Anledning?

Jeg skal i Morgen paa en Tiendecommission i Viborg Amt.

Hils Din Broder samt andre Bekjendtere og vær selv venligst hilset fra Din Dig altid

hengivne Ven

J. C. Hee.

13. *Fra fuldmægtig ved Holbæk amtstue, exam. jur. Hans Henrik Mohr.*

Holbæk, den 14. Octbr. 1850.

Høistærede kjære Hr. Dahl.

Efterat mange Ansøgninger om Ansættelse som Sagfører og min seneste om at blive ansat her i Byen ikke have bragt mig det forønskede Resultat, har jeg efter Aftale med Amtmanden besluttet mig til i dette Efteraar at gifte mig, og da indskrænke mig til kuns at søge gode Sagførerposter, samt iøvrigt afvente, idetmindste om et Par Aar, at komme i Betragtning ved en eller anden nogenlunde god Ansættelse. — Ved Deres gode Hr. Broders, Amtmandens og Andres formaaende Anbefalinger tør jeg ogsaa glæde mig ved at være Ministeren og Etatsraad Dahlstrøm fordeelagtigen bekjendt. Jeg havde saaledes tænkt paa at slaae mig saa nogenlunde til Ro; men den Omstændighed, at den gamle Procurator Jensen i Aarhus skal være død, og at der saaledes formeentligen vil blive ansat en nye Sagfører, har igjen bragt mig til at speculere paa at skrive Ansøgning; men forinden jeg foretager mere, har jeg dog gjerne villet raadføre mig med Dem, gode Hr. Dahl! — Tør jeg nu ikke bede Dem om at vise mig den Godhed og Velvillie at underrette mig, om De antager, at der vil blive ansat en nye Sagfører, og om De troer, at jeg, dersom det i bekræftende Fald skulle blive min Lod at blive ansat, vilde kunde vente at have mit Udkomme i Aarhus som gift. Jeg regner hertil, at jeg i de første Aar kunde have en 600 Rbdlr., hvorpaa jeg i min nuværende Stilling gjøre Regning. — I saa Fald vil jeg naturligviis helst strax have Ansættelse som Sagfører, og i Aarhus tænker jeg mig, at man Tid efter Anden vilde faae mere at bestille, saa at Indtægten kunde blive god. Hvem mon der kunde ventes at ville concurrere til Bestillingen? Nors, Møller og Gunder Knudsen ville sagtens Alle søge. — Med Kühnel er der jo egentlig, selv efter Jensens

Afgang, 6 Procuratorer i Byen, saa at det muelig kan være vanskelig nok for en Begynder at erholde Praxis. De maa nu ikke, kjære Hr. Dahl, tage mig mine mange Spørgsmaal og Betragtninger ilde op. Sagen interesserer mig meget, og jeg har derfor i Tillid til Deres Velvillie og Venkab for mig ikke taget i Betænkning at udbede mig Deres gode Raad. —

For en Tid siden talte jeg med Goldschmidt paa hans Gjennemreise til Kjøbenhavn og havde da den Fornøielse at høre, at De og Deres gode Familie var raske. — Med Klee har jeg for ikke længe siden corresponderet i Anledning af Antagelsen her paa Contoiret af en Clausen, der har været hos ham, medens han var konst. Borgmester. Naar jeg undtager min Længsel efterat komme i en selvstændig Stilling, har jeg det meget godt her, og Forretningerne, i hvilke jeg nu har temmelig Løb, interesserer mig meget. — Det gjorde mig ondt, at jeg ikke blev Sagfører her i Byen; men da Fuldmægtig Christensen, som blev ansat, er en 5 a 6 Aar ældre end mig, som Examinatus, kan jeg jo ikke beklage mig derover. Med hjertelig Hilsen til Deres gode Hr. Broder henlever Deres

Ærbødige og meget hengivne

Mohr.

14. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhuus, d. 8. Novbr. 1850.

Kjære Dahl!

Vor fælleds Ven, Overlærer Funch, var i dette Øieblik hos mig og tilbød at være Overbringer af disse Linier til Dig. Han vil mundtligent fortælle Dig, hvorledes vi have det i vort hyggelige Hiem, saavel som hvad andet her fra Byen der maatte have Interesse for Dig, og jeg skal saaledes ikke spille Tid herpaa. Den nærmeste Anledning til disse Linier er en Anmodning til Dig, uagtet jeg nok veed, at Du ikke synderlig ynder saadanne, nemlig, at Du godhedsfuld vil være uleiligt med i Justitsministeriet at indløse min Bestalling som Procurator. Jeg veed ikke, hvad den koster; men naar Du vil opgive mig dette, skal jeg strax afgjøre dit Udlæg til Goldschmidt. Har Du Leilighed til at

besørge Indløsningen, medens Funch er i Kiøbenhavn, vil han medtage Bestallingen tilbage; men ellers haster det ikke.

At Jensen og jeg have solgt Juulsberg til en Bloch fra Sønderborg for 20.000^r, veed Du vel. Vi er naturligviis særdeles vel tilfredse hermed; jeg haaber nu, vi skulle slippe denne Historie næsten skadesløse. Eiendommen er allerede modtagen af Kjøberen. Gid jeg var saa nær, og med samme Resultat, ude af det med Liseborg! Jeg antager, i hvorvel jeg ikke i sin Heelhed var tilfreds dermed, at vor sidste Valghandling i Randers bragte Landstinget et Resultat, som Du omtrent ønskede. Jeg seer, at en ny Krigsskatslov er under Behandling. Jeg vil ret ønske, at der maa blive arbeidet paa, at denne, naar den emanerer, maa blive noget mere practisk udførbar, end Tilfældet har været med de tvende foregaaende, navnlig forsaauidt Ligningen af Næringskrigsskatten angaaer. Det hede sig nemlig, at Skatten skal udredes af *Næringen*, lignet ligesom Bidraget til Fattigvæsenet efter *Formue og Leilighed*. Dette er aldeles contradiktorisk. Næringstaxten sættes efter den *virkelige* Næring uden Hensyn til den øvrige Formue, Paagjældende ejer, medens Taxten for Bidrag til Fattigvæsenet sættes efter Formue og Leilighed, og ved hvis Bestemmelse der altsaa, foruden til Næringen, er taget Hensyn til, hvad Vedkommende iøvrigt maatte eie, være sig faste Eienomme, udestaaende Midler etc.; men da disse Activa paa anden Maade ere beskattede til Krigsskat, medens dette ikke er Tilfældet med Næringen, og det neppe kan være Lovgivningens Mening, at en og den samme Formue skal beskattes paa 2 Maader, formener jeg det klart, at Næringskrigsskatten, hvilket ogsaa her er fulgt, bør lignedes efter Næringstaxten uafhængigt forøvrigt af Formue og Leilighed. Dette har ogsaa vor dygtige Finantsminister antaget i hans Cirkulaire til Amterne af 10. f. M. ang. Ligningen af Næringskrigsskat paa Landet, naar han deri udhæver at Ligningen bør skee *allene* efter de Indtægter, det *paagjældende Næringsbrug* giver af sig og *uden* Hensyn til Vedkommendes øvrige Indtægter, uagtet § 6¹ i Forord. ogsaa her bestemmer Formue og Leilighed som Basis. Den Maade, hvorpaa Fⁿ er redigeret, har til Følge, at Næringskrigsskatten i nogle Byer lignedes efter Næringstaxten, som jeg antager for rigtigt, medens den i andre Byer lignedes efter Taxten for Formue og Leilighed, hvilket ubetinget er galt. Allerede i Fjor henedede jeg, gennem Consul Herskind, Funders Opmærksomhed herpaa.

Om vore politiske Forhold vil jeg ikke her spørge; thi jeg haaber,

at Funch, naar han kommer tilbage, herom vil fortælle, hvad fortælles kan; men hvad er det, Aalborg Aviiis fortæller om Landstinget?, at det vil jage baade Moltke og Reedtz ud af Ministeriet? Jeg vil da haabe, Avisen lyver.

Min venlige Hilsen og hjertige Gratulation bedes anmeldt for den nyebagte Hr. Justitsraad, og selv hilses Du venligst saavel fra min Hustru som fra Din Dig altid hengivne Ven

J. C. Hee.

15. *Fra auktionsholder Christian Peter Hertz.*

Aarhuus, den 25. Novb. 1850.

Højtærede Hr. Ven!

Ved at gjennemlæse Udkast til en Lov om Indkomstskat seer jeg, at man har isinde at vælte Ligningen af denne Skat for Kjøbstædernes Vedkommende over paa Borgerrepræsentanterne. Jeg ved ikke, om mine Colleger i samtlige Rigets Kjøbstæder ere tilfredse med denne Bestemmelse; men saameget er derved vist, at jeg for mit eget Vedkommende er meget utilfreds med dette Forslag, ligesom jeg ei heller efter min Anskuelse troer, at nogen Borgerrepræsentant er bemyndiget eller forpligtet til at overtage dette Hverv. Jeg mener nemlig, at med Anordningen 24. Oct. 1837 er Borgerrepræsentanternes Virksomhed fastsat og bestemt *allene* til Deeltagelse i Communens oeconomiske Bestyrelse, dertil ere de allene valgte, og udfører de derimod andre offentlige Forretninger, indsees ikke rettere, end at de handler udenfor den dem af deres Vælgere givne Bemyndigelse og altsaa uden for det dem meddelte Commissorium, ligesom paa den anden side enhver Fordring, der gjøres til dem af det Offentlige uden for denne Beskjæftigelse eller uden for det nævnte oeconomiske i Communeanliggender er en Byrde, som man ikke lovmedholdelig ere berettigede til at paalægge, ligesaa lidet som Borgerrepræsentanterne i denne Egenskab ere forpligtede til at paatage dem saadant.

Er denne Anskuelse nu rigtig, forekommer det mig, at der er Anledning til, naar Sagen behandles i Rigsdagen, at fremkomme med Anmærkning desangaaende for om muligt at afværge at Borgerrepræsen-

tanterne her og andetsteds ikke bebyrdes med dette højst uangenemme Hverv at beskatte sine Medborgere efter den projecterede nye Lov, der visselig næppe modtages af Nationen med aabne Arme.

Jeg vil forøvrigt ikke undlade at tilføje, at uagtet mine foranstaaende Bemærkninger ikkun ere hentede fra den Punkt, jeg indtager som Borgerrepræsentant, ere der ogsaa fra anden Side ikke uvigtige Grunde, der taler imod, at Borgerrepræsentationen overdrages dette Hverv. Saaledes turde det f. Ex. vel ikke være passende, at Embedsstanden, der bliver temmelig haardt medtaget ved den omhandlede Lov, aldeles ikke repræsenteres i Skattecommissionen, ikke at tale om, at en saa mægtig Commission formentlig burde udgaae fra et aldeles nyt, frit Valg, saaledes at den om muligt kunne komme til at indeholde til Øjemedet bedre og dygtigere Elementer og Kræfter, end Borgerrepræsentantskaberne i Almindelighed kan antages at være sammensatte af.

Det er imidlertid en Selvfølge, at denne Skrivelse er aldeles privat, og at jeg ligesaa lidet ønsker samme paaberaabt som mit Navn nævnet for det Tilfælde, at De i Henhold til forestaaende vil gjøre Motion derom i Rigsforsamlingen. Hensigten fra min Side er ikke at opponere mod Regjeringens Beslutninger, dertil føler jeg mig ligesaa lidet fra Stillingens som fra Evnens Side kaldet, men gaer det omhandlede Lovudkast igjennem, saaledes som det er fremlagt i Rigsdagen, bliver jeg, der som bekendt nyder den ufortjente Ære at være valgt til Formand for Aarhus Borgerrepræsentation, bebyrdet med et betydeligt Arbejde og i Forbindelse dermed udsættes for mange Krænkelser og Ubehageligheder, hvilket alt jeg naturligvis gjerne ville undgaae, om det nogenlunde var mueligt. —

Deres hengivne

Hertz.

16. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhus, d. 3. Decembr. 1850.

Kjære Dahl!

Om faae Dage forfalder en Vexel fra Herm. Meyer i Veile, som Du hidtil har været saa god at endossere, og det er en Fornylsestratte til Dækning heraf, jeg til Din Paategning tillader mig at indslutte, idet

jeg bemærker, at den gl. Vexel var 1150^r, og at 150^r saaledes er afdraget. Til min Forundring modtog jeg i Gaar Aftes Nyholms gl. Vexel 3000^r fra Bankcontoiret, for hvilken contant Dækning er dette tilstillet.

Efter den Deeltagelse, Du altid viser mig og mine Sager, veed jeg, det vil interessere Dig at vide, at jeg dog nu er sluppen godt ud af Historien angaaende Liseborg Veiermøllens *Gjenopbygning*, idet denne nu af Bygmesteren er afleveret og paa ny Brandforsikret for 11000rd. Møllenen er derefter bortforpagtet mod en aarlig Afgift af mellem 4 a 500^r, saa det forekommer mig virkeligen, at baade Nielsen nu maatte kunne komme ud af det, naar han forstaaer og vil passe sine Ting, og at Gorm [og] jeg ere sikkrede.

En høist sørgelig Ildebrand fandt her Sted i Søndags Aftes, idet Raadmand Bangs saa godt som nye Oliemøllie og Gaard paa Middelgade aldeles blev lagt i Aske. Ilden opkom i Oliemøllenen, uden at Andledning dertil vides, Kl. 5 Eftermiddag, medens Bang og Kone vare i Brabrand, og da der i Gaarden fandtes et betydeligt Forraad af brændbare Stoffer, Olie, Oliekager, en Mængde Frøe, Steenkul etc., stod denne i et Nu i et complet Ildhav. Det er ret, som en Uheldsskjæbne hviler over denne saa almindelig agtede Familie. Bangs Tab maa vistnok betragtes som betydeligt; thi om endog Assurancen maatte være tilstrækkelig som Byggesum, hvilket dog nok ikke skal være Tilfældet, forsaa vidt Møllenen angaaer, er han nu i mere end Aar og Dag sat ud af Virksomhed og taber let tillige derved flere af de Forbindelser, han nu i Handelsforhold havde knyttet. Det meste af hans Indboe blev reddet. Ilden havde betydelig fat baade i Elmquist's og Hans Giedings Gaarde; men vort gode Brandcorps holdt den dog inden for de anviste Grændser. Ogsaa skal i Gaar Nat 2 Gaarde være brændte i Grundføer; men jeg veed ei endnu hvilke.

Du har vel efter Dit gode Løfte erindret at indløse min Sagfører-Bestalling! Med Oversendelsen haster det ikke; men jeg vilde nok, den skulde være indløst, for at det ikke i Ministeriet skulde betragtes som en Ligegyldighed fra min Side at lade den henligge upaaagtet.

Hvad siger Du om Polyhymnias Demonstration mod »Fædrelandet«? Jeg tror, at Exemplet efterfølges baade af Harmonien og Læseforening; thi Indignationen mod Bladet, navnligens dets hadefulde, smudsige Angreb mod Krigsministeren, er virkelig temmelig almindelig. Jeg for mit Vedkommende skal puste til Ilden alt, hvad jeg kan. —

Men jeg har derhos ingensinde erfaret, at Forhandlinger og Forslag i Rigsdagen ere blevne betragtede med en saa almindelig Uvillie, navnlig i de simplere Klasser, som Forslaget til Indkomstskatten og Spandets Forslag om Troesfrihed, og var det tænkeligt, at noget virkelig Røre kunde fremkaldes i Provindserne, hvilket jeg jo vel ikke troer, da ere unægteligen disse Forslag ganske fortræffelige Agitationsmidler hertil. At Forslaget til Indkomstskatten er bygget paa en forhadt Grundvold, navnlig den inquisitoriske heri og dets Misbrug af Edens Hellighed, kan vist ikke nægtes, ligesom denne Skat ogsaa vil komme til uforholdsvis at ramme Kjøbstæderne og de redelige Mænd i disse! Skal Indkomstskatten være en Substitution for Consumptionen, da bliver vistnok hiin langt mere forhadt end denne, og det er urigtigt, naar Finantsministeren udhæver, at Consumptionens Ophævelse ikkun kan regnes Kjøbstæderne til Fordel. Jeg troer snarere, Forholdet er omvendt. Spandets Forslag, hvis det gaaer igiennem, vil tilvisse nedbryde al Sands for Kirken og de kirkelige Ritus, ligesom det vil modvirke til Udbredelse af Cultur og Oplysning hos de simplere Stænder og saaledes gjøre Efterslægten endmere uduelig til Deeltagelse i Styrelsen saavel af Communale- som Statsanliggender. Han, der ret kjender Bonden saavel som den simple Mand i Byerne, veed vel, hvorledes han sætter sin Søn i Skole, naar alt i saa Henseende skal være basseret paa den saa meget yndede, men for Land og Stat fordærvelige Frihed.

Det lader ikke til, at de gode Østrigere have synderlig Hast efterat naa Holsteen. Har Du ikke noget interessant Nyt i denne Retning at meddele os? Vi befrygte her med hver Dag Efterretning om en fornyet, blodig Bataillie.

I Dit Hjem staaer alt sig vel, og Din gamle Moder holder sig i dette Efteraar ualmindelig rask. Ogsaa hos os have vi det Gud ske Lov! godt; men min Hustrue længes betydeligt efterat faa Proc. Dahl tilbage i Hjemmet.

. . . . .

Hils Venner og Bekjendtere og vær selv venligst hilset fra min Kone og
Din Dig altid oprigtig hengivne

Ven

J. C. Hee.

17. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

[Arhus], d. 6/12 50.

Kjære Dahl!

. . . . .

Jeg hører, at der skal være en heel Deel udenbyes Supplicanter til Procurator Pladsen heri Byen. Det var dog kjedsommeligt at faae en saadant fremmed Kollega. Jeg vilde dog helst, at en af vore egne Bymennesker skulde have dette.

Efter en meget livlig Discoursion i Polyhymnia ang. Bladet »Fædrelandet« blev det med Majoritet vedtaget, at dette, for sine Uartigheder mod Krigsministeren skulde afskediges fra Selskabet. —

Det forekommer mig, at vor udenlandske Politik ikke i den senere Tid har taget nogen gunstig Vending, navnlig at Østrigs Optræden for os ikke har havt noget virkelig reelt Grundlag.

Frøken Walgerda Jensen saavel som min Hustru hilser Dig ved Din

hengivne Ven

J. C. Hee.

I Galop.

18. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhuus, d. 15/12 50.

Kjære Dahl!

. . . . .

Jeg veed ikke, at jeg i mit forrige Brev har udtalt nogen Anskuelse angl. Fædrelandets Afskaffelse i Clubben; er dette Tilfældet har Du *tildels* misforstaaet mig; thi jeg vil netop virke for, at det beholdes i Selskabet. Derimod vedkjender jeg mig aabent at høre til det Parti, der vil virke for, at Redactionen kommer i Kundskab om, at den lyver, naar den i Artikler som de paaankede gererer sig som Folkeorgan, og det glæder mig virkelig meget, at vor Demonstration har fundet saa stærkt Gehør ikke allene i vor egen Bye, men tillige i Randers, Horsens m. fl. Steder. Den Tid er dog — Gud ske Lov! — betydeligt i Aftagende, da Fleertallet af Folket sympatiserede med saadanne hadefulde Artikler. I

vor Bye finde de i det mindste neppe noget Publicum uden for Funch, Justitsr. Møller og Kraiberg. Vel kjende jeg ikke Minister Hansen personlig; men med Undtagelse af Fædrelandet hører jeg ham fra alle Sider qua Styret og Leder af vort Forsvarsvæsen meget betydeligt rost. At han ikke i sin Heelhed sympatiserer med de Regjeringsprinciper, der nu siges gjorte gjældende, kan ikke nedsætte min Agtelse for ham, saa meget mere, som ikke allene jeg, men *Mange* med mig, er temmelig overbevist om, at Danmark ingensinde under den forandrede Regjeringsform, saaledes som denne *nu* er, bliver saa lykkeligt, som det i de nærmest forud tilbagelagte Aar har været.

Jeg seer Spandet er fremkommet med et nyt paa Papiret meget smukt Forslag om yderligere Modification i Tyendeforholdene. Jeg gjentager, det tager sig smukt ud i Rigsdagstidende, og mange smukke Ord kan siges for det, men det er uimodsigeligt, at det, gjort gjældende i Praxis, ikke allene vil virke i høi Grad uheldigt i Særdeleshed for Landbobestanden; men formentlig i den tj[er]ende Klasse fremskabe Løsgængere og Vagabonder, der tilsidst vil ende i Straffeanstalter. Imidlertid lader det sig jo indbefatte under Begrebet »Frihed«.

. . . . .

Min Hustrue hilser Dig venligst ved Din

Dig altid hengivne

J. C. Hee.

19. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhuus, d. 19. October 1851.

Kjære Dahl!

. . . . .

Hvis Du ikke alt har modtaget Brev fra Byefoged Nielsen, vil han vist tilskrive Dig med det Første i Anledning af det projecterede Bibliothek her i Byen. Man er nok nu kommen i Tanker om at ville bygge til dette, hvilket ogsaa er det eneste rigtige, og herfor at ville vælge den bedste Hjørneplads paa Fredenstovr lige over for min Bygning. Nielsen har i denne Anledning været hos mig, og jeg har lovet, at der intet skulde blive solgt af denne Plads uden forudgaaende Varsel til ham. Jeg seer naturligviis gjerne Pladsen hertil anvendt, og jeg mener, naar dette kunde

skee, at vi ei heller skulde stemme vore Fordringer for store med Hensyn til Betalingen for denne. Endelig seer jeg at Reedtz og Carl Moltke samt Fibiger nu have fortrukken og given Plads i Statsraadet for Blume og Flensborg. Vistnok have disse mere end hine Folkestemningen for sig; men Fædrelandet er ikke endnu tilfreds. Ligesom tidligere, saasnart Rigsdagen er traadt sammen, arbeider dette ogsaa nu paa at nedbryde al Tillid hos Folket til Regjeringen og at forekaste Ministrene Bebreidelser. Det er denne Tendents hos Bladet, jeg altid har afskyet, idet jeg mener, at det er ikkun ved Samvirken mellem Regjering og Folket, at Landets Vel fremmes, at denne Samvirken ikke kan tænkes, hvor dette betragter hiint med Mistillid, og at baade Carl Ploug og den øvrige Deel af Hr. Sørensen, navnlig ved Bedømmelsen af Landets politiske Stilling, ere Ministrene langt underordnet. I den Overbeviisning kan ikke jeg rokkes, og jeg kan ikke ønske saadanne Spørgsmaal afgjorte af Mænd, der betragter Notabelprojectet blot som en Frokostspøi, eller søger at høste Laurbær med flouge Vittigheder og Spydigheder mod Mænd i Regjeringen, som, hvis de i billig Indignation herover traadte tilbage neppe vilde kunde erstattes. Lad os endelig høre noget om disse Forhold, naar Rigsdagen her om har modtaget officielt Meddelelse, thi Bladefterretningerne have tildels tabt Tilliden, og forsaavidt som den skeer gennem Fædrelandet, er det en Selvfølge, at den bliver ildevars-lende og bebreidende for Regjeringen. Det forekommer mig, der kunde være Anledning til at henlede Opmærksomheden paa Carl Ploug til Ledelsen af vore diplomatiske Forhold.

Fra vort Hjem har jeg intet at meddele, alt staaer her ved det gamle. Din Broder har vel travlt i disse Dage med sin Flytning? tilraad ham endelig ret snart at forskjønne sit Hjem med en smuk Viv, saaledes som jeg har gjort, hils ham, og vær Du selv venligst hilset fra min Hustrue og Din Dig altid

hengivne Ven

J. C. Hee.

P. Sk. Efterat disse Linier vare sluttede, har jeg bivaanet et politisk Møde til Discursion af den kjøbenhavnske Adresse, der er tiltraadt og underskrevet, dog saaledes, at den betragtes ikkun som en Støtte for Regjeringen og ikke som et Tillidsvotum for Folketinget eller en Billigelse af dettes noget upassende Oppositioner og Interpellationer.

20. *Fra prokurator Jens Christian Hee.**Aarhus, d. 2. Novbr. 1851.*

Kjære Dahl!

. . . . .

Som Du vist veed, har Directionen for Nationalbanken nægtet os et ansøgt Laan af 12 a 13000^r i den nye Clubbygning. Flere af Clubbens Medlemmer, navnlig Auctionsholder Hertz — der mueligviis selv er Overbringer heraf, have desuagtet i længere Tid anholdt med mig om at formane Dig til leilighedsviis at tale med H. P. Hansen og muelig Hvidt, om det dog slet ikke kunde udvirkes, at de 10000^r vi, som Du veed, have med Depositum fra Gorm, maatte gaae over til et direkte Laan. Jeg veed ikke, om Du vil overtage Dig et Forsøg i denne Retning, ved hvis heldige Udfald Clubben rigtignok skete en meget væsentlig Tjeneste; imidlertid vedlægges Taxationsforretningen og Bankbestyrelsens Erklæring, sidste i Gjenpart. Hvis Auctionsholder Hertz ikke er Overbringer heraf, vil han dog snart paa sin forestaaende Reise til Malmø besøge Dig, og da med sin meget formaaende Veltalighed, bearbejde Dig i omhandlende Henseende i Faveur af vor Club.

. . . . .

Jeg vilde gjerne gratulere Dig til det paa Collegers Tillid modtagne Beviis ved Dit Valg til Taxationsmand af Domainegodserne; men med Hensyn til det omhandlede Hverv som saadant, forestiller jeg mig dette i høi Grad ubehageligt, navnlig med Hensyn til, at Du faaer, ikke allene B. Christensen, men tillige Domainedirekteuren til Dine Medfunktionairer. Vi kjende jo Førstes Carachteer og Grundsætninger, og vi indsee tilfulde, hvorledes han vil afbenytte denne sin Stilling som et særdeles ønskeligt Agitations-Middel for sin Popularitet i Bondestanden, og for som Ven af denne at kunde høste Laurbær i Almue-Vennen. Vil Du ikke i saa Henseende følge ham, er Du naturligviis udsat for Ubehageligheder, mange og store, og følge ham kan Du ikke, da Du for at gjøre dette maatte handle imod Din Overbeviisning ogsaa Din Selvstændighed, og udsætte Dig for beføiet Misbilligelse af hans Modpartier. Domainedirekteuren er jo selv, saavidt jeg veed, Lovforslagets Forfatter, han er selv den, der har udhævet Statens Tab ved dettes Ophøielse til Lov som af underordnet Betydning, og det er ham naturligviis magtpaaliggende, ved Taxationen at komme hans i saa Hensende

tidligere udtalte Anskuelse saa nær som mueligt, følgelig at faae Godset ansat langt under dets virkelige Værdi. Han er selv Part i Sagen, og det maatte vistnok meget forundre, hvorledes Finantsministeren kunde ønske ham valgt som Statens Repræsentant.

. . . .

Din gamle Moder har det ei videre godt i denne Tid, idet hendes slemme Gigtsmerter nøde hende til at holde Sengen. Professor Blaches eneste Søn har været meget haardt angreben af Typhus og været opgiven af Lægerne, imidlertid troer jeg dog nu, at han begynder at bedre sig. — Auctionsholder Hertz og Consul Herskind ere udkaarede til som Delegerede for vor Havnecommission at foretage en Reise til Malmøe, navnlig med Hensyn til Muddervæsenet.

Om vore politiske Forhold ere vi her i en fuldstændig Uvidenhed, thi Bladene indeholde jo intet derom, og kan jo fornuftigviis ei heller offentligt meddele, hvad der ikke endnu er definitivt afgjort. — Naar jeg i mit forrige Brev til Dig har udtalt mig imod Bladet »Fædrelandet«, da er jeg dertil foranlediget ved dettes Udtalelse om, »at Folket ikke maa spænde sine Forventninger synderlig høit med Hensyn til vort Ministerium, da alt hvad der har kunnet erfares om dettes *Hensigter*, ikkun ere lidet tilfredsstillende. Den bebudede Meddelelse om vore Forhold burde efter alle constitutionelle Regler være skeet den første Dag, Rigsdagen traadte sammen, at det er overdreven Tilbageholdenhed fra Regjeringens Side, hvis denne ikkun vil give Meddelelsen i et hemmeligt Møde og utidig Ængstelighed eller Føielighed af Rigsdagen, hvis den taaler saadant«.

At saadanne Udtalelser tilsigter at gjøre eller i al [*Fald*] dog let gjør Regjeringen suspekt i den Deel af Folket, der ikke selv kan reflektere over Forholdene, forekommer mig klart, og dette troer jeg ikke allene er urigtigt og ubeføiet, men ogsaa upolitisk. — Efter min fulde Overbeviisning bestaaer vort Ministerium nu af Mænd, der føle varmt for Fødelandet fuldt saavel som Carl Ploug; af Mænd, om hvis Redelighed og Retskaffenhed saavel som Villie for alt, hvad der sigter til dettes Vel, der neppe er Tvivl tilbage, og naar det derhos dog ubetinget maa erkjendes, at de fra deres Standpunkt langt bedre end Hr. Ploug kan indsee og bedømme, hvorved og hvorledes dette Formaal kan opnaaes, troer jeg, der er fuld Beføielse til at misbillige hans *Skumlerier*. Lad ham kritisere *facta*, men ikke *Hensigterne* og *Villien*.

Om Nogen har underskrevet den bevidste Adresse, som i Virkeligheden er Heelstatsmand eller ønsker Heelstaten, veed jeg ikke; men i saa Fald har han neppe vidst eller forstaaet, hvad han gjorde. At Slesvigs saa fuldstændige Adskillelse fra Holsten og saa nøie Tilknytning til Danmark, som det er mueligt at opnaae, er Ønsket hos enhver Dansk, synes mig maa være temmelig klart; men anderledes stiller Sagen sig, naar der bliver Spørgsmaal om Veien til Opnaaelse af denne Muelighed. Herom kan jeg naturligviis ei have nogen Mening, men at den ikke kan findes gennem en Krig paa Liv og Død mod Østrig, Preussen og Rusland, forekommer mig klart, og jeg troer at *Ministeriet i saa Henseende seer klarere end baade Folket og dets Udkaarede*. — Jeg mener, det er ikkun ved Sammenhold i Folket selv og ved Samstemning mellem dette og Regjeringen, at Staten bliver stærk; men et saadant Sammenhold, en saadan Samstemning fremkaldes ikke ved at gjøre Regjeringen mistænkelig i Folket, ved som Tscherning, I. A. Hansen, B. Christensen m. Fl. at udskjælde Ministrene eller med flittig Omskiftning af disse. Det har ret glædet mig at see, hvorledes Tillisch har vist sig med aaben Visir under Discoursionen om Tvangsloven, medens det forekommer mig, at Sponneck her har været noget forlegen og gjerne vilde berolige Bondevennerne noget.

Min [*Hustru*] beder Dig og Din Broder venligst hilst tilføiende, at hun meget betydeligt længes efter at see Dig. Ogsaa jeg hilser og tegner mig som Din Dig altid

hengivne Ven

J. C. Hee.

21. *Fra fuldmægtig ved Holbæk amtstue, exam. jur. Hans Henrik Mohr.*

Vognserup pr. Holbek, den 17. Decbr. 1851.

Kjære Hr. Dahl.

Da jeg føler mig overbeviist om, at De med den samme Velvillie og det samme Venskab som saa ofte tidligere fremdeles vil give mig Deres gode Raad i vigtigere Tilfælde, naar jeg henvender mig til Dem, gode Hr. Dahl, tillader jeg mig at udbede mig Deres gode Veiledning med Hensyn til, om jeg bør søge den ledigværende Procuratorbestilling

i Lemvig. Betræffende hvorledes Bestillingen kan antages at være, har jeg indhentet Oplysninger fra en Fuldmægtig, som har været der i Egnen, og som skriver, at Lemvig og Skodborg Vandfuld Herreder er en af de mest velhavende Jurisdictioner i Jylland, at den Procurator, som er afgaaet i Lemvig var et daarligt Subject, der i de senere Aar lod sin Praxis besørge ved en Fuldmægtig, og dog havde han ikke saa lidt at bestille, endskjønt tillige den anden Procurator i Lemvig er en dygtig Mand. Denne Procurator, som fremdeles bliver i Lemvig, er temmelig til Aarene. I Holstebro, som er 4 Mile fra Lemvig, er der 2 Procuratorer; men af disse skal den Ene være maadelig. Disse ere de Oplysninger, som jeg har kunnet indhente om Forholdene, og det forekommer mig nu særdeles at komme an paa, om man, uagtet der nærmest kun kan være Tale om Sagførerforretninger for een Jurisdiction Vedkommende, tør i Betragtning af denne Jurisdiction's Godhed og den Omstændighed, at den afgaaede Procurator uagtet sine slette Qualificationer havde endeel at bestille, antage, at der kan erholdes en antagelig Praxis fra Lemvig af. Man tør maaskee ogsaa tage noget Hensyn til Forholdene i Holstebro, navnlig til at den ene Procurator der er maadelig. Med Hensyn til Opholdet i Lemvig har man sagt mig, at Folkene skulle være flinke nok, og at Egnen, endskjøndt skovløs, skal være ret smuk.

Paa den anden Side maa jeg oplyse Dem, kjære Hr. Dahl!, om, at ligesom jeg meget ønsker at Fuldmægtigforholdet snart kunde omvexles med et andet, mindre afhængigt Forhold, saaledes har jeg ingen Udsigt til her i Amtet at kunne erholde Ansættelse som Sagfører eller i anden Egenskab. Der har nylig været en Sagførerbestilling ledig i Holbæk; men uagtet jeg paa bedste og kraftigste Maade blev anbefalet til den, kunde jeg dog ikke opnaae at faae den. Jeg har tidligere tænkt maaske at kunde faae en Ansættelse i Indenrigsministeriet eller Domainedirectoratet og talte i Sommer med Deres gode Hr. Broder derom; han lovede at ville anvende sin Indflydelse i den Retning; men da jeg ikke senere har hørt Noget fra ham, tør jeg antage, at det ikke kan haabes, at nogen passende Ansættelse ad den Vei vil aabne sig for mig. Da jeg nu tillige ikke for Tiden seer andre Stillinger, i hvilke Examinati juris kunne vente at blive ansatte, formener jeg, at det Eneste, man kan stræbe efter at blive, er Sagfører, og dertil har jeg ogsaa god Lyst. Og endskjøndt det, naar man seer længere hen i Tiden, vistnok kunne være

rigtigst alene at søge Ansættelse i større Byer, hvor man kan vente mere og mere at udvide sin Praxis, saa forekommer det mig dog for den begyndende Sagfører at være bedst at være i en mindre By, hvor der ikkun er een Sagfører til, da han dog ikke der saaledes som i den større By, hvor der er flere Sagførere kan blive aldeles forbigaaet, og hertil kommer, at man efter min Erfaring ikke kan vente at blive ansat i en større By, da der dels er saamange Concurrenter og dels gjerne en eller anden ældre Fuldmægtig, som har ventet paa Leiligheden. Jeg har saaledes ikke søgt Randers, fordi jeg ventede, at Fuldmægtig Le-werkhusen vilde blive ansat der, eller ogsaa, hvis jeg havde søgt Bestillingen og mod Formodning var bleven ansat i den, at da Procurator Bjerrings Søn, som nok har procederet hos Faderen, vilde vedblive at beholde den væsentligste Deel af hans Praxis.

Jeg maa fremdeles anføre, at jeg for Tiden har som Gage og i Komissions Salair 560 Rbd. aarlig og boer paa Landet, hvor Huusleien ikkun er 30 Rbd. aarlig. Egentlig har hverken min Kone eller jeg nogen synderlig Lyst til at komme herfra over til Jyllands Vestkyst; men naar det kunde være til vort Gavn vilde vi dog være tilfredse med Forandringen.

Jeg beder nu særdeles om, at De, kjære Hr. Dahl!, vil i Henhold til den af mig givne Fremstilling, for hvis Vidtløftighed jeg beder om Tilgivelse, enten indlevere eller tilbageholde Ansøgningen, eftersom De antager, at det er mig bedst tjenligt enten at erholde eller ikke erholde Ansættelsen. Procuratorembedet er opslaaet vacant den 18. Novbr., og Indleveringen af Ansøgninger skal nok skee inden den 24de dennes. Dersom De indleverer Ansøgningen, tør jeg maaske ogsaa haabe af Deres Godhed, at De vil anbefale mig hos Justitsministeren ligesom ogsaa bede Deres Hr. Broder at ville anvende sin Indflydelse til mit Bedste hos Vedkommende hvoriblandt Etatsraad Dahlstrøm. Jeg har tænkt mig, at De, gode Hr. Dahl!, mueligvis af Rigsdagsmand, Justitsraad Tang fra Nørre Vosborg kunde erholde nogen Oplysning om de lemvigske Forhold, dersom De fandt Leilighed til at tale med ham.

Atter beder jeg meget om Tilgivelse for, at jeg er saa vidtløftig; men Sagen ligger mig meget paa Sinde. — Jeg haaber, som jeg af Hjertet ønsker det, at De, kjære Hr. Dahl, og Deres hele Familie maa være friske. Min Kone og jeg leve vel, men ere mindre rolige i denne Tid, da vi hver Dag venter en Lille. — Min Kone beder Dem venligen hilset,

og selv beder jeg Dem modtage mange hjertelige Hilsener fra mig til Dem og Deres gode Hr. Broder.

Deres ærbødige og stedse hengivne

Mohr.

E. Skr.

Maaskee tør jeg med det Første haabe et Par Ord om, hvorvidt De har indsendt Ansøgningen, og om den kan ventes bevilget efter Rimelighed. —

22. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhus, d. 1. Febr. 1852.

Kjære Dahl!

. . . . .

At det stedfundne Ministerskifte eller navnlig den Forandring i vore indre og ydre politiske Forhold, som dette synes at antyde, har gjort et høist ubehageligt Indtryk baade paa Dig og Dine mange politiske Venner, anseer jeg for utvivlsomt, og det er vistnok ikke allene det Parti, der fra Din og disses Side see Forholdene, men selv Mange, hvis Anskuelse i saa Henseende i flere Retninger afvige herfra, som føle dem uhyggeligt berørte herved, navnlig idet vi herved see et fornyet Beviis paa den ydmyge Stilling, som vi maa indtage lige over for Udlandet. Hvorvidt de afgaaede Ministre kan ansees erstattede ved de nye, derom kan jeg naturligviis ingen Mening have; men at samtlige Hine vare udmærkede Mænd baade fra Villiens og Evnens Side, troer jeg de Fleste samstemme i, og den Anerkjendelse heraf, som Landstinget alt har udtalt baade for Moltke og Tillisch, har ret glædet. Det er langt fra, at jeg er reaktionair, eller at jeg kunde ønske en Tilbagegang til den gamle Tingenes Tilstand, hvo, der bedømmer mig saaledes, kjender mig ikke; men en Modification i vor Forfatning vil ikke komme mig uventet; jeg venter og har altid ventet den, jeg troer den er nødvendig for den europæiske Ligevægt; jeg troer den er nødvendig for os selv, thi jeg troer, vor Forfatning er forud for Folket.

Ligeledes beder min Hustrue, der i disse Dage lider af sin slemme Tandpine, Dig venligst hilset.

Hils Din Broder og vær selv hilset fra

Din hengivne Ven

J. C. Hee.

23. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhus, d. 7. Marts 1852.

Kjære Dahl!

. . . . .

Alle Dine herværende *mange* Venner glæde sig ret for Din egen Skyld ved, at Du paa Grund af forandrede Omstændigheder har fundet Dig foranlediget til at renoncere paa Din Stilling som Medlem af Taxationscommissionen, navnlig vil min Kone og Overlærer Funch i disse *forandrede Omstændigheder* søge og troe at finde Styrke for et Haab, som de over al Maade ønske realiseret.

Det trækker forskrækkeligt længe ud ogsaa denne Gang med vor Rigsdag; det er en af de væsentlige Ankeposter, jeg har imod den, idet at Mænd af anerkjendt Dygtighed fra Provindserne allene af denne Grund maa afskrækkes fra at stille sig. — Vil Regjeringen ikke nu snart officielt meddele den tidligere lovede Underretning om Aarsagen til Ordningen af de politiske Forhold, saaledes som skeet? — Nu ere da vel Underhandlingerne ikke længere videre svævende, end forsaa vidt som der er Spørgsmaal om Ordningen af Tronfølgen, og mueligviis om hvorledes Forrædderen, Hertugen af Augustenborg, bør behandles, hvilket sidste dog synes at maatte være Udlandet uvedkommende. —

Det er *neppe* tvivlsomt, at den sidste af de af Dig omtalte Udveie for Ordningen af Heelstatspolitikken, nemlig at tilforordne Regjeringen et Par af de meest anseete Rigsdagsmænd, navnlig, som Du selv citerer, Tillisch og Andræ, vil finde en gunstig Modtagelse hos Folket, men det forekommer mig, at selv ved Siden heraf var Bangs Forslag nødvendig. Alt, hvad vi have stridt for, er jo, at knytte Slesvig saa nær til Danmark som mueligt; men for at kunne opnaae en saadan Tilnær-

melse, ja for ikke at fremkalde en Adskillelse endnu skarpere, end tidligere var Tilfældet, er vist nogle Grundlovs-Modificationer ubetinget nødvendige, og at disse Modificationer absolut skulde fordr grundlovsmæssig Behandling, kan dog neppe være ønskeligt. —

. . . . .

Hils Din Broder og vær selv venligst hilset fra

Din hengivne Ven

J. C. Hee.

24. *Fra godsejer, prokurator Caspar Peter Rothe Ingerslev.*

Marselisborg, den 21. October 1852.

Allerhøistærede!

. . . . .

At man istedetfor en nye Comunallov nøies med en nye, retfærdigere Valglov, er mig meget kjært at erfare. —

Men vil man virkelig i Amtsraadene slaae Sædegaardseier-Classen ihjæl? og har man alt forglemt Hensigten med Amtsraadene, nemlig at indskrænke Amtmandens Myndighed lidt i de comunale Sager. — Mon den indskrænkes ved, at Amtmanden arbejder der med 6 Bønder, eller dog med 4 Bønder og 2 Mænd paa over 12 Tdr. Hk., som vælges af Bønderne, der altid i Regelen ville blive Valgmænd, og saaledes vælge efter deres Smag.

Jeg mener, at skal der findes en Modvægt mod Amtmanden, skal den findes blandt Mænd, der staae ham nær i Dannelse og staae i saa uafhængig en Stilling som mueligt, samt endelig blandt Mænd, der ikke tilbringe deres Tid i en Forvalters Forretninger, men have Tid og Leilighed til at arbejde i de comunale Sager.

Man har her, fra en vis Side, klaget over, at min Svoger og jeg udøvede for stor Indflydelse paa vort Amtsraad, og det er mueligt ikke ganske uden Grund, men hvorfor nu det? ikke fordi vi ere Svogre, men fordi vi ere de eneste, der have arbejdet os ind i Sagerne, og de eneste, der paatage os at være Formænd i Comiteerne og udarbejde Raadets Betænkninger, hvilket, undtagen i de Sager der vedkommer Provsten, udelukkende, troer jeg, at jeg tør sige, har været udført af

C. P. R. Ingerslev.
Litografi. Statsbiblioteket.

os. — De mindre Eiendomsbesiddere frygte for, at Sagerne skulle blive for vidtløftigt behandlede, da man saa ikke bliver færdig, og hjem om Aftenen vil man, da det koster at ligge paa Gjæstgivergaarden, da jeg holder mig forvisset om, at naar vi ikke vare, vilde Amtmandens Mening blive den gjældende, da Ingen havde sat sig saaledes ind i Sagerne, at de kunde oplyse det mueligt eensidige i hans Anskuelser, saa at Sagerne ofte vilde blive betragtede fra Regjeringens og ikke fra Skatteydernes Standpunkt. — Jeg troer, at det bør betragtes som en Byrde, eller Forpligtelse der paahviler de større Eiendommens Besiddere at kontrollere Amtmanden og ikke som en Fordel at besætte disse 2de Plad-

ser; men mere end 2 Pladser troer jeg ei heller, de bør besætte, og det skulde derfor, i det Almindeliges Interesse, gjøre mig ondt, om man ogsaa her vilde være altfor demokratisk. Forholdene ere vel ikke eens overalt, men i Regelen vil det dog nok være som her.

Vi leve vel, ere Alle raske og hilse Dem og Deres Kone venskabeligst

Med Høiagtelse og Venskab

forbindtligst

Ingerslev.

25. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhuus, ¹¹/₁₁ 52.

Kjære Dahl!

. . . .

Det glæder mig, at Du har faaet Bugt med Din slemme Tandpine, og at baade Du og Din Udvalgte befinde dem vel; men derimod er det i høj Grad kjedeligt, at en saa skarp Spænding mellem Rigsdagen og Ministeriet skal finde Sted. Om Stridspunktet selv er det jo umueligt for den i Forholdene ikke fuldstændigt Indviede at have nogen begrundet Mening; men foruden at jeg nu altid har været imod hyppige Ministerskifter, naar vi maa erkjende Dygtighed, Redelighed og Retsind som fremtrædende Egenskaber hos de Mænd, vi have, forekommer det mig, at Striden her hovedsageligen drejer sig om Ruslands Reservation ved Londonner-Protocollens Rathification i Warschou, og hvorledes Forholdene vil gestalte sig, naar Rigsdagen forkaster denne, saa derom er det vist vanskeligt at gjøre sig nogen klar Forestilling. Særdeles ønskeligt maa det imidlertid være ret snart at see denne Sag nogenlunde tilfredsstillende ordnet, thi før dette er skeet vil Heelstaten, eller, som Tscherning siger: »Samstaten«, neppe blive ordnet, og hvilket jo maa være af væsentlig Interesse for de Indre Forhold. Faar vi snart en Jernbane her i Jylland?

Jeg vilde have havt Cancell. Hertz over til mig i Aften for at fordrive Tiden med en l'hombre i Forening med Wagtmann og Funch, men han var alt forhyret til Borgmesteren.

Modtag saavel for Din Hustrues som for eget Vedkommende de venligste Hilsener fra min Kone og

Din hengivne Ven

J. C. Hee.

Lad os snart høre lidt nærmere fra Dig, naar de omskrevne politiske Forhold giver Stof herfor.

26. *Fra auktionsholder Christian Peter Hertz.*

Aarhuus, den 14. Novb. 1852.

Kjære Ven!

Det har været min Kone og mig særdeles behageligt at modtage Deres Brev af 9. dennes, og fornemmelig glædede det mig at faae at vide den rigtige Sammenhæng med Arvesagen og det Wegnerske Skrift, hvilket sidste ikke uden Grund har vakt saa megen Opmærksomhed. Saavidt jeg kan skjønne er Skriftet vistnok ikke fremkommet uden med Hans Majestæts Samtykke; men er dette saa, har man ikke handlet saa særdeles ærligt imod Ministeriet, naar han først i Forening med dem fremkommer med et Forslag om Ophævelse af den gamle Kongelov og derefter giver sit Minde til at en 3^{die} Mand, der indtager en saa betydningsfuld Plads som Wegener, kommer frem med en formelig Protest imod samme. Sagen er imidlertid af megen Vigtighed og vil, saavidt skjønnes, give Anledning til ubehagelige Forviklinger med Rigsdagen og mueligt ogsaa med Europas Stormagter, for det Tilfælde at Rigsdagen ikke vil gaae ind paa Forslaget om den gamle Kongelovs Tilintetgjørelse, hvilket jeg maae være enig med Emilie i, den neppe bør indlade sig paa. —

Hvad dernæst angaaer Besvarelsen af de mig forelagte Spørgsmaale Aarhus Communalbestyrelse og Havnecommission ctr. Ministeriet betræffende, da vil De af Justitsraad Carlsen, der i disse Dage har været her for at conferere med berørte Commission om Havnens Opmudring med videre, om nogle Dage, naar han kommer tilbage til Kjøbenhavn, modtage Underretning om, hvad der er passeret imellem Ministeriet og Havnecommissionen, og hvad angaaer den anden Sag, da er det vel saa, at Ministeriet i enkelte Tilfælde ikke har kunnet tiltræde

Communalbestyrelsens Anskuelse, hvor Talen har været om Foranstaltninger i Communen, der har medført Pengeudgivter, ligesom det ogsaa forholder sig rigtigt, at Repræsentantskabet i sin Tid af det Kongelige Danske Cancellie erholdt Afslag paa dets Andragende om at antage en lønnet Secretair, men ihvor ømfindtlig det end har været for Bestyrelsens Medlemmer [at] modtage en slig Besked, troer jeg dog ikke, at der med Føje kan ankes over det saaledes passerede, da Regjeringen efter min Overbevisning har handlet fuldkommen overensstemmende med Grundsætningerne i Communalanordningen af 1837, og ere vel fra Communalbestyrelsens Synspunkt uoverensstemmende, men derfor ingeniunde en forkastelig, for Communen fordærlig Anskuelse. Jeg troer derfor ikke, at der med Hensyn hertil er Anledning til for Rigsdagen at frembringe nogen Klage; i alt Fald blev det, saavidt jeg skjønner, ikke over de overordnede Autoriteter, hvorover der skulle ankes, men derimod mod den bestaaende Communallov; men ihvor meget jeg end paa den ene Side stundom kunne ønske og attraae, at den gav Bestyrelsen noget friere Raaderum, er jeg dog ingeniunde blindt for de Farer, en saadan udvidet Frihed kunne og ufeilbarlig ville medføre, og formener derfor, at det ikke har saa forfærdelig megen Hast med Skabelsen af en ny Communallov. Vi ere, saa mener jeg, kommen ikke saa smaalidet for tidlig med en Statsgrundlov, hvilket har og fremdeles vil forvolde den nuværende Slægt mange Ulemper; men kommer der hertil endnu en for tidlig født Communallov, saa er først Ulykken complet. Frihed til at styre offentlige Anliggender er overmaade godt, men saa skal der ogsaa til enhver Tid og paa ethvert Sted være Mænd, der besidder Evner og Villie til at styre den rigtige Cours. Men herpaa er det netop det skorter, navnlig hvad Evnerne angaaer, thi sjelden strækker disse sig ud over det private Livs snævre Grændser. Vi behøve i saa Henseende ikke at gaae længere end til vor gode gamle Bye Aarhus, der dog er een af de største Communer her i Landet, her findes ikke saa faae dygtige Mænd i deres Fag; men uden for dette er det ogsaa i Almindelighed forbi, og er dette nu saa og det tilmed i en af Landets største Byer, hvorledes ville det da komme til at see ud, naar en langt mindre begrændset Frihed end den nuværende blev indført overalt? Visselig ikke det bedste, og derfor og ikke fordi jeg hader Forandringen til større Frihed, ønsker jeg, at den lidt efter lidt gaaer over fra den nuværende Tilstand til en friere, saaledes at den yngre

Slægt kan opvoxte med en slig successiv Udvikling og med Nytte og Gavn gjøre Brug af den. —

Dette, min kjære Dahl, er min Overbevisning, endeel heraf vil De vel nok indrømme Rigtigheden af; men endeel vil De vistnok, som stridende mod Deres Anskuelse, kaste bort. Dette gjør imidlertid intet til Sagen, thi ligesaa dristig jeg tør paastaae min Mening at være udsprungen af en redelig Villie og Attraae til Almeenvel, ligesaa overbevist er jeg om Deres Hensigters Reenhed i samme Retning, og i den fulde Tillid hertil har jeg derfor uforbeholden yttret min Mening for Dem.

. . . . .

Levvel for denne Gang, hils Emilie og kom snart med hende tilbage til Deres hengivne Ven

Hertz.

Min venlige Hilsen til Justitsraad Dahl — Vedlagt følger et Brev fra min Kone til Emilie. —

27. *Fra fuldmægtig ved Holbæk amtstue, exam. jur. Hans Henrik Mohr.*

Vognserup, den 20. Febr. 1853.

Høistærede kjære Hr. Dahl!

I Kallundborg er for Tiden en Sagførerbestilling ledig, hvilken jeg ønsker at erholde, endskjøndt det er noget tvivlsomt, om en Sagfører der vil finde god Fortjeneste, ikke paa Grund af at der allerede er 2 Sagfører i Byen, thi disse besidde ikke almindelig Tillid, men fordi der er private Commissionairer, som har mange Forretninger, og hvoriblandt navnlig en Fuldmægtig Lützhöft, Søn af den afdøde Procurator, Cancelliraad Lützhöft. Jeg stoler imidlertid paa, deels at en Sagfører altid ved at kunne møde i Retten har noget forud for den private Commissionair, og deels at jeg ved mit flereaarige Ophold her i Amtet som Amtsfuldmægtig og senest som constit. Borgmester i Kallundborg har erholdt endeel Bekjendtskaber og Forbindelser, af hvilke jeg vil have Nytte. Deels derfor, og fordi jeg meget nødig forlader dette Amt og derved opgiver de Fordele, som min nuværende Stilling mueligen i Fremtiden kan bringe mig derved, at jeg paa Grund af samme lettere

kommer i Betragtning, hvis en eller anden communal Bestilling, som kan forenes med Sagførerforretningerne, bliver ledig, vil jeg gjøre alt mueligt for at komme til Kallundborg.

Da jeg nu veed, kjære Hr. Dahl!, at Deres Anbefaling hos Justitsministeren vil være af særdeles Betydning for mit Ønskes Opfyldelse, og jeg ogsaa tør glæde mig til, at De nærer det Venskab og den Velvillie for mig, at jeg tør fremsætte en Bøn til Dem derom, saa er jeg hermed saa fri at bede om Deres godhedsfulde Medvirkning. Kammerherre, Amtmand Pløyen, min nuværende Principal, har 2de Gange paa det varmeste talt min Sag for Ministeren og har ligeledes talt med Etatsraad Dahlstrøm, hvilken Sidstnævnte jeg er saa heldig at have aldeles stemt for mig, idet han har erklæret, at der efter alle tilstedeværende Forhold maatte en betydelig Capacitet ansøge Posten hvis jeg skulde slaaes af Marken. Baade Kammerherre Pløyen og Justitsraad Møller i Indenrigsministeriet som har været const. Amtmænd her, have imidlertid Begge raadet mig til at bede om Deres formaaende Anbefaling for mig hos Ministeren.

En slem Concurrent har jeg i den forannævnte Fuldmægtig Lützhöft, navnlig fordi han med Skifteforretningerne i Boet efter Greve Lerche til Lerchenborg er kommen i Bekjendtskab [med] Etatsraad Collin, og denne samt hans Fader, Conferentsraad Co[llin] skulle nu, efter hvad Justitsraad Møller har [m]eddeelt mig, ha[ve] sat alle Kræfter i Bevægelse for Lützhöft. Sidstnævnte har [taget] theoretiske Deel af juridisk Examen paa samme Tid som [jeg] nemlig 1840; men det er først i et af de sidste Aar, at han [efter] flere forgjæves Forsøg har faaet bedste Character til prac[tiske Deel,] og han har ikkun været i Stilling som Godsforvalter [og] som Fuldmægtig hos Faderen. Der skal tales noget om, [at] han [ska]l forsørge sin Moder og 2 Søstre samt en Bedstemo[der:] men dette forholder sig ikke saaledes, da afdøde Lützhöft, foruden at efterlade sig en liden Formue, have sikret sin Enke en Livrente af 300 Rd. aarlig og hver af Døtrene 100 Rd. aarlig, saa at der er bedre sørget for dem end for mange Embedsmænds Enker og Børn. Sagførerposten er opslaaet vacant den 12te dennes, saa at De, kjære Hr. Dahl!, jo kommer til Kjøbenhavn som Rigsdagsmand, forinden Fristen for Ansøgningens Indlevering udløber.

Jeg haaber, at saavel De som Deres ærede Frue maa have det vel, uagtet denne strænge Vinter, som man ikke er vant til. Det kan blive

forbunden med flere Vanskeligheder at komme til Kjøbenhavn, hvis Vinteren skal vedvare som nu. Idet jeg beder Deres Frue og Deres gode Moder samt Forvalter Rasmussen hilsede, henlever jeg

Deres ærbødige og stedse hengivne

Mohr.

28. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhus, d. 10. April 1853.

Kjære Dahl!

. . . . .

Det glæder mig ret, at Regjeringens Oppositionsmænd ved de stedfundne Afstemninger i Arvesagen lide, hvad de efter mine Anskuelser fortjene, et klækkeligt Nederlag, idet jeg sætter mit Haab til, at de dog til Slutning vil sætte Landets Velvære over personlige Hensyn, og saaledes give Forslaget Nr. 4 af gamle Ørsted, der ikke i denne Sag gaar i Barndom, deres Stemme. Skeer dette ikke vil jo hele Rigsdagen aldeles utvivlsomt blive opløst, og vistnok ikkun Monrad allene vil be-
tragte [*det*] som et Misbrug af Regjeringens constitutionelle Ret. Skeer dette, og nye Valg derefter skal udskrives, da tør jeg nok vove 10 mod 1 paa, at vi vil faae en Rigsdag, der i det mindste i denne Sag vil understøtte Regjeringen.

. . . . .

Lev nu vel! hils Din Broder, og vær selv venligst hilset fra min Hustrue og

Din Dig altid hengivne Ven

J. C. Hee.

29. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarh., d. 14/4 53.

Kjære Dahl!

Jeg iler med, i samme Øieblik som jeg modtog Dit Brev (uden Dato) at bede Dig paa ingen Maade, hvorledes jeg end har udtalt mig i mit Brev til Dig, at fortolke dette paa nogen saadan Maade, som jeg derved skulde kunde have tilsigtet at betegne egen Interesse, egen For-

deel, som Motivet enten hos Dig eller nogen af Dit Parti for den stedfundne Afstemning over det Kgl. Budskab, og mindst af alt vilde jeg kunde tænke mig et saadant Motiv hos Dig; men naar jeg har brugt Udtrykket »personlige Hensyn«, da har jeg — ganske oprigtigt — der ved tilsigtet, at det forekommer mig klart, at der hos Flere af Oppositionspartiet har vist sig en Animussitet, en høi Grad af Uvillie, mod flere af Ministeriets Medlemmer, og at denne Uvillie ved flere Leiligheder er fremtraadt med en Skarphed, der betydelig skader Sagens Resultat. Jeg kan ikke nægte, at baade jeg og Flere, der i denne Sag samstemme med mig, ansee Budskabets Forkastelse som en stor Ulykke for Fædrelandet, og denne i Betragtning beder jeg, Du søger og, som jeg haaber, finder Undskyldning for, om jeg maatte have udtrykt mig mindre heldig. Dets Skjæbne er sandsynligviis nu afgjort, men uden at jeg dog kjender denne. —

Din Ven

J. C. Hee.

30. *Fra godsforvalter, prøveprokurator Hans Henrik Mohr.*

Vognserup, den 25. April 1853.

Kjære Hr. Dahl!

For Deres venlige Skrivelse af 14de dennes takker jeg Dem mange Gange. Jeg indseer fuldkomment, at det efter Forholdene rimeligviis ikke vilde nytte Noget, om De havde været saa god at tale min Sag hos Justitsministeren. — Det glæder mig meget, at jeg kan have den Fornøielse at meddele Dem, at jeg er bleven beskikket som Prøveprocurator i Kallundborg, og jeg vil saaledes gaae denne min nye Virksomhed med de bedste Forhaabninger imøde. Jeg fortalte Dem i mit forrige Brev, at Forholdene navnlig med Hensyn til at Kamrd. Lützhöfts Søn, der var min ivrige Medconcurrent som Ansøger, forbliver i Byen som Commissionair, ikke ere de allerbedste; men der er dog ogsaa Mange, som ere af den Formening, at det ikke vil vare længe, inden jeg vil vinde Terræn og blive tilfreds med mine Indtægter. —

Jeg har ogsaa saameget mere Grund til at være rolig, som jeg kort forinden min Beskikkelse som Sagfører var saa heldig at blive antaget

som Godsforvalter ved Alkestrup Gods, hvorved jeg, ligesom med nogle Revisionsforretninger jeg beholder fra Amtet, er bleven sikkret en aarlig Indtægt af 300 Rbd., der ikke kommer Sagførerbestillingen ved. — Der er derfor, selv om Forholdene maatte stille sig mindre gunstige i Begyndelsen, Udsigt til, at jeg vil kunne faae den Indtægt, som er fornøden for at leve. Men jeg har dog med Hensyn til den Forandring af Stilling, der forestaaer mig, den Bøn til Dem, kjære Hr. Dahl!, at De vilde vise mig den Godhed at tillade mig at optage et Laan hos Dem af indtil 500rd.; dog mener jeg kuns, hvis det maatte blive fornødent, at ville laane saameget og ønsker at kunne optage Laanet Tid efter Anden. — Jeg henvender mig tillidsfuld til Dem, da jeg veed at De gjerne staaer mig bi paa bedste Maade, hvor det er Dem mueligt, og jeg derhos tør have den Overbevisning, at De troer om mig, at jeg ikke vil laane uden ogsaa i tilbørlig Tid at drage Omsorg for Laanets Tilbagebetaling. At jeg ikke kan have sammensparet synderligt af Penge, da jeg nu i et Par Aar har været gift og ikke havt mere end omtrent 600 Rbd. aarlig at leve af, vil De finde rimeligt, kjære Hr. Dahl! Til Oplysning om hele min Status maa jeg dog anføre, at jeg nu har omtrent 400 Rbd., men for endeel af disse skal jeg indkjøbe juridiske Bøger, navnlig Rescripterne, og Meubler. Mit Indbo har en Værdi af c. 1200 Rd., og deri vilde jeg, hvis De vil vise mig den Godhed og det Venskab at yde mig det ommeldte Laan, bede Dem om at tage Pant. Der er vel Andre, til hvem jeg ogsaa med Haab om heldigt Udfald kunde henvende mig om Laan, men dels ønsker jeg ikke gjerne at laane af Nogen herovre, og dels ere de i Jylland, af hvem jeg kunde vente Laan, yngre Forretningsmænd, som ikke kunne være tilfreds med den almindelige Forrentning, hvortil endelig kommer, at der Ingen er, til hvem jeg [hellere] staaer i Gældsforhold end Dem, gode Hr. Dahl! Jeg tør nu imødesee Deres ærede Brev, og hvis Omstændighederne skulde gjøre, at De ikke kan opfylde min Bøn, beder jeg, at De ikke vil tage i Betænkning at sige mig Nei. Det er nok mueligt, at jeg vilde kunne komme igjennem uden at laane, men jeg vilde som en begyndende Sagfører, der skal vinde Tillid, nødig have det for knapt paa Penge. Idet jeg beder min Hilsen aflagt for Deres ærede Frue, henlever jeg

Deres ærbødige og stedse hengivne

Mohr.

31. *Fra auktionsholder Christian Peter Hertz.*

Aarhus, den 9. Januar 1856.

Jeg takker Dem, kjære Dahl, for Deres gode Ønsker for mig i det nye Aar, vi nu er indtraadte i, og beder Dem og Familie ligeledes modtage min hjerteligste Nytaarsgratulation ledsaget med Tak for det svundne Aar. —

Det gaaer her som hos Dem, af Nyheder er der ingen, thi at man er i stærkt Røre i Anledning af det forestaaende Rigsraadsvalg, regner jeg i Grunden ikke som noget Nyt, da det er gammelt, at om ikke alle saa dog en stor Deel lægger deres Hjerner i Blød for det politiske Virvar, vi er kommen ud i. Om dette vil bringe Fremtids Held og Lykke for vort elskede Fædreland, er idetmindste for mig tvivlsom, ja, jeg kunne næsten sige efter min Mening uopnaelig. Selv skal jeg nok holde mig fra Medvirkning i saa Henseende enten i den ene eller anden Retning, og naar De derfor i Deres Skrivelse gjengiver mig et i Hovedstaden circulerende Rygte om, at jeg skulde blive valgt til Medlem af Rigsraadet, saa er jeg aldeles overbevist om at dette Rygte ikke vil fodfæste sig, om ikke af anden Grund saa fordi jeg allerede for 2 Maaneder siden til een af de Mænd, der arbejder for Valgene her i Jylland, og som rigtignok opfordrede mig til at modtage et saadant Valg, udtrykkelig erklærede, at jeg paa ingen muelig Maade ville eller kunne gaae med paa hans Begjæring i saa Henseende. Jeg ville ikke, fordi jeg aldrig har yndet den Regjering, hvem vi nu har, og jeg kunne ikke, fordi mine mange Forretninger ikke taaler min Fraværelse paa længere Tid. Den Glæde at se mig og min Kone under saadant Forhold i Hovedstaden er jeg Dem meget taknemlig for; men den opnaes ikke. I ethvert Fald er det jo Deres Bestemmelse at komme tilbage til Jylland til Foraaret, skjønt jeg ikke troer, det bliver Tilfældet, og da Rigsraadet sandsynligvis ikke til denne Tid vil blive samlet, ville vi altsaa ikke kunne have nogen Glæde af denne Forandring, med mindre De ogsaa skulde blive valgt til Rigsraadsmedlem, hvilket jo meget vel kan blive Tilfældet, men imidlertid ikke for Tiden kan siges at være afgjort. —

Efter Indbydelse af Justitsraad Hertz var der i Dag et Møde paa Raadhuset i den ovenmeldte Anledning. Der skal nok have indfundet sig ikke faae Vælgere iblandt andre Amtmanden fra Skanderborg, og megen Snak op og ned skal have fundet Sted betræffende det udtalte

Ønske om at vælge det sidst aftraadte Ministeriums Medlemmer eller idetmindste nogle af dem. Naturligviis har Grosserer Mørk og hans Mester og Herre Overlærer Funch ikke staaet tilbage i at meddele Forsamlingen deres ufeilbarlige politiske Anskuelser og den ene rigtige Maade, som der bør gaaes frem paa for at fremme Held og Lykke inden for Danmarks Grændser. Efter hvad der er bleven mig fortalt, stemte Justitsraad Müller ogsaa med megen Fynd og Klem for samme Lov, men fik nok i den Anledning paa Hovedet af Bille Brahe, navnlig fordi der fra hiine Mænds Side blev paa det hæftigste ivret imod Valg af de afgaaede Ministre, hvilket Kammerherre Bille Brahe maatte bestride Rigtigheden af. Det holdt nok forøvrigt haardt, at Forsamlingen kunne komme til et endelig Resultat, men [*flere ulæselige ord*] efter at have viist Lærer Krajberg, der skjønt Ikkevælger, dog var tilstede for ogsaa at yde sin Skjærv til et heldigt Udfald, den haanende Adfærd at vende ham Ryggen da han begyndte med Prækenen, der som Følge heraf forblev i sit faderlige Hjem, skred man til Valg af Rigsraads mænd, og saaledes endte Forsamlingen Mødet med en Ballotation eller Afgivelse af Stemmesedler, hvor nok de fleste Stemmer faldte iblandt andre paa Geheimeraad Bluhme, Geheimeraad Tillisch, Kammerherre, Amtmand Rosenørn, Biskop Brammer, Dem, Cancelliraad Otterstrøm og Lands-overretsassessor Bregendahl. Jeg tør imidlertid ikke indestaae for Rigtigheden af denne Navneliste uden forsaavidt De og en 3 à 4 andre af de nævnte Mænd, ligesom det ej heller er mig bekjendt, hvem der ellers havde Stemmer, da jeg, som De forøvrigt nok vil kunne see af Referatet, ikke var tilstede, men ikkun har modtaget Underretning om det passerede igjennem 3^{die} Mand og det endda i et Øjeblik, da jeg ikke havde Tid og Lejlighed at høre herpaa.

. . .

Farvel for i Dag, jeg skal efter at have forseglet dette Brev over til Kjøbmand Broge til et L'hombreparti med ham og nogle andre L'hombre-mestre, hvoriblandt et Par Landmænd, der har været her i Dag i Anledning af Rigsraadsvalgvesenet. —

Min Hustrue sidder i dette Øjeblik og skriver Emilie til. Fra hende vil De maaske erholde Nyheder, som jeg ikke kan opvarte med.

Indlagte Brev bedes leveret Deres Hr. Broder.

En kjærlig Hilsen til Emilie og Eleonore fra

Deres trofaste og hengivne

Hertz.

32. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhus, d. 23. Januar 1856.

Kjære Dahl!

. . . . .

Det synes jo dog nu, Gud skee Lov!, at tegne, som om der dog er nogen Udsigt til at haabe paa Fred mellem Rusland og Vestmagterne, og kommer denne istand, vil den rimeligviis faa en gunstig Indflydelse med Hensyn til Bebyggelsen af vore Grunde, thi saalænge Materialier og Arbeidsløn staaer i en Priis, som for Tiden er Tilfældet, er der ikke herpaa at tænke. Medens Tidsforholdene ere gyldne for Bonden, ere de tilvisse trykkende for den overveiende Deel af Kjøbstadbefolkningen.

Ogsaa længes vi stærkt efter at komme nogenlunde paa det rene med, hvor vi tør vente os den paatænkte Jydske-Jernbane-Linie. Justitsraad Klees Skrivt herom har forskaffet ham mange Stemmer; hvis hans Forslag til Linien gaar igennem, vil det ogsaa have eller faae en gunstig Indflydelse for Aarhus og dennes Udvidelse.

Fra Justitsraad Jespersen, der i dette Øieblik var hos mig, kan jeg hilse. Han var meget glad over Justitsministerens Lovforslag til Udvidelsen af Helbredelsesanstalten.

. . . . .

Vær venligst hilset, hils Din Frue fra min Kone og

Din hengivne

J. C. Hee.

33. *Fra godsejer, prokurator Caspar Peter Rothe Ingerslev.*

Marselisborg, den 2^{den} Februarii 1856.

Allerhøistærede Hr. Justitsraad!

Undskyld at jeg uleiliger Dem med disse Linier, hvortil jeg har en særdeles Anledning. I Anledning af den nye Lov, som er under Forhandling i Rigsdagen om Frihed til at drive Høkerhandel paa Landet, samt at have Udsalg af Caffé etc., var alt forrige Løvedag 2de Deputationer hos mig fra forskjellige Landboere om at sætte mig i Spidsen for en Protest, man ønskede indgivet derimod, da man anseer den endnu

mere skadelig for Landboerne end for Kjøbstæderne. — Dette nægtede jeg imidlertid, men tilføiede, at da der i Dag var berammet en Generalforsamling i Amtets landoeconomiske Selskab, vilde jeg være villig til der at bringe Sagen paa Bane for at erfare den almindelige Mening om samme, hvilket de Udsendte kunde meddele deres Comitenter. — Deraf fulgte, at vi i Dag havde en saa talrig Generalforsamling, at vi aldrig have haft Mage dertil. — Maaskee erindrer De, at vores Stiftamtmand er Formand og jeg Vice-Formand i Foreningen, og da han ikke vilde have med den Sag at gjøre, udbad jeg mig, saasnart Forhandlingerne vare begyndte, Ordet og foredrog da Sagen, samt gjorde Forsamlingen bekjendt med Anledningen dertil. — Der blev med et ualmindeligt Røre i Forsamlingen, som paa Møller Weis, Hansen paa Kjerbyegaard, Petersen paa Holmstrupgaard, Ramsing paa Wæstereng og Ritmester, Baron Rosenkrantz nær, bestod af lutter Bønder, og der udtaltes som Alles eenstemmige Meening, at man paa ingen Maade ønskede en saadan Lov, der, efter Forsamlingens Mening, vilde lede til, at der blev flere Smugkroer i hver Bye af den værste Slags. — Hvor der var Trang til Høkerier, bleve de uden Vanskelighed bevilgede, og der sørgedes da for, at det i det Mindste ikke blev berygtede Personer, som erholdt dem, men blev det givet aldeles frie, vilde de Vagabonder, der ellers betragtedes som Løsgængere, etablere Udsalg og benytte dette til Udsalg af Brændeviin, til løstige Sammenkomster, til Smuthuller for Tyve og Kjæltringer, hvis Tyvekoster de ville sælge for dem, kort det vilde under vores aldeles Mangel paa Landpolitie, medføre langt værre Følger for Landboerne selv end for Kjøbstæderne, der ivre saa stærkt imod denne Lov, da Misbrugene aldeles ville overveie den tilsignede Hensigt dermed.

Da Forsamlingen endelig igjen var bragt til Roe, foreslog jeg, at Selskabet skulde lade udgaae en Opfordring til Amtets Sogneforstanderskaber om denne Sag og opfordre dem til, hvis de delte Forsamlingens Mening, at indgaa til Indenrigsministeriet med Andragender imod Loven, hvilket i saa Fald vist vilde have til Følge, at Loven ikke udkom, men dermed var man ikke tilfreds; man vilde, at Forsamlingen strax derimod skulde indgive en bestemt Protest. — Da jeg ikke fandt det passende, og Formanden desuden ikke vilde gaae ind derpaa, fandt jeg paa en anden Udvei, nemlig at henvende os til Dem, dels som Medlem af Landstinget, hvor Sagen jo endnu ikke er behandlet, og dels som

Departementchef i Ministeriet, hvilken Stilling maatte give Dem Leilighed til at udtale vore Meninger for Ministeren; det hjalp og bragte en saadan Overenskomst i Stand, at naar jeg vilde love at skrive til Dem og gjøre Dem bekendt med det Passerede, samt bede Dem modarbeide Sagen af yderste Evne, vilde Forsamlingen nøies med at udstæde den af mig foreslaaede Opfordring. —

Denne blev da udfærdiget og indsendt til Aarhus Aviiis, hvormed Sagen var til Ende. —

Om nu Sogneforstånderskaberne virkelig vilde tage dem af Sagen, anser jeg tvivlsomt, ikke fordie Pluraliteten af deres Medlemmer jo [*ikke*] ere imod Loven; men fordie det koster lidt Uleilighed, som ikke Alle ere beredte til at gaae ud paa, men det vil jo nu snart viise sig, hvortil det vil føre; i al Fald har jeg nu udført, hvad jeg har lovet, og stoler paa, at De med sædvanlig Velvillie vil modtage disse Linier, og derefter handle, som De finder rigtigst, da det er vist, at Deres Navn i Dag hjalp os til en Ende paa Sagen, som vi ellers ikke have opnaaet. —

Vi leve Alle vel og formelde de venskabeligste Hilsener.

Med Høiagtelse og Venskab

ærbødigst

Ingerslev.

34. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhus, d. 31. Marts 1856.

Kjære Dahl!

Som Du af Brev fra gl. Thomsen vil have erfaret have vi nu solgte alle vore Byggepladser *ud til Fredensgade* fra Steenbergs Gaard ud til Veien; og med Frich, der har anlagt Jernstøberiet paa Schandorffs Toft, staae vi i Underhandling om en temmelig stor Plads, — det sydvestre Hjørne af vor Plads ned til Willemoes's Bagplads. Gaaer denne Handel, som jeg haaber, i Orden, er ogsaa hele Strækningen ind imod Veien solgt. — Ved at blive opmærksom herpaa optræder Byen med Paastand om Eiendomsret til det paa vor Grund ud imod Veien opførte Steendige saavel som Træerne inden for dette. Herpaa have Thomsen og jeg

foreløbigen svaret, som hoslagde Gjenpart viser. Skjønt Stenene i Diget have en ikke ubetydelig Værdi, anseer jeg dog dette Spørgsmaal af underordnet Betydning, og jeg havde i Reglen ikke troet, at Interessenterne skulde tilegne sig Stenene nu, naar Pladserne ere solgte, men jeg kan ikke indrømme, at Byen her har nogen Ret. — Thomsen og jeg havde nu henvendt vor Opmærksomhed paa Tvergaden fra Fredensgade mellem Preis's og Stenbergs Eiendomme og imod Frederiksgade, og ligesom vi foreløbigen have ladet Veiinspektør Möller nivellere denne, saaledes have [vi] ogsaa tilsigtet at overdrage til ham at brolægge denne med vore Steen, idet vi dog vilde lægge gode Fortougsfliser, der alt ere bestilte. Ingen vil her købe Byggepladser, forinden Gaden er reguleret og brolagt; men i Dag har Scholten været hos mig og meddelt mig, at Brolægningsscommissionen vil modsætte sig, at vi brolægge Gaden med raae Steen, hvorhos han var af den Formening, at der maatte svares Brolægningssafgiwt af hele Gadeanlægget, fra den Tid Skattebeneficiet expirerede.

Jeg kan ikke blive fortrolig med, at Byen har nogensomhelst Ret i omhandlede Henseende. Det forekommer mig, at vi maa lade være at brolægge, om vi ville, og hvis vi brolægger, da at gjøre dette som vi ville, alt forsaavidt som vi ikke herved handlede imod Sundheds- eller Politilovene. Communen som saadan mener jeg ikke her har nogen Ret at gjøre gjældende, ligesom jeg ei heller indseer, at denne retligen kan fordre Brolægningssafgiwt af vore eller de af os brolagte Gader, saalænge disse *ikke* af os eller vedkommende Grundeiere forlanges overtagen af Byen. Vi have selv tidligere betingelsesviis tilbudt at ville svare Brolægningssafgiwt, fra den Tid Skattebeneficiet ophørte; men Communalbestyrelsen antog ikke Betingelsen, cfr. dens vedlagte Svarskrivelse, og jeg kan saaledes ikke blive fortrolig med, at Byen nu alligevel efter Udløbet af hine 10 Aar skulde kunde fordre Brolægningssafgiwt af os eller Beboerne, til hvem vi have solgte.

Da jeg ikke herom mundtlig kan conferere med Dig, seer jeg gjerne at Du, med Bilagene tilbage, vil udtale Din Formening herom. Spørgsmaalet, om vi maa brolægge med raa Steen, har en betydelig pecuniar Interesse for os, thi naar Tvergaden, saalangt vor Grund strækker sig, er færdig, maa vi tænke paa Gaden *herfra*, i Skjellet mod Schandorff, *over til* Veien, og hvis vi lade være at brolægge, bliver hele Anlægget for saavidt Smølerie.

Som Du erindrer, gaae vore trykte Kjøbecontracter, jeg vedlægger et Exemplar, ud paa, at Hartkornets Fordeling skal finde Sted efter Areal uden ny Bonitering eller Taxering; men herpaa vil Honum, hvem jeg nu har rekvireret til at fordele Hartkornet paa de solgte Pladser, ikke indlade sig, idet han paastaar, at en saadan Fordeling ikke kan approberes af Ministeriet. Ogsaa herom ønsker jeg at høre Din Mening.

For at vort Svar til Scholten skal kunne forstaaes, maa jeg bemærke, at han søgte Hjemmel for Byens prætenderede Eiendomsret til Diget quæstionis i den Omstændighed, at dette findes opført med den lodrette Side mod Veien skraas over for Toften, samt at der inden for dette befandtes en Grøft.

Din Svigermoder skranter i denne Tid og længes efter sin Datter og Moesgaard, ellers staaer alt her sig ved det gamle, kun har Sagsførererne forlidet at bestille af Forretninger, der give Indtægt. Jeg har i denne Tid en ret interessant Sag, nemlig Kammeradvocaten ctr. Aarhus Commune, ang. hvorvidt Moleleien skal bortfalde uden Erstatning. Jeg haaber nok at skulde vinde Sagen for Communen.

Hils Din Kone fra min Hustrue, og vær selv venligst hilset fra

Din hengivne

J. C. Hee.

35. Fra auktionsholder Christian Peter Hertz.

Carlsbad, den 25. July 1856.

Kjære Dahl!

Hjertelig Tak for Deres saare kjærkomne Skrivelse af 20. dennes, som jeg modtog i Gaarseftermiddag den 24.; men De maae paa ingen Maade troe, at jeg i den Anledning har sat mig i Bevægelse med at skrive Dem til i Dag, dette var allerede bestemt før jeg modtog Brevet fra Dem, og det var ikke mere end min forbandede Skyldighed.

Endelig begynder jeg nu at mærke, at mit Helbred bedrer sig; men det er virkelig ogsaa først nu, at jeg med Sandhed kan give den Forsikring, thi hidtil har det rigtignok været Fjas, jeg har ikke allene gjen-tagende havt et ikke ubetydeligt Anfald af Podagra; men jeg har til-lige, hvad jeg har fortiet i mine Breve til Emilie og min Kone, været

Hjertesyg, saa jeg begyndte at faa Skrubler, om jeg nogensinde kom tilbage til det kjære Danmark. Min Stilling var forresten mindre end behagelig, naar der sees hen til de med mit Ophold her saa langt fra Hjemmet knyttede Omstændigheder, og jeg vil ikke fordølge, at jeg begyndte at tabe Modet, hvortil kom at jeg under disse uvante Forhold, uden Beskjæftigelse, uden allermindste Omgang med noget Menneske, naar jeg undtager det gamle Stykke Meubel, der opvarter mig, var færdig at forgaar af Kjedsommelighed. Situationen har nu for en stor Deel forandret sig, skjønt jeg jo endnu ikke er aldeles i mit Es; jeg kan jo da nu humpre lidt uden for Døren, jeg har ogsaa begyndt med at læse Aviser og Bøger, og endelig saa bliver jeg nu mere og mere fortroelig med den Maade at leve paa, hvilket alt bidrager til et bedre Humeur; men jeg vil derfor ikke nægte, at jeg jo visselig fremdeles ligesom hidtil vil længes efter den Dag, da jeg stiger i Vognen og siger Carlsbad Farvel. —

I Gaarseftermiddag var jeg for første Gang ude at se mig lidt omkring i Egnen omkring Carlsbad. Jeg lejede mig nemlig en Vogn og kørte herfra Kl. 3 til et Sted eller rettere en By, som hedder Schlackenwerth nær 2 Mile herfra ved Vejen til Teplitz.

. . .

I Gaar derimod har Luften i en mærkelig Grad forandret sig, nu er Sommerens Hede og smukke Vejr indtraadt, og Bjergene tilhylet i en let blaa Taage af varme Skyer. Gid jeg nu bare snart kunne taale rigtig at færdes omkring til Fods, thi pr. Axel koster det for meget til hver Dags Brug. En saadan Tour som den i Gaarseftermiddag koster i Vognleie og Drikkepenge omtrent 5 Rd. i danske Penge, og da alt er dyrt her, navnlig Logiet, der allene koster 12 Rd. om Ugen foruden Omkostninger til The om Morgen, Middagsmad med Kaffe, og The om Aftenen etc. etc. der vel næppe kan afholdes med en 9 à 10 mk. daglig, saa følger heraf, at dersom Reise og Opholdet her ikke skal gribe alt for vidt om sig, maa jeg see at indskrænke mine Fornøjelsestoure saameget som nogenlunde muligt. Idag Fredag og i Morgen Løvedag forbliver jeg saaledes hjemme, derimod har jeg tænkt paa, hvis Vejret ellers vedbliver at være, som det nu er, paa Søndag at gjøre en Tour paa en anden Kant af Carlsbads Omegn, der overalt er yndig og rig paa Afvexlinger. — Saavidt jeg kunne see paa Gaarsdagstouren, vil Rughøsten her tage sin Begyndelse om nogle Dage. Kornet, hvoraf

der ikke er saa lidt her omkring, staaer godt: Der avles ligesom hos os Vinterhvede, Rug, Byg, Havre og Kærtøfler, og paa enkelte Steder er der tillige ganske god Hørav, men Velstand er der imidlertid ikke iblandt Landboerne, tvertimod hersker der, naar man kommer op i de Bøhmiske Bjerge, den største Armod.

Lev vel for i Dag kjære gode Dahl. Hils Emilie, min Hustru og den lille søde Snut. Bring tillige Deres Broder Carl i Kjøbenhavn en venlig Hilsen fra mig.

Deres hengivne og forbundne

Hertz.

36. *Fra auktionsholder Christian Peter Hertz.*

Carlsbad, den 6. August 1856.

Kjære gode Dahl!

Med den af Dem tagne Beslutning ikke at ville modtage den Dem tilbudne Departementsdirecteurpost kan jeg ei andet end for mig og min Kones Vedkommende at være overmaade vel tilfreds, men jeg troer derimod ikke at det derfor er rigtig handlet af Dem relativ til Deres egen Person, og var denne Sag i dette Øjeblik ikke endelig afgjort, saa ville jeg gjentagende have tilraadet Dem at modtage Posten. Der var, saa synes mig, saameget mere Grund til ikke at forkaste Minister Unsgaards Tilbud, som det jo dog til enhver Tid stod Dem frit for at træde tilbage til Privatlivet, naar De ikke syntes om længere at være i Statens Tjeneste. Vel sandt, at det jo ikke medførte saa faae Udgifter at etablere Dem i Hovedstaden; men denne Omstændighed var jo dog af underordnet Betydning ved Siden af, hvad der forøvrigt talte for at entrere paa Tilbudet. Dog nu er det jo forbi, jeg vil imidlertid ret af Hjertet ønske, at De ikke senere vil fortryde, hvad der er sket. —

Med mit Helbred gaar det, Gud være lovet, godt fremad; men det er en stræng Kuur kan De tro. Den er alt tilsammen lagt af den Natur, at jeg beder Gud bevare mig for nogensinde mere i mit Liv at gjøre Badereise, og jeg vil fraraade enhver Mand, der som jeg staaer paa Grændsen af de tre Snese Aar, aldrig at underkaste sig en saadan Reise.

med mindre han har nogen med sig fra Hjemmet, fornemmelig qvindelig Selskab, da saadant naturligvis i en meget høj Grad formindsker og modererer det Uhyggelige, som en længere Tids Fraværelse fra Hjemmet, Savnet af sin sædvanlige Levemaade og en total Mangel paa Beskjæftigelse medfører. Nu er jeg imidlertid kommen i Pressen, og jeg skal ogsaa holde Ørene stive til Enden.

Jeg har til Dato ikke truffet paa en eneste Landsmand her; som jeg tidligere har meldt var og er her maaske endnu en 3 Stykker nemlig Geheimeraad Reetz, Kammerherre Neergaard og Grosserer Christensen; men paa mine Vandringer har jeg ingen af dem kunnet opdage, og opsøge dem i deres Logie vil jeg ikke, da det muelig kan være Personer, som jeg ikke ønsker at have med at gjøre. Kiørboe fortalte mig, at han i Fjor havde aflagt en Visit hos ovenmeldte Kammerherre, men uden igjen at modtage nogen Contravisit, saa det vel sagtens er en storsnudet Personage, og Grosserereren er, efter hvad De fortæller mig i Deres sidste Brev, heller ikke videre elskværdig, saa jeg derfor er meget vel tilfreds med at have skjøttet mig selv, og ikke beilet til nogen af disse Herrers Bekjendtskab.

Af Preusiske Neue Zeitung ser jeg, at vores Konge med Gemalinde, Grevinde Danner, er reist til Bornholm. Jeg synes ikke, at der kan være megen Morskab for at gjøre en Reise til denne Ø, aldenstund det ikke er saa mange Aar siden de sidst var der, og Bornholm derhos ikke er videre indbydende fra Naturens Side. Tidligere talte man om, at det høje Herskab i Sommer ville have været til Silkeborg og besøgt Drewsens; men dette lader det til, der ikke bliver noget af. Efter samme Zeitung har Etatsraad Heiberg med Gemalinde for et Par Dage siden været i Berlin, formodentlig vil de besøge et Bad her i Tydskland, skjønt det nu synes at være temmelig sildig at begynde en Badecuur, eftersom vi nu allerede er inde i August, og med denne Maanedes Udgang er det i Almindelighed, saaledes siger min Læge, Hofraad Hochberger, forbi med Badesaisonen. —

Tak Emilie mange Gange for hendes sidste Skrivelse af 29. f. M. og sig til min Kone, at hun skal være saa god og holde sig i Skinnet og ikke, som Emilie skriver mig til, tabe Taalmodigheden, fordi det ikke gaaer saa rask med hendes Helbredelse, som hun ønsker og attraaer; bedre var det jo, om det var anderledes; men nu er det engang saa, og kan ikke være anderledes. Menneskets Skjæbne ligger i For-

synets Haand, hvad han i sin Visdom beslutter, maa man bøje sig for og aldrig glemme, at ingen Spurv falder til Jorden uden hans Villie. —

Vi har i den senere Tid her havt et overmaade dejligt Vejr, men trykkende Hede om Dagen, hvorimod Aftenen stedse er kold og lige-saa om Morgen, saa det er vanskeligt at tage sig iagt for Forkjølelse. Om Morgen, nemlig, naar jeg gaaer ud Kl. 5½, saa er det en Hundekulde, der driver mig til at tage Vinterhabitten paa, men som jeg ogsaa bliver forlegen med, inden jeg kommer tilbage fra Touren Kl. henimod 9, da Vejret i dette Mellemlum har forandret sig saaledes, at man næppe kan have en Kjole paa. Et Øjeblik kan det blæse her midt om Dagen med en bidende kold Vind og hvirvle saa stærk, at Gaderne indhyles i en umaadelig Støvske, en Minut derefter er det igen blikstille. Saa forskjellig er Temperatouren og Vejrliget herimellem disse Klipper og Bjerger, der omslutter Carlsbad paa alle Sider. —

Excursioner har jeg ikke foretaget flere af end den, jeg sidst skrev Dem til om, fornemmelig, fordi at Vognleien her er ligesom alt andet saa uforskammet dyr, at jeg for ikke at spille Bankerot, maa indskrænke mig til det allernødtørftigste. En Ridehest ville jeg ogsaa have lejet mig; men den kostede omtrent 3 Rd. Rigsmønt for 2 Timers Afbenyttelse, og jeg opgav derfor ogsaa denne Speculation som uforenelig med en god Oeconomie.

Klokken er nu 12 Middag, da jeg skal i varmt Bad, hvilket ogsaa smager af Skillinger nemlig 7 Mk. hver Dag; men denne Udgift er jeg nødt til at sætte mig i, da den hører til Cuuren.

Levvel, kjære Dahl, for i Dag. Hils Dem Alle fra Deres hengivne Ven

Hertz.

37. Fra auktionholder Christian Peter Hertz.

Aarhuus, den 21. Octb. 1856.

Kjære Dahl!

For Meddelelsen i Deres kjærkomne Skrivelse af 17. dennes takker jeg Dem ret meget. Ministercrisen er jo rigtignok nu endt, men hvorlænge? Visselig ikke meget lang Tid, dertil er Regjeringsmaskinen for

kunstig sammensat, ligesom Maskinmesteren langt fra ikke er sit Kald voxen, for med fornøden Energie, Kraft og Dygtighed at kunne lede Arbejdet og efterhaanden smelte de uensartede Elementer, hvoraf Monarchiet er sammensat, til en Enhed i Virkeligheden, saaledes at den ene Deel heraf ikke bliver i Besiddelse af større Friheder og Rettigheder end den Anden. Saalænge dette ikke skeer, vil der efter min Overbeviisning aldrig være at tænke paa nogen sand politisk Tilfredshed eller Lykke indenfor Monarchiets Grændser. At De fik Krieger til Deres Foresatte var mindre behagelig. Han skal, efter hvad jeg har ladet mig fortælle, være en myndig Herre, der ved enhver Lejlighed sætter sig paa den høje Hest og saaledes bliver utaalelig at virke og arbejde med. At Unsgaard imidlertid forbliver i Ministeriet, glæder mig for Fremtidens Skyld, thi saa kan han dog maaske opfylde det Dem givne Løfte. Gid denne Forandring ikke blev udsat i en altfor fjern Fremtid. —

. . . . .

Fra Pastor Wagtmann skal jeg hilse Dem; han var her i dette Øjeblik, jeg skriver disse Linier, og gjorde os en lille Visit. Det lader ikke til, at han faaer nogen feed Føde i Astrup Præstegaard, thi han er saa mager som en Kirkerotte; men Mutter kniber vel ogsaa paa Smørret, især da denne Artikel nu, efter hvad min Kone fortalte mig i Gaar, koster 3 mk. Pundet, hvilket i Sandhed er dyr Madkjøb. —

Bliver Broder Carl Overpræsident i Kjøbenhavn? Det varer da en fandens Tid, førend denne Post bliver besat; men der er maaske saa mange Concurrenter til dette Embede, at man har ondt ved at vælge imellem dem. Nu er vel Afgjørelsen heraf lagt i den nye Conseilspræsidents Hænder, og da denne Herre mueligt ikke er Etatsraad Carl saa saare meget hengiven, kan det vel nok hænde sig, at en Anden bliver ham foretrukket, hvilket forresten efter min Mening ogsaa kan være ligegyldig, da jeg nu som tidligere formener, at Overpræsidentposten ville i Tidens Løb skaffe ham talrige Ubehageligheder, især saa længe at Pressefriheden bliver afbenyttet saa hensynsløs og skaanselløs som nu er Tilfældet. —

Af Nyheder veed jeg ikke en eneste at kunne opvarte med, og nu kan der vel heller ikke for det første ventes nogen fra Kjøbenhavn. Indtræffer der imidlertid noget pikant i de højere Regioner, hvor De nu færdes, saa forglem ikke at meddele mig saadant. Ønsker De ikke

deslige bragt til 3^{die} Mands Kundskab, saa meld det, og De kan være overbevist om, at jeg kan bevare Hemmeligheder, naar det skal være. —

Farvel for i Dag. Venlig Hilsen fra os alle tre heri Huset til Deres gode Broder, Emilie og Eleonore.

Deres stedse hengivne

Hertz.

38. *Fra auktionholder Christian Peter Hertz.*

Aarhus, den 7. Nov. 1856.

Kjære Dahl!

Da jeg forelæste min Hustrue Deres særdeles kjærkomne Skrivelse af 5te dennes, udbød hun »Det var et rart Brev, Gudskelov, saa kan vi da snart vente Dem tilbage«. Jeg taug stille; men i mit inderste Hjerte talte en Stemme samme Ord; men da jeg, da Talen var om den af Minister Unsgaard Dem tilbudne forandrede, hæderlige Livsstilling, havde yttret mig for Antagelsen af dette Tilbud, og saaledes i en vis Henseende, ydet mit Bidrag til at fjerne Dem fra vores Nærhed, følte jeg mig næsten skamfuld ved at lade Hjertets tause Sprog komme over mine Læber. Jeg har imidlertid nu overvunden Frygten for at yttre min Hjertens Mening, og jeg siger derfor »Gid det maatte blive, saa at vi til Foraaret igen kan samles paa det dejlige Moesgaard« for ikke oftere at see Dem og Emilie og det lille søde Noer reise over Bølgen blaae for at tage stadigt Ophold andetsteds.

Af forestaaende fremgaar forøvrigt, hvad De jo for vist selv vil kunne skjønde, at baade min Kone og mig er Egoister, og at jeg paa en Maade er en Vendekaabe, naar jeg for en Maanedstid siden tilraadede Dem at rejse til Kjøbenhavn, og nu derimod ligesaa indtrængende ønsker, at De maa blive i Deres Forsæt troe og snarest muligt komme tilbage. At dette just ikke er videre smukt, indrømmes; men i Tillid til Deres kærlige Sindelag haabe vi, at De er overbærende ved Bedømmelsen af vores [*ulæseligt ord*] og vakkende Handlemaade og allene tage Hensyn til, at det er den inderlige Længsel efter at have Dem i vores Nærhed, der gjør os blind for alle andre Hensyn. —

For Meddelelsen om vore ydre politiske Forhold takker jeg Dem

ret meget, de kommer mig imidlertid aldeles ikke uventet. Jeg har længe næret den Tro, at det danske Monarchie tidlig eller sildig vil blive søndersplittet, og Deres Hentydninger har styrket denne Overbevisning. —

At Deres Broder gaar Glip af Overpræsidentposten, vil De vel i Henhold til, hvad jeg har yttret tidligere om dette Avancement, finde tilgiveligt, at jeg glæder mig over, ligesom jeg og er overbevist om, at han ikke vægrer sig ved indtil videre at forblive i sin nuværende Stilling, uden forsaavidt at han ikke synes om sin nye Mester og Herre, hvem man fra alle Sider høre omtale som en ikke særdeles elskværdig Personlighed. Der er imidlertid, saavidt jeg skønner, ingen stor Sandsynlighed for at denne Herre forbliver i lang Tid i Besiddelse af den Post, han nu beklæder, og Broder Carl kan saaledes, for det Tilfælde at han er eller bliver misfornøjet med Manden, støtte sig til det gamle Ordsprog »At strenge Herrer regjerer kun kort.« —

. . . .

Forresten ved jeg intet at meddele der kan interessere. En venlig Hilsen til Deres gode Broder og Emilie fra Thrine Agerup, min Kone og Deres hengivne

Hertz.

39. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhus, d. 9. Febr. 1857.

Kjære Dahl!

Modtag min hjertelige Gratulation med Hensyn til Dit nye Gaardkjøb. Møller var hos mig, strax som jeg havde modtaget Din Tellegraph-Depeche, og tilbød mig Actie i Rodsteenseie, men som sædvanligt manglede jeg Mod. Min Stilling i Samfundet er — Gud skee Lov! — nu saaledes, at jeg nærer et beroligende Haab om at kunne sikkre baade min Kone og mig selv et tilfredsstillende Udkomme i Fremtiden; men jeg eier ikke andet eller mere, end at jeg kunde tabe alt ved et mislykket Udfald af en saa storartet Entreprise, og det forekommer mig saaledes, at jeg udsætte mig for et stort Ansvar ved at gaae ind herpaa. Hertil kommer, at Motivet for mig til at gaae ind herpaa allene

kunde være Udsigten til Vinding ved et nyt Salg; men in casu mener jeg, at Møller ønskede at see Eiendommen conserveret for sin Søn. Derimod priser jeg vort Gadeanlæg, og jeg har den Fornøielse herved at oversende Dig en Opgjørelse dette betreffende, med hvis Resultat, saa forekommer det mig, vi have Grund til at være veltilfredse.

Herefter tilkommer Du endnu	1839 ^r —1—14
men for Din Broder Frederik har jeg udlagt for tvende Vexelomsætninger, den 20. Octobr. f. A. og 26. f. M. a 163 ^r 2	326 —4 »
og tilkommer Du altsaa hos mig	1512 —3 14,

som jeg udbeder mig Din nærmere Bestemmelse for; om jeg skal sende Dig Beløbet, eller Du paa anden Maade herover vil disponere. —

. . . .

Hils Din Frue, og modtag selv vor venligste Hilsen ved

Din hengivne

J. C. Hee.

40. *Fra auktionsholder Christian Peter Hertz.*

Aarhus, den 7. Juli 1857.

Kjære Dahl!

Dersom det gaaer efter Bestemmelse, afreiser jeg i Morgen til Carlsbad for gjentagende at prøve paa, om det ikke er mueligt idetmindste for en Deel at faae den forbandede Gigt, eller hvad det er, der plager mig, jaget bort. Det er en lang, kostbar og besværlig Reise, som jeg saare nødigt atter i Aar ville have paataget mig; men Nød bryder alle Love, siger Ordsproget, og kan destoværre altfor vel anvendes paa mig.

Dersom det ikke koster Dem for megen Ulejlighed og Tidsspilde, ville jeg være Dem meget forbunden, om De ugentlig i min Fraværelse ville sende mig Berlingske Tidende, Fædrelandet og Dagbladet eller ogsaa blot den førstnævnte; men generer det Dem det allermindste, saa lad det beroe. Sagen er da ikke af saa megen Vigtighed. —

Fra M. P. Bruun skal jeg hilse Dem; han var her i Gaar og gjorde mig en Visit og var meget fornøjet til, at jeg ville gjøre Reisen, deels fordi han var overbevist om, at jeg ville have godt af den, og deels fordi hans Broder, Agent Bruun fra Assens, i disse Dage er arriveret dertil, og vil saaledes i mig erholde en Landsmand til at underholde sig med i den kjedsommelige Badetid; naturligviis glæder jeg mig ogsaa særdeles meget til at træffe sammen med ham, endskjøndt han er mig aldeles ubekjendt, men det gjør ikke noget til Sagen. Paa fremmede Steder bliver man strax Bekjendtere.

. . . .

Min Kone venter jeg hvert Øjeblik fra Moesgaard; hun forbliver hjemme i Nat. I Morgen tidlig kommer Emilie og ledsager mig ombord, hvorefter de begge i Forening retournerer til Moesgaard.

Og nu for dennesinde et hjerteligt og kjærligt Levvel fra Fødelandets Grund. Hils Deres gode Broder, Assessor Holmblad, Conferentraad Larsen fra Deres stedse hengivne og forbundne

Hertz.

41. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhuus, d. 13. Septr. 1857.

Kjære Dahl!

. . . .

Medens Hagemann beklager sig over ikkun at kunne anbringe sine Penge i Holsten til $3\frac{1}{2}$ %, ere Laan her ikke til at opdrive, og Bønderne opsigte alt, hvad de i Sparekasserne rundt om i Landet have indestaende.

Vi skal, som Du vel har seet antydnet i vort Blad, nu til at forsøge en Realisation af vor gamle, skumle Bispegaard, som jeg vil ønske med Hensyn til Byens Forskjønnelse maa blive gennemført; men jeg befrygter, at den Speculations-Epidemie, som fremkaldte Forslaget herom, havde givet Vedkommende en Ide om Eiendommens Værdi, som ikke vil opnaaes. Jeg tror ogsaa, det for Hovedøiemedet — Pladsens Sløifning og Forskjønnelse ved nye Bygninger — vil være langt heldigere, hvis Eiendommen sælges som en Helhed til en privat Mand, som da

kan gennemføre Udparcelleringen, end om Vedkommende (Bisp og Ministerium) selv gennemfører denne.

Fraregnet nogle enkelte almindelige Sygdomstilfælde, er Sundhedstilstanden endnu god hos os. Blandt disse enkelte Tilfælde høre isærdeleshed Frøken Lovise Elmqvist, der har Typhus i saa høi Grad, at hun nok saa godt som er opgivet af Lægerne. Cancelliraad Bang har forspist sig i Østers; men denne Svaghed, der forøvrigt skal have været slem nok, gaaer vel igjen over.

Altsaa kunde Aarhusianerne ikke i Aar glæde sig til Besøget af vor allernaadigste Konge! Vi maa jo bære vor Skjæbne med Toldmod, idet vi nu med spændt Opmærksomhed see hen til, hvorledes man vil behandle Holsteen, om Ridderskabets Hovmod skal knækkes, om Danmark skal udparcelleres, eller hvad Enden skal blive. —

Hils Din Frue saavel som Din Broder fra

Din hengivne

J. C. Hee.

42. Fra auktionsholder Christian Peter Hertz.

Aarhus, d. 26. Sept. 1857.

Kjære Dahl!

Da Cholera har vist sig her i Byen og krævet foreløbig et Offer, har Stiftamtmanden, som det sig hør og bør, trommet den ved Forordningen 19. July 1832 befalede Sundhedscommission sammen. Efter Forordningens § 7 skal en saadan Commission iblandt flere bestaae af Byens *Øvrighedspersoner*; men nu er man i Vildrede med, om de borgerlige Raadmænd kan henføres til denne Klasse. Stiftamtmanden antager det ikke, thi han har ikkun givet Borgmesteren og de 2de Kongelige Raadmænd Ordre til at sammentræde i Forening med Toldinspektøren og Lægerne, og af samme Mening er jeg ogsaa. Borgmesteren har imidlertid været hos mig i Dag og fortalt, at ved det Møde, Commissionen har afholdt, har enkelte af samme Medlemmer forment, at de borgerlige Raadmænd *ex officio* hørte med, og, ligesom nok skal have været Tilfældet i 1853, tage Sæde i Commissionen, og at som Følge

C. P. Hertz, kaldet »Store Hertz«.

Foto. Den gamle By.

[heraf] Bang og mig i Egenskab af borgerlige Raadmænd ville blive indvarslet til et Møde, der skulle afholdes om nogle Dage.

Da jeg imidlertid for mit Vedkommende hellere ønsker mig fritaget for dette Hverv, hvis jeg ikke i Embeds Medfør er forpligtet til at være med, saa ville jeg være Dem meget forbunden om De snarest mulig vil fornemme, hvad eller hvorledes man i Justitsministeriet besvarer dette Spørgsmaal. Som sagt jeg er naturligviis ligesaa villig som skyldig til at varetage og udføre, hvad der lovmedholdelig paalægges mig, men hel-

ler ikke mere, da mange Aars Erfaring har lært mig ikkun i det Offentliges Tjeneste at indskrænke sig til det absolut pligtskyldigste, gjør man mere faaer Man Stank for Dank.

Commandeur Kjerulf har til Justitsministeriet indgivet et Andragende om, at Ministeriet ville foranstalte en søkyndig Mand heri Byen udnævnt til at tage Sæde i hans Sted i Quarantænecommissionen. I denne Commission har jeg været styrende Medlem i 21 Aar; men da den var fuldtallig efter Forordningen af 1805 foruden mig, saa har jeg af samme Grunde som ovenfor udmeldt mig, og nu er Kjerulf bange for at blive overfuset af Justitsraad Müller, der nu, da jeg er borte, vel saa mener, han kommer til at føre det store Ord, og med ham vil han ikke have at bestille. Kunne De virke derhen, at hans Ønske blev opfyldt, ville han være Dem meget taknemmelig herfor.

Kjærlig Hilsen til Emilie, Elenore, Carl og Lene fra min Hustrue, der befinder sig vel ved Deres hengivne Ven

Hertz.

43. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhus, d. 1. Novbr. 1857.

Kjære Dahl!

. . . . .

Hvad siger Du til den sørgelige Historie, at vor saa almeenagtede Agent Rée har seet sig nødsaget til at lukke. Jeg frygter meget for, at hans Affairer ere aldeles raadne. Det er et stort Held, jeg intet har med ham, for hvem jeg ikke havde taget i Betænkning, hovedsagelig paa Grund af min personlige Agtelse for ham, at endossere 10 à 20.000^r. Derimod har jeg lidt med Broder Bernhardt. Vi maa jo nu blive ængstelige for at røre ved Vexler. Dog synes jeg ikke, med Undtagelse af nogle Smaasummer, som jeg paa Grund af personlige Forhold ikke har kundet unddrage mig for, at være udsat for nogen Fare. Kammerraad Jensen er mere uheldig stillet. Han har Vexler i Grosserer Holms, Kammerraad Kalkos og Overkrigsc. Brandts Boer, for 10 à 12.000^r.

Canc. Hertz skal i Aften have sig en l'Hombre hos os, hvoraf Du altsaa kan slutte at han har det godt. Hils hans og Din egen Hustru ret venligt fra os.

Din hengivne

J. C. Hee.

44. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhus, d. 7. Novbr. 1857.

Kjære Dahl!

Hvad Beløb, Du trækker paa mig, skal blive accepteret; men det blev mig sagt paa Clubben i Aftes, at Bankdiscontoen var bleven forhøiet til 9 %, hvorpaa jeg tillader mig at gjøre opmærksom, for at Du kan vide nærmere at erkjendige Dig herom, forinden Du skrider til en saa betydelig Transaktion.

Med Møller er jeg derimod lidt i Forlegenhed; jeg antog ikke, at hans Vexel skulde løbe saalænge. Hans Vederhæftighed betvivler jeg ikke; men han er ikke længere nogen ung Mand; jeg sætter han ved Døden faldt bort, og det er da en ikke ligegyldig Historie at have 10 à 15.000^r for hans Regning, løbende paa mig, som Acceptant. Vil Du være medansvarlig for ham til Sagens Ordning uden Bryderie eller Bekostning for mig?

Otterstrøm har lagt et langt Sygeleie, og saavel af Lægerne som Familien været opgivet. I Gaar syntes en Bedring imidlertid indtraadt. Ogsaa Bløchers ældste Datter ligger af Typhus. Hvorledes mon det staaer sig med Jespersen?

Jeg har ogsaa temmelig vogtet mig for Transaktioner med Kjøbmænd; men naar man giver sig af med slige Forretninger, der uagtet nogle Tab, have givet mig et tilfredsstillende Udbytte, er det ej godt aldeles at undgaae Personer, som man helst vilde være fri for. — Nogle Transaktioner har jeg, som ikke ere gode; men deri maa jeg finde mig. Under kritiske Forhold at standse hermed lader sig ikke uden farlige Følger gennemføre. At ogsaa Andre end Kjøbmænd kan skuffe, har

vi Exempel paa, i Overkrigsc. Brandt til Glarupgaard og Kammerraad Kalco, med hvem Kammerraad Jensen er impliceret for cirka 6000^r.
Hos os staaer alt ved det gamle.

Hils Din Kone og Svigermoder venligst fra os.

Din hengivne

J. C. Hee.

45. *Fra prokurator Jens Christian Hee.*

Aarhus, d. 25. Novbr. 1857.

Kjære Dahl!

At Din Udnævnelse til Stiftamtmand heri Byen, som jo forøvrigt ikke kom os uventet, har glædet navnlig alle Aarhusianere, derom har Du jo ikke noget Øieblik kundet være i Tvivl, og kommer nu her-til, at Du tager fast Bopæl her og bygger Embedsbolig, hvorpaa vi Kjøbstadborgere lægge megen Vægt.

. . . . .

Jeg har ikke seet vor gamle Kammerherre, siden han modtog sin Entledigelse; men han skal være meget forknytt. Man havde her ventet, at han samtidig med at indstilles til Afsked var bleven indstillet til at blive Commandeur af Dannebrog som et lindrende Balsam i Saaret.

Vi vente som sagt, snart at see Dig hos os. Vær midlertidig venligt hilset fra min Kone og

Din hengivne

J. C. Hee.

46. *Fra auktionsholder Christian Peter Hertz.*

Aarhus, den 24. Januar 1858.

Kjære Dahl!

Efter Deres Anmodning er jeg allerede forlængst traadt i Underhandling med Petersen om Boepæl i hans Gaard og til den Ende for

et Par Dage siden overleveret ham et Udkast til de Vilkaar, under hvilke jeg antager, De ville leje øverste Lejlighed, men nu i Nat er det meste af Gaarden forgaaet ved Ildsvaade nemlig hele den gamle Gaard til Gaden, hvori Køkkenet var, hele Sidebygningen med Dampbrænderiet, hele Bagbygningen hvori var Staldene og Fouragelofterne, Vognportene etc., der staaer altsaa ikkun tilbage det grundmurede Forhuus eller rettere Beboelseslejligheden, men den er vel nu saaledes ramponeret, at den ikke selv om alt det andet kunde undværes ikke var til at beboe for det Første. Forresten skal det ikke bedrøve Dem, thi det var paa min Ære ikke nogen god Boepæl og visselig den daarligste af dem, De har seet paa. —

Posten skal afsted, Lev vel.

Hertz.

47. *Fra auktionsholder Christian Peter Hertz.*

Aarhus, den 3. August 1864.

Kjære Dahl!

Det har, som De vel kan vide, været mig en stor Glæde at modtage Deres venlige Skrivelse af 19. f. M., ottende Dagen efter at det var skrevet altsaa den 27. July. At jeg imidlertid først nu i Dag besvarer det, grunder sig paa den Conference, der har fundet Sted i Wien, og som jeg ønskede ved senere Lejlighed at kunne give Dem Besked om. Denne er nu endelig arriveret, og Resultatet skal ifølge de tyske Aviser, jeg i Dag har læst, være Hertugdømmernes Afstaaelse i sin Heelhed, derunder saavel indbefattet Als som samtlige Enclaver i Nord-søen. Officiel er denne Efterretning imidlertid ikke, det eneste aldeles troværdige, jeg har kunnet indtil dette Øjeblik erholde er en Bekjendtgørelse fra General Falkenstein, der er kommen hertil i Dag og lyder saaledes:

»Jeg bringer hermed til offentlig Kundskab, at Fredspræliminarierne ere undertegnede af de krigsførende Magter. Vaabenstilstanden er bleven forlænget indtil definitiv Fred, og dersom saadan ikke afsluttes, i ethvert Tilfælde for 12 Uger.

I denne Tid bliver Occupationen, Militair-gouvernementet og Krigs-tilstanden i Jylland uforandret bestaaende.

Randers, den 2. August 1864.

Milit. Gouvern.

von Falckenstein.«

De vil heraf see, at Forholdene her i Grunden er ved det gamle, at vi endnu i længere Tid er underkastet fremmed Herredømme, at al Handel og Vandel, navnlig til Søes, forbliver standset, ingen Post eller Personforbindelse med Hovedstaden vil finde Sted uden paa den samme Maade som hidtil under Vaabenhvilen, og endelig at Jylland ligesom hidtil maae levere den fornødne Forplejning til de fremmede Tropper. Det vil blive en lang og trang Tid at gjenemgaae, dersom der til en endelig Fredsafsluttelse skal medgaae endnu 3 Maaneder, eller, som det hedder i Falkensteins Bekjendtgørelse, 12 Uger, og saa selve Freden, der vel næppe bliver anderledes, end de tyske Aviser som foran ommeldt i Dag har bragt. I Sandhed det ere ydmygende Betingelser for en Vaabenstilstand og sørgelige Udsigter eller rettere sagt en sørgelig Basis til at bygge en endelig Fred paa. Men desværre vi kunne ikke vente os det hele anderledes, jeg havde imidlertid haabet, at vores Fredsunderhandlere havde kunnet udvirke, at Jylland var bleven rømmet af de fremmede Tropper strax efter Fredspræliminariernes Underskrift; men dette Haab er destoværre ikke gaaet i Opfyldelse og har foruden andre Ubehageligheder for ikke at sige Elendigheder i Følge med sig ogsaa denne, at jeg ikke kommer til at reise af Pletten, og hvilket ufeilbarlig vil have til Følge, at Vinteren vil blive mig en haard Gjæst, ja haardere, end jeg maaske kan udholde. Dermed er nu imidlertid intet at gjøre, jeg er belavet paa det værste.

For Øjeblikket har min Kone og jeg det forsaavidt meget godt, hvad Helbredet angaaer, og dermed maae vi indtil videre være tilfredse. Efterhaanden vænnes man til det Tryk, som de ulykkelige Forhold, Landet er stedt i, medfører.

Professor Funch kommer jevnlig og besøger os og undertiden spiller vi os om Aftenen et Par Timer en Fransefues. En Gang imellem arrangerer Hans Broge og mig et Whistpartie enten her hos mig eller i Almindelighed hos Broges, som dog adspredrer noget; men ellers kom-

mer jeg ingen Steder; i Klubben har jeg ikke været siden i Februar Maaned, og agter mig heller ikke derhen, førend Fjenden er ude af Landet.

Nyt er her intet af, som jeg er i Stand til at kunne meddele. Alt er saa uhyggeligt roelig og stille saavel paa Landet som paa Vandet. Vores Ønske er naturlig først og fremmest en Ende paa denne ulykkelige Krig, i hvor ydmygende denne Ende end vil blive, og dernæst at vi snart maae see Dem med Hustrue og Børn karsk og frisk imellem os, thi ogsaa Deres Fraværelse ligger selvfølgelig især min Kone svært paa Sinde.

Lev vel kjære Dahl mange kjærlige Hilsener til Dem, Emilie, Eleonore og Bothilde fra min Hustru og Deres hengivne

Hertz.

P. S. Weis sidder endnu bestandig med sin Fod paa en Skammel.

NOTER

1. Indledningen.

1. Om Dahls og Otterstrøms konstitution i »Af Orla Lehmanns papirer. Bidrag til Danmarks tidshistorie i det 19. århundrede. Udgivne af Julius Clausen«. 1903. S. 113, og »Orla Lehmanns efterladte skrifter«. II. 1873. S. 282 f. Om Lindholm og Graah i Germann H. W. Jonassen: Stiftamtmand og amtmænd i Kongeriget Danmark 1848—1922. 1923. S. 277 og 53—54.
2. Graah var kommet til Århus i 1843 fra Hjørring. Om hans optræden i Vendsyssel i Finn H. Lauridsen: Fra borgerskabets gennembrud. Konsul i Hjørring, Chr. H. Nielsen. 1952. S. 14—16.
3. Svundne tider. III. Gottlieb Andreas Jensen: Barndoms- og ungdomserindringer fra Århus og Viborg. 1943. S. 17—19.
4. Århus stifts årbøger. 1951. S. 17.
5. Om firmaet Mussmann & Schwedler i Andreas Jørgensen: Et gullaschfirma fra Napoleonskrigenes tid. Erhvervs-historisk årbog. 1950.
6. Om Hertz i Århuus Stiftstidende, 27. april 1875. Om sparekasseaffæren i S. Weis Fogh: Spare- og Lånekassen i Århus 1839—1939. Kapitlet: Et krak og tiden derefter.
7. Om lønningsforhold i begyndelsen af 1850'erne i Villads Christensen: København 1840—1857. 1912. S. 578—79.

2. Brevene.

Følgende forkortelser er anvendt: Å. g. T.: Århus gennem Tiderne. I—IV (1939—41), Fibiger: Elfride Fibiger: Kulturelle og historiske tidsbilleder (1904), Neergaard: Niels Neergaard: Under jungirundloven. I—II,1-2 (1892—1916).

Br. I. Om de tyske troppers besættelse af Århus 10.—12. maj 1848, se: Å. g. T. III. S. 54—58 og den der anførte litteratur, navnlig Fibiger. S. 166—170, og Den dansk-

tyske krig 1848—50, udgivet af generalstaben. I. Krigen i 1848. 2. afsnit. 2. afdeling. 1870. S. 678—80: Major Zastrows ekspedition til Århus.

Br. 2. *Hr. broder*] Daværende kontorchef og departementssekretær i indenrigsministeriet C. B. H. Dahl, se register. — *Lehmann*] se indledningen — »*Iris*«] Et privat dampskib, der opretholdt en ugentlig forbindelse mellem Århus og København. Fibiger. S. 107 og I. C. Weber: *Fra Hjulskibenes dage*. 1919. S. 213.

Br. 3. *Bogholderen*] L. S. Fabricius, se register. — *Rohs Loos*] kan ikke oplyses; kan evt. være øgenavn for general Wrangel, der på denne tid opholder sig i Kolding.

Br. 4. *Briggen St. Thomas og de norske krigsskibe*] Fibiger. S. 177—178. — *Danske tropper landsattes*] De landsattes på Helgenæs, ikke som anført ved Æbeltoft, jfr. det i note til brev 1 anførte afsnit af Den dansk-tyske krig 1848—50. S. 715—17. »Lolland« var et privat dampskib, der bl. a. varetog en ugentlig fart mellem København og Bandholm. Jfr. I. C. Weber: A. a. S. 214.

Br. 5. *Røverier*] Det i note til brev 1 anførte afsnit af Den dansk-tyske krig 1848—50. S. 680—81 og s. 702—04. — *Fjendens tilbagetog*] Den dansk-tyske krig 1848—50. S. 704—12.

Br. 6. *Amtsforvalteren*] Andreas Peter Bjerg.

Br. 7. *Våbenstilstand*] Våbenstilstandsaftalen i Malmø af 26. aug. 1848. Stilstanden varede til 3. april 1849.

Br. 8. *Eckernførde bugt*] Kampen 5. april 1849 mellem danske krigsskibe og fjendtlige batterier på land, hvorunder lineskibet »Christian VIII« sprang i luften. Det totale tab (dræbte, sårede og fangne) i kampen, der var et alvorligt nederlag for de danske styrker, var 16 officerer og 1048 underofficerer og menige. — §§ 29 og 33] Otterstrøm har formentlig på grund af de truende udsigter efter våbenstilstandens ophør ikke kunnet være til stede ved Rigsforsamlingens forhandlinger om det den 24. oktober 1848 forelagte grundlovsudkast. Af de paragraffer, han beder Dahl om på hans vegne at interessere sig for, vedrører § 29 kongens ret til amnesti, § 33 distriktsinddelingen ved valg til Folke- og landsting og § 76 den almindelige værnepligt.

Br. 9. *Vonsild*] Se Den dansk-tyske krig 1848—50. 2. afsnit. 1. afdeling. 1875. S. 440—41: *Recognoscering mod Christiansfeld*. — *10.000 mand*] Se det i note til brev 1 anførte afsnit af Den dansk-tyske krig 1848—50. S. 446—447. Overkommandoens bestemmelser ang. troppernes fordeling. — *Comptoirets penge*] Se Axel Rubow: *Nationalbankens historie 1818—1878*. 1918. S. 308 f.

Br. 10. *Min kjæreste Emilie*] Brevet er til Dahls hustru. — *Etatsråden*] Carl Dahl. — Brevets placering uden for den kronologiske rækkefølge skyldes en oprindelig fejl-læsning af dateringen.

Br. 11. *Rigsdagens forsamlings tid*] Se Den danske rigsdag 1849—1949. I. 1949. S. 105 og 133. — *Kammerråd Jensen*] Prokurator Hans Gundorph Jensen. — *Gadeanlægget*] Fredensgade og Fredens torv, se indledningen. *Indkvartering in natura*] En skat, beregnet ved en omsætning af indkvarteringspligten til penge. — *Kreditforeningen*] Overretsassessor L. N. Bregendahls forslag til lov om oprettelse af kreditforeninger, se Sigurd Jensen: *Kreditforeningen af jyske landejendomsbesiddere 1851—1951*. 1951. S. 30—56: *Kreditforeningen bliver til*. — *Grønlandsbriggen »Thetis«*] Se f. eks. Rasmus Nielsen: *Århus i fyrreerne*. 1901. S. 24—26. — *Din moder*] Kjerstine Guldager.

Br. 12. *Rådstuesamling*] En forsamling af byens borgere, som kunne indkaldes af borgerrepræsentationen til drøftelse af større sager, men iøvrigt også af enhver borger, der havde forslag, han ønskede til offentlig debat. — *Borgmesteren*] Christian Ehlers Hertz.

Br. 13. *Amtmanden*] Pløyen. — *Ministeren*] C. E. Bardenfleth.

Br. 14. *Valghandling i Randers*] Suppleringsvalg 11. okt. 1850, hvorved valgtes

kammerråd N. B. Krarup, Haraldslund (konservativ) og professor V. Bjerring, Frederiksberg (nationalliberal). J. P. Nordengård: Valgene til Rigsdagen gennem 100 år. 1949. S. 272. — *Krigsskatslov*] Om krigsskatten for 1851 (den bearedes endnu efter krigens ophør), se: T. Algreen-Ussing: Love og anordninger etc. II. 1. 1852. S. 16—29 (heri også henvisninger til forhandlingerne på Rigsdagen). — *Finansministeren*] Wilh. Sponneck. — *Jage Moltke og Reedtz*] Om M. og R.'s opposition mod jagtloven — deraf formentlig Hee's morsomhed: »jage ud af ministeriet«, se Den danske Rigsdag 1849—1949. S. 153—54. — *Hr. Justitsråd*] Carl Bodilius August Dahl.

Br. 15. *Lov om indkomstskat*] Se Den danske rigsdag 1849—1949. I. S. 156—58.

Br. 16. *Sørgelig ildebrand*] se: Sigvard Skov: Byfoged Jørgen Nielsen i Århus. Årbøger udgivne af Historisk samfund for Århus stift. 1955. S. 124. — *Polyhymnia*] Om klubben »Polyhymnia«, se: Torkil Baumgarten: Selskabet Polyhymnia gennem 100 år 1815—1915. Undsigelsen af Fædrelandet, der var forvoldt ved bladets angreb på krigsminister C. F. Hansen (se herom indledningen), er omtalt i Fibiger. S. 243—44. — *Læseforeningen*] Læseforeningen for Århus og omegn, stiftedes 1848 og opløstes 1854, omfattede fortrinsvis den del af mellemklassen, der var udelukket fra Polyhymnia. Å. g. T. III. S. 240 f. — *Harmonien*] En selskabelig forening fortrinsvis for det jævne borgerskab. Å. g. T. III. S. 393. — *Indkomstskat*] Se noten til brev nr. 15. — *Spandets forslag*] om trosfrihed m. m., Den danske rigsdag 1849—1949. I. S. 159—63. — *De gode østrigere*] I oktober vedtog det tyske forbund en eksekution til genoprettelse af ro og orden i Holsten. Vedtagelsen skabte rivninger mellem Preussen og Østrig, hvorved eksekutionens gennemførelse blev trukket i langdrag. Neergaard I. S. 501—05.

Br. 17. *Prokuratorpladsen*] Se brev nr. 13.

Br. 18. *Minister Hansen*] Krigsministeriets budget vakte i forbindelse med krigsminister C. F. Hansens noget usmidige personlighed i de første år adskillig uro på Rigsdagen. I stedet for en forventet nedsættelse af udgifterne steg disse i overensstemmelse med den politik, hær og minister ønskede at føre. Se herom f. eks. Den danske rigsdag 1849—1949. I. S. 129 og 162. — *Tyendeforholdet*] Spandet og digteren Hans Egede Schack fremsatte sidst på året 1850 lovforslag om nogle forandringer i tjenesteforholdene. Forslaget gik bl. a. ud på at afskaffe husbondens ret til korporlig revselse. Den danske rigsdag 1849—1949. I. S. 150—51.

Br. 19. *Det projecterede bibliotek*] Muligvis bygning for et af byens læseselskaber, Læseforeningen el. Minerva, Å. g. T. III. S. 239 ff. — *Forekaste ministrene bebrejdelser*] Om angrebene på ministeriets helstatspolitik — navnlig var Otterstrøm førende — se: Neergaard. I. S. 663 ff. — *Notabelprojektet*] Den danske rigsdag. I. S. 141. — *Adresse*] Neergaard. I. S. 664.

Br. 20. *Clubbygning*] I Kannikegade (nu »Aarhus Stiftstidende«), se Baumgarten: Polyhymnia. S. 59 ff. — *Taxationsmand*] Dahl var 25.10. 1851 — 1.3. 1852 taksationskommissær ved statsgodserne. — *Almuevennen*] Det af I. A. Hansen grundlagte venstreblad. — *Domænedirektøren*] P. G. Bang var 23.9. 1849 — 7.12. 1857 domænedirektor. Om Bang og Dahl i landbopolitisk henseende, se: Hans Jensen: Dansk jordpolitik. II. 1945. S. 233 ff. — *Adresse*] Det er uklart til hvilken af denne tids mange adresser, der sigtes. — *Tvangsloven*] I efteråret 1851 behandlede forslag om fæstegodsets overgang til selvejendom. Tillisch var på den tid indenrigsminister og Sponneck finansminister, jfr. Hans Jensen. A. a. II. 303 f.

Br. 21. *Prokurator, som er afgang*] Formentlig P. F. Gjerulf. — *Den anden prokurator*] Chr. Øe Christensen. — 2 *prokuratorer*] Chr. Repsdorph og A. G. Kühnel.

Br. 22. *Ministerskifte*] 27. jan. 1852 afløste ministeriet Blume A. W. Moltkes ministerium.

Br. 23. *Taksationskommissionen*] Se note til brev nr. 20. — *Underhandlingerne*]

Først på året 1852 forhandlede regeringen med stormagterne om ordningen af monarkiets arvefølge og forholdet til Augustenborgerne. Neergaard. I. S. 739—45. — *Hertugen af Augustenborg*] Christian Frederik Carl August (1798—1869).

Br. 24. *Kommunallov*] P. G. Bangs forslag om sogneforstanderskabernes og amtsrådenes sammensætning og valg, se: Den danske rigsdag 1848—1949. I. S. 195. Når B. ikke fremsatte forslag om en helt ny kommunallov, begrundede han dette dels med manglende tid til udarbejdelse af en sådan, dels med, at man helst måtte få det vanskeligste overstået først. — *Svoger*] Johs. Friis.

Br. 25. *London-protokollen*] Stormagternes samt Sverrig-Norges godkendelse 8. maj 1852 af den senere Christian IX's arveret, over for hvilken den russiske kejser havde taget forbehold, for det tilfælde, at prins Christians mandslinie uddøde. Neergaard. I. S. 743 f. Om rigsdagens stilling. Neergaard. I. S. 776 og 790 ff. — *Jernbane i Jylland*] Om Sir Morton Peto's jernbaneprojekt 1852. »De danske statsbaner 1847—1947. S. 46.

Br. 26. *Det Wegenerske skrift*] Gehejmearkivar C. F. Wegener, der havde bistået ved tilrettelæggelsen af historiske aktstykker i forbindelse med arvefølgespørgsmålet, var meget betænkelig ved den opgivelse af kongelovens agnatisk-cognatiske arvefølge, som ministeriet tilsigtede. Han klargjorde sine synspunkter i »Forsvar for Danmarks kongers og kongehuses . . . fulde arveret efter *lex regia*« (1852), jfr. Neergaard. I. S. 770 ff. — *Ny kommunallov*] Se note til brev nr. 24.

Br. 27. *Justitsministeren*] A. W. Scheel. — Dele af brevets næstsidste afsnit bortrevet ved seglbrydningen.

Br. 28. *Afstemninger i arvesagen*] Situationen på Rigsdagen omkring afstemningen i arvefølgesagen, se Neergaard. I. S. 807 f. Rigsdagen opløstes 19.4.

Br. 29. *Kgl. budskab*] Budskabet af 4.10. 1852, aftrykt i Neergaard. I. S. 768 f.

Br. 31. *Rigsrådsvalg*] Samtidig med, at juni-grundloven af 1849, der var beregnet på at omfatte hele Danmarks rige og alle dets anliggender, ved grundlovsbestemmelsen af 29. august 1855 indskrænkedes til kun at gælde for kongerigets særlige sager, oprettedes ved Forfatningsloven for det danske monarkis fællesanliggender af 2. oktober 1855 for Danmark, Slesvig, Holsten og Lauenborg et for visse alm. rigsanliggender — kongehus i h. t. tronfølge af 31. juli 1853, diplomati, hær og flåde med det dertil hørende finansvæsen — fælles rigsråd. Valget fandt sted 15. febr. 1856. — *Amtmanden*] J. C. Bille Brahe.

Br. 32. *Fred mellem Rusland og Vestmagterne*] Der sluttedes våbenstilstand i Krimkrigen 16.1. 1856. Freden undertegnedes 30.3. s. a. — *Klee's skrift*] F. Klee og C. M. Poulsen: Motiveret forslag til en successiv fuldførelse af et Jernbane-, dampskibs- og telegraph-system for Danmark og Slesvig. 1850, hvorefter landets jernbanesystem skulle anlægges som tværbaner udgående fra København, men også fra Århus til Hjarbæk; skriftet var vendt mod en jysk længdebane. — *Lovforslag til udvidelsen af helbredelsesanstalten*] Justitsminister C. F. Simonys forslag: Rigsdagstidende. Folkeetinget. 1855—56. Bl. a. sp. 1338 og 1500. Helbredelsesanstalten er Jyske Asyl, sindsygehospitalet i Risskov.

Br. 33. *Høkerhandel paa landet*] På initiativ af Tscherning gennemførtes i rigsdagssamlingen 1855—56 en lov om høkerhandel på landet (8.3. 1856), hvorved retten til denne handel udvidedes til landboerne. Den danske rigsdag 1849—1949. I. S. 257 f.

Br. 36. *Departementsdirektørpost*] Dahl var 23.10. 1855—30.6. 1856 konstitueret chef for Indenrigsministeriets 2. departement. I sommeren 1856 har han formentlig fået tilbud om direktørstillingen, men ikke ønsket at modtage den; direktøren havde under ministeren den samlede ledelse af hele ministeriet. Knap to måneder efter udnævntes han til chef for 2. departement, den 24. august 1856.

Br. 37. *Ministerkrisen*] I ministeriet P. G. Bang opstod der i løbet af 1856 et

betydeligt spændingsforhold mellem Bang, ministeren for Holsten og Lauenborg L. N. Scheele og finansminister Andræ. Om efteråret kom det til en formelig krise, der udløstes ved, at Andræ 18. oktober modstræbende overtog konsejlspræsidiat.

Br. 38. *Nye mester*] A. F. Krieger blev indenrigsminister 18. okt. 1856.

Br. 25. *Gårdkøb*] Dahl købte 1857 Rodsteenseje sammen med godsejer H. C. L. Møller. De solgte gården i 1869, »Danske slotte og herregårde«. IV.

Br. 41. *Bispegård*] Bispegården syd for Domkirken, der blev nedrevet i 1880'erne. — *Behandle Holsten*] Om de meget spændte forhold i hertugdømmerne i efteråret 1857, se Neergaard. II. 1. S. 152 ff.

Br. 42. *Koleraen*] I 1857 optrådte koleraen for sidste gang epidemisk i Danmark, tilfældene i Århus var dog kun spredte.

Br. 44. Om den oprækkende pengekrise, se: Marius Vibæk: C. F. Tietgen og hans samtid. Krisen i 1857. 1943.

Br. 45. *Gamle kammerherre*] A. Graah.

Br. 46. *Bopæl i hans gård*] Købmand J. P. Petersen boede Frederiksgade 570—71, Dahl opføres i »Veiviser for Aarhus købstad for 1859« som boende Frederiksgade 572 B; nr. ne svarer til de nuværende nr. 76—80.

Br. 47. *Ottende Dagen efter*] Dahl opholdt sig på dette tidspunkt i Norge. — *Konference*] Om fredsunderhandlingerne i Wien, der begyndte 25. juli, se: Neergaard. II. 2. S. 1429 ff.

PERSONREGISTER

I registeret er ikke optaget henvisninger til brevskriverne som sådanne, ligesom der heller ikke er optaget korte hilsener til familiemedlemmer, navnlig er dette Dahls hustru Emilie og døtrene Eleonore og Bothilde. Tallene henviser til brevnumrene; spørgsmålstegn angiver tvivl om identifikationen.

Agerup, Trine. 38.

Andræ, Carl Christopher Georg (1812—1893), oberst, finansminister 1854—58, konsejlspræsident 1856—57, folketingsmand 1849—52, landstingsmand 1853—63, 1866—93, medlem af rigsrådet 1855—66. 23, 37.

Bang, Christian (ca. 1794—1870), købmand, oliemøller, rådmænd. 16, 41(?), 42.

Bang, Peter Georg (1797—1861), politiker og jurist, indenrigsminister 1848—49, finansminister 1851, kirke- og undervisningsminister ad interim 1851—52, definitivt 1852—53, premierminister 1854—55, konsejlspræsident 1855—56, indenrigsminister 1855—56, fællesindenrigsminister 1855—56, justitiarius i Højesteret 1857—61. 20, 23.

Bardenfleth, Carl Emil (1807—1857), stiftamtmand, gehejmestatsminister u. p. 1848, justitsminister 1848—51, minister for Slesvig 1851—52. 13.

Bech, Marcus Galthen (1795—1863), købmand i Århus, speditør for papirfabrikken i Silkeborg. 12.

Bierring, Jens Hansen (1796—1851), prokurator i Randers. 21.

Bierring, Jens Henrik (1821—1877), fuldmægtig hos faderen Jens Hansen B. (se denne) til 1851, prokurator i Randers 1868—77. 21.

Bille-Brahe, Johan Christian (1819—1899), amtmand i Skanderborg 1855—67, i Holbæk 1867—73, stiftamtmand over Sjællands stift og amtmand over Københavns amt 1873—89. 31.

Bindesbøll, Jacob Hornemann (1789—1852), amtsforvalter for Skanderborg amtstuedistrikt 1845—52. 7.

Bjerg, Andreas Peter (1788—1858), amtsforvalter for Skanderborg amtstuedistrikt 1822—28, amtsforvalter for Århus amtstuedistrikt 1829—50. 6.

Blache, Hans Henrik (1787—1871), cand. theol., adjunkt ved Århus katedralskole

- 1813, rektor 1838—61. Titulærprofessor 1853. 20.
- Bloch, Sønderborg. 14.
- Bluhme, Christian Albrecht (1794—1866), præsident i generaltoldkammeret, handelsminister 1848, udenrigsminister 1851—54, premierminister 1852—53, konsejlspræsident og udenrigsminister 1864—65. 19, 31.
- Bløcher. 44?
- Brammer, Gerhard Peter (1801—1884), biskop over Lolland og Falsters stift 1843—45, over Århus stift 1845—81. 31.
- Branth, Hans Jacob *Arnold* Christopher (1810—1891), cand. jur., overkrigskommisær, siden 1849 medejer, 1858 ene-ejer af Klarupgård. 43, 44.
- Bregendahl, Laurids Nørgaard (1811—1872), overretsassessor, folketingsmand 1849—72, formand i tinget 1859—70. 31.
- Bretton, Lucas Peter von (1787—1880), stiftamtmand over Viborg stift og amtmand over Viborg amt 1843—66. 2.
- Broge, Hans (1822—1908), købmand i Århus, kongevalgt medlem af rigsrådets landsting 1865—66. 31, 47.
- Bruun, Hans Brøchner (1793—1863), købmand i Assens, kongevalgt medlem af den grundlovgivende rigsforsamling 1848—49. 40.
- Bruun, Mads Pagh (1809—1884), fabriker, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling 1848—49, folketingsmand 1854—55, landstingsmand 1849—53, 1857—74, formand for landstinget 1862—69. 40.
- Carlsen, Carl (1813—1899), vandbygningsingeniør, vandbygningsinspektør 1845—82, tillige havnebygmester i København 1849—52. 26.
- Christensen, grosserer. 36.
- Christensen, Balthazar Matthias (1802—1882), overretsprokurator, folketingsmand 1849—53, 1866—73, 1875—82, landstingsmand 1853—66. 20.
- Christensen, Christen Øe (1793—1869), prokurator i Lemvig fra 1821. 21.
- Christensen, Erik (1814—1894), fuldmægtig på byfoged- og herredskontoret i Holbæk, siden 1850 prokurator i Holbæk. 13.
- Christian Frederik Carl August (1798—1869), hertug af Augustenborg. 23.
- Clausen, amtstuen i Holbæk. 13.
- Collin, Edvard (1808—1886), direktør i finansministeriets departement for assignments- og møntvæsen samt skattesager 1848—64, adm. direktør for Sparekassen for Kjøbenhavn og omegn 1864—86. 27.
- Collin, Jonas (1776—1861), finansdeputeret 1816—48, direktør for Det kgl. Teater 1821—29, 1842—49, præsident f. Landhusholdningsselskabet 1809—55, m. m. 27.
- Dahl, Carl Bodilius August (1810—1870), kontorchef og departementssekretær i indenrigsministeriet, konst. chef for kontoret for kommune- og næringssager, departementschef i indenrigsministeriet (fast ansat 1852), direktør for indenrigsministeriet 1855—56, direktør for Landbohøjskolen 1859—62, amtmand over Vejle amt 1862—68, stiftamtmand over Århus stift og amtmand over Århus amt 1868—70. 2, 11, 13, 14, 19, 21, 31, 37, 38.
- Dahl, Frederik A. B. († 1863), 1842 medejer, 1847 ene-ejer af Buderupholm i Ålborg amt. 39.
- Dahl, Kjerstine, se Guldager.
- Dahlstrøm, Frederik Christian Emil (1815—1894), departementschef i justitsministeriet 1848—56, stiftamtmand over Ålborg 1856—81. 13, 21, 27.
- Danner, Louise, lensgrevinde af (1815—1874), (tidligere Louise Rasmussen). 36.
- Delbanco, Simon Vilhelm (1815—1880), cand. jur., prokurator i København 1848—80. 11.
- Drewsen, Michael (1804—1874), papirfabrikant, Silkeborg, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, folketingsmand 1849—51 og 1854—55. 36.
- Düring-Rosenkrantz, C. F. (1792—1876), baron, ritmester, postmester i Århus 1842—54. 3.
- Elmquist, A. F. (1788—1868), boghandler i Århus 1810, fra 1811 redaktør af Aarhus Stiftstidende, bogtrykker fra 1812. 16.
- Elmquist, Louise. 41.

- Engelsted, Jacob Willads (1786—1854), cand. jur., rådmand, by- og rådstueskriver i Århus fra 1825. 12.
- Fabricius, Lars Schurman (1805—1880), bogholder, senere kasserer i Filialbanken, Århus. 3, 8.
- Fibiger, Jacob Scavenius (1793—1861), oberst, krigsminister 1851. 19.
- Flensborg, Carl Julius (1804—1852), generalmajor, krigsminister 1851—52. 19.
- Frederik VII (1808—63). 36.
- Frich, Søren (1827—1901), fabrikant, Århus. 34.
- Friedlænder, Albert, grosserer i København. 11(?).
- Friis, Johs. (1795—1877), godsejer til Lyngbygård. 24.
- Funch, C. G. C. (født o. 1807—1893), lærer ved den videnskabelige realskole i Århus 1839—53, lærer ved Århus katedralskole, senere overlærer, professor 1860, formand for skoleudvalget i Århus 1870—80. 8, 9, 11, 14, 18, 23, 25, 31, 47.
- Funder, Thomas (1804—60), cand. jur., tobaksfabrikant i Århus, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, landstingsmand 1849—53. 9, 14.
- Gieding, Hans (ca. 1793—1865), købmand i Århus. 16.
- Gjerulf, Peter Frederik (1792—1853), prokurator i Lemvig fra 1824. 21.
- Goldschmidt, Julius (1827—1917), exam. jur., ansat på Moesgård godskontor 1845—?, bogholder i justitsministeriet 1859—72, administrerende direktør for Købstædernes alm. brandforsikring 1875—1906. 11, 12, 13, 14.
- Gorm, Jørgen (1788—1866), cand. pharm. 16, 20(?).
- Graah, Andreas (1787—1873), amtmand over Hjørring amt 1822—43, stiftamtmand over Århus stift og amtmand over Århus amt 1843—57. 1, 3, 5, 6, 33, 45.
- Guldager, Kjerstine, f. Fogh (1780—1855), g. 1° m. kaptajn, ejer af Århus mølle, senere overkrigskommissær og landinspektør Johannes Dahl (1775—1815), 2° med ejer af Århus mølle Chr. Thomsen Guldager (1785—1834). 11, 12, 16, 20.
- Hagemann, Otto Waldemar (1809—1890), godsejer, ejer af Rodsteenseje 1835—57. 41.
- Hansen, Christian Frederik (1788—1873), general, krigsminister 1848—51, 1852—54, 1864—65. 16, 17, 18.
- Hansen, Hans Peter (1797—1861), grosserer, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling 1848—49, medlem af landstinget 1849—53, i Nationalbankens direktion 1846—61. 20.
- Hansen, Jens Andersen (1806—1877), redaktør, assurancebestyrer, folketingsmand 1849—77. 20.
- Hansen, Th. Secher (1806—1881), godsejer til Kjærbygård 1841—81. 33.
- Heiberg, Johan Ludvig (1791—1860), digter. 36.
- Heiberg, Johanne Louise (1812—1890), f. Pätges, skuespillerinde. 36.
- Herskind, P. (1804—1891), købmand, lokalpolitiker, vicekonsul for Sverige og Norge. 14, 20.
- Hersleb, Ove Malling (1814—1900), borgmester og byfoged i Vejle 1845—61, byskriver fra 1852, herredsfoged og skriver i Voer og Nim hrdr., birkedommer og skriver i Stensballegård birk 1861—84, folketingsmand 1861—64. 4.
- Hertz, Christian Ehlers (1795—1866), cand. jur., opr. officer, byfoged og byskriver i Bogense 1822—29, herredsfoged og skriver i Bølling-Nørre hrdr. 1829—42, byfoged og byskriver i Frederikssund samt herredsfoged og skriver i Horns hrd. 1842—48, borgmester og auktionsdirektør i Århus 1848—66, medlem af folketinget 1858—61. 12, 25, 31, 42.
- Hertz, C. P. (1796—1875), auktionsholder. 20, 25, 43.
- Hochberger, læge, hofråd, Carlsbad. 36.
- Holm, grosserer. 43.
- Holmblad, Andreas (1810—1883), assessor i Københavns kriminal- og politiret. 40.
- Honum, T. W. (1819—1896), landinspektør. 34.
- Hvidt, Lauritz Nicolai (1777—1856), grosserer, minister u. p. 1848, direktør for Nationalbanken 1835—56. 20.
- Islin, C. F., guldsmed. 11.

- Jensen, Anders (1775—1850), prokurator i Århus 1810—50. 13.
- Jensen, Hans Gundorph (1807—1871), prokurator i Århus 1845—71. 11, 12, 14, 43, 44.
- Jensen, Walgerda. 17.
- Jespersen, Jacob Vilh. (1805—1860), stift-fysikus for Århus stift. 8, 32, 44.
- Juel, Hans Adolph (1789—1874), oberst i kavalleriet, afsked 1853, generalmajor 1863. 9.
- Kalko, Peter Hilarius Ferdinand (1810—1867), cand. jur., godsejer, krigsassessor. 43, 44.
- Kierulff, Anthon Christian (1791—1863), kaptajn, indrulleringschef og overlods i Nørrejylland. 42.
- Klee, Frederik Alexander Gottlieb (1808—1864), cand. jur., kontorchef i postvæsenets revisionskontor 1847—62, folketingsmand 1858—64. 13(?), 32.
- Knudsen, Anders Gunder Bech (1822—1881), fuldmægtig hos T. C. Dahl 1842—48, bestyrer af prokurator A. Jensens forretning 1848—50, prokurator 1857—81.
- Kraiberg, Niels (1814—88), skolebestyrer 1835—47, lærer ved Århus højere borgerdrengekole 1847—62, overlærer 1862—83, folketingsmand 1858—61. 4, 18, 31.
- Krieger, Andreas Frederik (1817—1893), retslærd og politiker, professor, højesteretsassessor, departementschef i min. for Slesvig, indenrigsminister 1856—58, 1859, finansminister 1858—59, 1872—74, justitsminister 1870—72, folketingsmand 1849—52, landstingsmand 1863—90. 37, 38.
- Kühnel, August Gottlieb (1806—1862), prokurator i Holstebro fra 1846. 21.
- Kühnel, Søren Johan (1807—1865), prokurator i Århus 1845—50, by- og herredsskriver i Holstebro 1850—65. 13.
- Larsen, Lars (Laurentius) Peter (1802—1875), departementschef i indenrigsministeriet 1848—72. 40.
- Larsen, N. H. (født ca. 1814), købmand i Århus. 11.
- Lehmann, Orla (1810—1870), politiker, 29. april—17. maj 1848 overordentlig kgl. kommissær i Nørrejylland med den opgave at træffe de foranstaltninger, krigsforholdene gjorde fornødne. 2, 4.
- Lerche, Christian Cornelius (1770—1852), lensgreve, amtmand over Holbæk amt 1808—11, medlem af Østifternes stænderforsamling.
- Lewerkhusen, Christian Redlich Boserup (1797—1868), herredsfuldmægtig, prokurator i Randers 1856—68. 21.
- Liisberg, Fr. N. (født ca. 1784—1875), guldsmed. 12(?).
- Liisberg, P. (født ca. 1823—1858), smedemester. 12(?).
- Lorentz, Wilhelm Conrad (1787—1854), amtmand over Ringkøbing amt 1820—27, amtmand over Randers amt 1827—54. 4.
- Lunøe, Lars Johan (1818—1909), exam. jur., fuldmægtig på by- og herredskontoret i Grenå, 1854 prøveprokurator, 1857 prokurator i Grenå. Flyttede 1883 til København. 11.
- Lützhøft, Hans Henrik (1791—1852), prokurator i Kalundborg. 27.
- Lützhøft, Lauritz Nicolai (1820—1882), fuldmægtig hos faderen Hans Henrik L. (se denne), 1868 prokurator i Kalundborg. 27, 30.
- Meyer, Herman, købmand, Vejle. 16.
- Moltke, Adam Wilhelm (1785—1864), greve, gehejmestatsminister 1831—48, premierminister 1848—52, landstingsmand 1849—60. 14, 22.
- Moltke, Carl (1798—1866), greve, gehejmestatsminister 1848, minister u. p. 1851, minister for Slesvig 1852—54, minister u. p. 1864—65. 19.
- Moltke, Carl Frederik (1784—1863), officer, generalmajor og brigadekommandør, gjorde i f. art. i Biografisk leksikon XVI. S. 52—53 ikke tjeneste i felthæren. 4.
- Monrad, Ditlev Gothard (1811—1887), biskop, overdirektør for Kbh.'s skolevæsen og departementschef i kultusmin. 1855—59, kirke- og undervisningsminister 1848, 1859, 1860—63, indenrigsminister og minister ad interim 1860—61,

- konsejlspræsident, finansminister og minister for Holsten 1863—64, udenrigsminister 1863—64, folketingsmand 1849—65 og 1882—86. 28.
- Müller, Johan Michael Andreas (1805—1881), overtoldinspektør i Århus. 18, 31, 42.
- Møller, justitsråd, rimeligvis identisk med J. M. A. Müller.
- Møller, Carl Johan Ferdinand (1815—1873), amanuensis hos biskoppen i Århus 1847—62, prokurator i Århus 1862—73. 13.
- Møller, Carl Marinus († 1856), departementssekretær og kontorchef i indenrigsministeriet 1850—54, departementschef 1854—56. 27.
- Møller, H. (født ca. 1819), vejinspektør. 34.
- Møller, H. C. L. († 1874). 39, 44?
- Mørk, Johannes Magnus (1827—1889), købmand i Århus, konsul, folketingsmand 1861—73. 31.
- Neergaard, Joachim Peter Chr. Bruun (de) (1806—1893), godsejer, kammerherre, gehejmekonferensråd, kongevalgt landstingsmedlem 1875—93. 36.
- Nielsen, Jørgen (1788—1853), prokurator i Århus 1815, politiassistent 1825, byfoged og politimester 1848. 12, 16, 19.
- Nors, Otto Henrik (1821—1875), fuld-
nægtig på stiftamtskontoret i Århus 1844—51, prokurator 1851—75. 13.
- Nyholm, C. F. (født ca. 1798—1857), assistent i Fialbanken. 9, 16.
- Ottestrøm, Christian Rasmus (1795—1876), overretsprokurator, kasserer i Fialbanken. 31.
- Overbye, I. S. H., købmand (Skanderborg). 11.
- Petersen, J. P., købmand i Århus. 46.
- Petersen, M. H., proprietær til Holmstrupgård 1844—84. 33.
- Ploug, Carl Parmo (1813—1894), redaktør af »Fædrelandet« 1841—81, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling 1848—49, af folketinget 1854—58, af landstinget 1859—90, af rigsrådets landsting 1864—66. 19, 20.
- Pløyen, Christian (1803—1867), amtmand på Færøerne 1837—48, i Vejle 1848, i Holbæk 1848—67, kongevalgt medlem af den grundlovgivende rigsforsamling. 13, 27.
- Preis, Anthon (født ca. 1813—68), murer-
mester. 34(?).
- Preis, J. C. (født ca. 1795), murer-
mester, borgerrepræsentant. 34(?).
- Ramsing, S. J., proprietær til Vestereng 1841—76. 33.
- Rasmussen, P., godsforvalter, Moesgård. 27.
- Rée, Bernhard Philip (1813—1868), redaktør og udgiver af »Aalborg Stiftstidende«, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling 1848—49, folketingsmand 1849—54 og 1864—66, landstingsmand 1866—67. 43.
- Rée, Hertz (1810—1881), kgl. agent, købmand. 43.
- Reedtz, Holger Christian (1800—1857), diplomat, depeschesekretær i udenrigsministeriet 1848—50, direktør sst. 1850, udenrigsminister 1850—51, medlem af Landstinget 1849—51, af Rigsrådet 1854—56. 14, 19, 36?
- Repsdorph, Christian (1803—1876), prokurator i Holstebro. 21.
- Rosenkrantz, Frederik Verner, baron (1804—1882), til Vorregård, oberst 1864. 33.
- Rosenørn, Mathias Hans (1814—1902), stiftamtmand på Island 1847—49, amtmand over Randers amt 1854—85, indenrigsminister 1849—51, medlem af folketinget 1849—53, af rigsrådet 1856—61. 31.
- Ræder, Ditlev (1790—1867), borgmester og byfoged i Horsens 1827—54. 4.
- Saloman, Henriette Nissen (1819—1879), sangerinde. 10.
- Schendorff, H. (født ca. 1818), købmand. 34.
- Scheel, Anton Wilhelm (1799—1879), generalauditør, justitsminister 1851—55. 27, 30.
- v. Scholten, Hans Rudolf (1816—95), kammerjunker, byfoged i Århus 1854—66. 34.
- Schouw, Joachim Frederik (1789—1852), botaniker, politiker, formand for den grundlovgivende rigsforsamling. 8.

- Simony, Carl Frederik (1806—1872), departementschef i justitsmin. 1848—52, kultusminister 1852—53, justitsminister 1854—59, stiftamtmand over Sjælland 1859—72, landstingsmand 1849—66.
- Spandet, Niels Møller (1788—1858), overretsassessor, folketingsmand 1849—53. 16, 18.
- Sponneck, Wilhelm (1815—88), greve, finansminister 1848—54, generaltolddirektør 1854—63, nationalbankdirektør 1868—88, folketingsmand 1866—69. 14, 16, 20.
- Steenberg, A. C. (c. 1819—1872), købmand. 34.
- Tang, A. E. M. (1803—1868), godsejer, medlem af landstinget 1849—66. 21.
- Thomsen, »gamle«, muligvis Andreas T. (1787—1864), mægler, eller brændevinsbrænder Søren T. 34.
- Tillisch, Frederik Ferdinand (1801—1889), kabinetssekretær, regeringskommisær for Slesvig, minister for Slesvig 1851, indenrigsminister 1851—52. 20, 22, 23, 31.
- Tscherning, Anton Frederik (1795—1874), oberst, krigsminister 1848, folketingsmand 1849—66, kongevalgt medlem af rigsrådet 1854—64. 20, 25.
- Unsgaard, Iver Johan (1798—1872), departementschef, stiftamtmand, indenrigsminister 1856, 1858—59, fællesindenrigsminister 1856—58, minister for Holsten ad interim 1857—59, landstingsmand 1849—59, 1866. 37, 38.
- Wagtman, Niels Johan (1812—1886), sognepræst i Vejlbj 1846—55, i Astrup 1855—70. 25, 37.
- Wegener, Caspar Frederik (1802—1893), gehejmearkivar. 26.
- Weis, Andreas Severin (1815—1889), indehaver af Århus mølle 1846—89. 33, 47.
- Wellejus, Anders Peter (født ca. 1815), bager. 6, 7.
- Wenck, Heinrich Theodor (1810—1885), ingeniørkaptajn, overlandevejinspektør i Holsten 1858—1863, dirigerende stabsofficer for vejevæsenet i kongeriget 1864—68 (67), derefter til sin død overvejinspektør. 8.
- Willemoes, F. C. (1812—1890), herredsfoged i Hads og Ning hrdr. 1853—85. 34.
- Vogel von Falckenstein, Eduard (1797—1886), preussisk general. Under krigen 1864 stabchef hos general Wrangel, senere guvernør i Nørrejylland. 47.
- Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst (1784—1877), greve, preussisk generalfeltmarskal, havde som generaløjtnant kommandoen i krigen mod Danmark i 1848. 1, 5.
- Zastrow, major, leder af ekspeditionen til Århus 10.—12. maj 1848. 1, 3.
- Ørsted, Anders Sandøe (1778—1860), jurist, gehejmestatsminister 1842—48, premierminister 1853—54, landstingsmand 1850—53. 28.

